

HATÁRTALAN

RÉGÉSZET

ára: 990 HUF

5,8 EUR

510 DIN

19,86 RON

ARCHEOLÓGIAI

MAGAZIN

VI. évfolyam 4. szám - 2021

www.hatartalanregeszet.hu

PÉNZ!

PÉNZ!

PÉNZ!

◆ A BIRODALOM PEREMÉN

◆ KEZDETLEGES FIZETŐESZKÖZÖK

◆ MAGÁNPÉNZVERÉS MAGYARORSZÁGON

◆ NEMESFÉMBÁNYÁSZAT A MAGYAR KIRÁLYSÁGBAN

A nemzet
aranya

Erszény-
leletek

Fűben-fában

◆ CÍMLAPSZTORI

◆ KONTEXTUS

◆ LELŐ-HELY

◆ MIZUJS?

A **Martin Opitz Kiadó** ajánlata
a numizmatika iránt érdeklődőknek

Információ:
+36 30 321 1288

kiado@martinopitz.hu

www.martinopitz.hu

Stílus és elegancia
AZ ALFÖLD SZÍVÉBEN

Élje át a 30-as évek
nemesi életének hangulatát

Kóstolja meg biztró
konyhánk ételremekeit

Tapasztalja meg a végtelen
nyugalmat a Körös partján

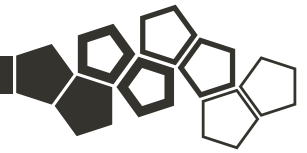

HERCEGASSZONY BIRTOK
WELLNESS & GARDEN

Veled lesz teljes...

5400 Mezőtúr, Hercegasszony útja 1.
Telefon: +36 56 200 166 info@hercegasszony.hu
WWW.HERCEGASSZONY.HU

Határtalan Régészet

Régészeti ismeretterjesztő magazin

Megjelenik: negyedévente
Ára: 990 Ft
Előfizetve: 750 Ft

Főszerkesztő, szerkesztőségvezető
Felföldi Szabolcs
Szerkesztő
Tóth Csaba

Szerkesztőségi referens, szakmai koordinátor
Bácsmegi Gábor

Képszerkesztő
Keresztes Noémi Ninetta
Litauszki Zoltán

Olvasószerkesztő, korrektor
Széll Katalin

Grafika, nyomdai előkészítés
Hodák Eszter (Móra Ferenc Múzeum)
Magyar Milán (Móra Ferenc Múzeum)

Szerkesztőség
Cím: 6720 Szeged, Roosevelttér 1–3.
Telefon: +36-62-549-040
Fax: +36-62-549-049

E-mail: info@mfm.u-szeged.hu

A magazin hivatalos weboldala
www.hatartalanregeszeti.hu

A magazin Facebook-oldala
Határtalan Régészet

Kiadja
Móra Ferenc Múzeum, 6720 Szeged, Roosevelttér 1–3.

Felelős kiadó
Fogas Ottó igazgató

Nyomdai kivitelezés
Generál Nyomda Kft., 6728 Szeged, Kollégiumi út 11/h

Felelős vezető
Hunya Ágnes

Terjesztés
LAPKER Zrt. országos hálózatán keresztül,
Relay, Inmedio üzletekben, hipermarketekben és üzletláncokban,
kiemelt postahivatalokban

Terjesztés gondozása
HIRVILÁG Press Kft.
Telefon/fax: +36-1-411-0491
E-mail: hirvilag.press@hirvilagpress.com

Előfizetésben terjeszti
Magyar Posta Zrt. Hírlap Igazgatóság,
Postacím: 1900 Budapest

Előfizethető az ország bármely postáján,
a hírlapot kézbesítőknél, valamint megrendelhető:

e-mailben a hirvelofizetes@posta.hu címen
és telefonon a +36-80-444-444-es számon.

Továbbá a szerkesztőségben:
e-mailben a hatartalanreg@gmail.com címen
és telefonon a +36-20-310-8707-es számon.

Észrevételeiket a +36-1-767-8262-es számon jelenthetik be.

Éves előfizetési díj: 3.000 Ft

Hirdetéssel kapcsolatos információ
+36-20-221-9299

Terjesztéssel és előfizetéssel kapcsolatos információ
+36-20-310-8707

ISSN 2416-3074

PéNZ, péNZ, péNZ

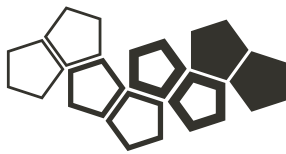
A mai értelemben vett pénz fogalmát még ma is sokan a föníciaiakhoz hozzák összefüggésbe, miközben ma már sokkal többet tudunk ezen értékmérők korai történetéről. A régészeti leletek sorában egyedi jellemzőik miatt mindmáig a vert pénzek képezik az egyik legfontosabb csoportot.

Ezért nem véletlen, hogy a pénzekkel foglalkozó numizmatika nem csupán a múltban, de a jelenben is a régészet egyik legfontosabb társtudománya, művelői között szép számmal találjuk meg a régész szakma képviselőit is.

Egy rendkívül élő, vibráló, számos új eredményt felvonultató terület a hazai numizmatika is. Ez nem meglepő, hiszen a Kárpát-medencében már a vaskortól megjelennek az első pénzek, de a római korban, a népvándorlás korában, majd a középkorban is egyedülálló fontossággal bírtak e rézből, ezüsből, aranyból vert apró tárgyak. Néhány szórványos népvándorlás kori esettől eltekintve Szent Istvánnal kezdődhetett meg a Kárpát-medencei éremverés folyamatos hagyománya, mely jóformán töretlen mintegy 1000 év óta. Ma már persze a numizmatika nem csupán a különböző fémekből vert érmékkel, és az ezek előállításához szükséges eszközökkel, de papírpénzekkel, váltókkal, s mindezek gazdasági, társadalmi, politikai hátterével is foglalkozik.

A *Határtalan Régészet* ez évi utolsó száma a hazai numizmatika legfrissebb eredményeire koncentrál, kitérve számos, izgalmas kérdésre, s felvonultatva e szakma hazai kutatógárdájának színe-javát. További apropóját nyújtja e számnak a Magyar Nemzeti Múzeum készülő új pénzmúzeuma, melynek gyűjteményéről vagy épp a hazai aranytartalekről is izgalmas részleteket tudhat meg az olvasó. Az MNB Budai Központba költöző új kiállítóhely készülő izgalmas kiállításának tematikai egységei jelen lapszám cikkeiben is vissza-visszaköszönnek. Vendégszerkesztőként pedig a Magyar Nemzeti Múzeum szakértője, Tóth Csaba segítette munkámat.

Felföldi Szabolcs
Főszerkesztő

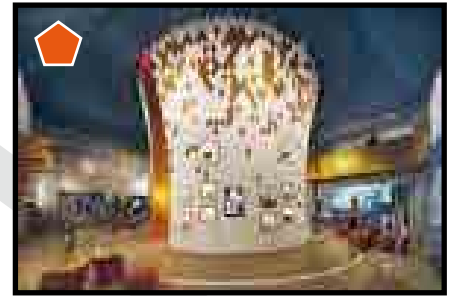
4 **Címlapsztori** 5

- A pénz ajtót nyit a nagyvilágra
  - Határokon átívelő pénzforgalom az ókortól napjainkig
  - GARAMI ERIKA – TORBÁGYI MELINDA – TÓTH CSABA 5
- Kezdetleges fizetőeszközök – PALLOS LAJOS 10
- A birodalom peremén – az eraviscusok – TORBÁGYI MELINDA 15
- Pontosan 250 év telt el... – Az első magyar pénz különleges kincse
  - KOVÁCS LÁSZLÓ 20
- Magánpénzverés Magyarországon – TÓTH CSABA 24
- „hegyeik sok ezüstöt és aranyat rejtenek magukban” – SZEMÁN ATTILA 28
- Béla ifjabb király pénzverése Visegrádon – UJSZÁSI RÓBERT – TÓTH SZILÁRD 33

Kontextus 37

- A Magyar Nemzeti Bank Bankjegy- és Éremgyűjteménye – GARAMI ERIKA 37
- A pénz mint kultúrkinccs
  - Hamarosan megnyílik az első magyar pénzmúzeum – LENGYEL VIKTOR 41
- Banktörténet a kezdetektől – KABDEBŐ FERENC 46
- A részvények elterjedése Magyarországon – PALLOS LAJOS 50
- Kora újkori hiperinfláció Közép-Európában – BUZA JÁNOS 54
- Inflációk a 18–20. században – GARAMI ERIKA 58
- A nemzet aranya – LENGYEL VIKTOR 63

Lelő-hely 66

- Árpád-kori erszényleletek az orosházi múzeum gyűjtőterületéről
  - BENKÓ JÓZSEF – KERESZTES GYÖRGY – RÓZSA ZOLTÁN – ZSIKAI RAJMUND PÉTER 66
- Egy különös aranytárgy nyomában – régészeti talány Nagyszénás határából
  - HERGOTT KRISTÓF – HERGOTT-RÁCZ RITA 70
- Aba Amadé nádor pénzverése – MAREK BUDAJ 74

Kinczsásás halottal 76

- Ezüstdenárral díszítve – Egy kora Árpád-kori női sír egyedi viseletének rekonstrukciója – SZIGETI JUDIT 76

Archeokaland 82

- Színes pénztörténet – STRAUB PÉTER 82
- Fűben-fában orvosság – KERESZTES NOÉMI NINETTA 87

Blogoló 91

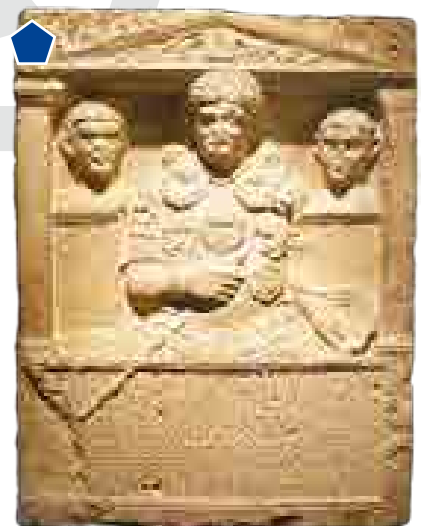
- Barbárok – A tévésorozat egy régész szemével – BÁLINT CSABA 91

Mizújs? 95

- Rövid hírek a világból – BÁCSMEGI GÁBOR 95

Indiana Jones és barátai 97

- Játék 97
- Recept – a vagyon és az étkezés kapcsolata – ZAY ORSOLYA 98

Garami Erika - Torbágyi Melinda - Tóth Csaba

A PÉNZ AJTÓT NYIT

5

Határokon átívelő pénzforgalom az ókortól napjainkig

A NAGYVILÁGRA

Amennyiben egy fizető-eszköz nem csupán regionális szinten tud megfelelni a pénzzel szemben felállított legfontosabb követelményrendszernek, azaz egyszerre forgalmi, fizetési, felhalmozási és értékmérő eszköz, hanem ezt a szerepét nemzetközi keretek között is be tudja tölteni, akkor az nemzetközi pénznek vagy világpénznek nevezhető. A világgazdaság működéséhez napjainkban elengedhetetlen a világpénz használata, de már az ókortól kezdve ismerünk olyan fizetőeszközöket, jellemzően a korszak gazdaságilag és politikailag leg-erősebb államainak pénzeit, amelyeket országhatárokon átívelve hivatalos vagy a piaci igényeket kielégítve elfogadott közös valutaként használtak.

Bizonyos értelemben már az ókorban is léteztek világpénzek, természetesen az akkor ismert világ határain belül. A poliszok korában a görögség számtalan kis közösségből állt, amelyeknek legtöbbször saját pénzeket bocsátott ki. Ezek közül azonban csak néhány olyan érme létezett, melyeket valóban mindenhol – mérés nélkül, tehát nem fémmértékben – elfogadtak. Ilyenek voltak az athéni baglyos *tetradrachmák* a Kr. e. 5. században, az athéni állam fény-

korában. Ezeket az érméket még utánozták is a Perzsa Birodalom területén. Egyes satrapák pedig időnként a saját portréjukkal és a hátulján az athéni bagoly ábrázolásával verettek pénzürméket. Ugyancsak ilyen világpénznek tekinthetők Nagy Sándor (ur. Kr. e. 336–323) makedón király arany- és ezüstérméi, amelyeket még halála után akár századokkal később is változatlan formában verettek a különböző államok, mint stabil, megbízható pénzeket.

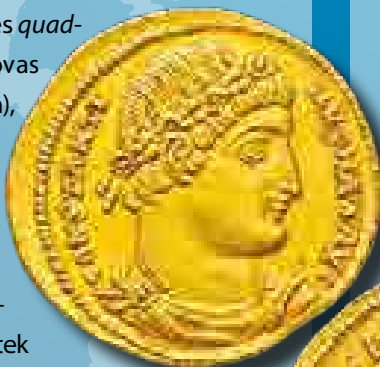

A Római Birodalom veretei a határokon túl is kedvelt és elfogadott pénzek voltak, még Indiába is eljutottak. Nemcsak az aranyak, amelyek értékállóságára a rómaiak mindig fokozottan ügyeltek, hanem az ezüstérmék is, természetesen csak abban az esetben, amikor valóban stabil értékkel bírtak. Már a római köztársaság korának bizonyos ezüstérmétípusait, így a *bigatus*okat és *quadrigatus*okat (két- és négylovas fogatok képével a hátlapon), illetve a fogazott szélű érméket (*serratus*) is kifejezetten értékelték az északi „barbárok”. A császárság első két évszázadának ezüstdenárjai is keresettek voltak a limesen túli területeken. A Nagy Konstantin (ur. 306–337) által bevezetett aranypénz, a *solidus* pedig egészen a 11. századig az akkori világ egyetemes valutájának számított.

A középkor első évszázadaiban Európa pénzkibocsátó hatóságai kizárólag az apró ezüstpénzt, a *denárt* verték, ami legfeljebb korlátozott mennyiségben lépte át a szűkebb pénzforgalmi régiója határait, bár már ekkor léteztek nemzetközileg „kedveltebb” fizetőeszközök is, de ez az előnyük leginkább a maga-

Athéni „baglyos”
tetradrachma

Nagy Konstantin
solidus

Firenzei
florino d'oro

sabb nemesfém tartalmukban rejtett. Ahogy I. István magyar király (ur. 1000–1038) denárjai például rendszeresen bukkannak elő skandináviai éremleletekben, úgy a 12–14. századi angol ezüstpennyk forgalma sem korlátozódott csupán a szigetország területére, hanem például az észak-német és baltikumi kereskedelem kiemelt fizetőeszközévé is váltak.

A világpénz felé vezető úton fontos állomást jelentettek a 13–14. században megjelenő aranypénzek. Annak ellenére, hogy Európában a késő középkor folyamán több száz helyen vertek aranypénzt, nemzetközi viszonylatban csupán azok terjedtek el és váltak kedvelt fizetőeszközzé, amelyek a legmagasabb minőséget képviselték, ennek pedig a folyamatos nemesfém-utánpótlás jelentette a kulcsát. Az 1252-től vert firenzei *florino d'oro*, és a Velencei Köztársaság 1284-től kibocsátott, kezdetben *dukátnak*, később *zecchinónak* nevezett aranypénzeihez 1325-öt követően csatlakozott a 16. századtól a „körmöci dukát” néven ismert magyar aranyforint; ezt a három, nominálisan színarany tartott érmét a nemzetközi pénzpiacokon gyakorlatilag azonos értékben jegyezték. A nyersanyag-utánpótlást

persze eltérő módon oldották meg: míg Firenze és Velence az aranyat kiterjedt kereskedelmi kapcsolatai útján szerezte be, a Magyar Királyság a kontinensen egyedülálló nemesfémhányászatára támaszkodhatott.

Amerika felfedezésével, majd ennek következtében a gazdasági súlypontok eltolódásával a gyarmati kereskedelem haszonélvezői, Spanyolország, majd Németalföld és Anglia is megkezdte felzárkózását az aranypénzverés terén. Jelzés értékű, hogy a holland tartományok aranypénzverése – legalábbis éremkép tekintetében – a magyar dukátok mintájára indult meg a 16. században.

A 16–19. századot pénztörténeti szempontból tallérperiódusnak nevezzük, mégpedig a korszak legkedveltebb valutájáról, az ekkor már nem csupán európai viszonylatban, hanem nemzetközi szinten is legáltalánosabban használt nehéz ezüstpénzről, a tallerről. Persze tallért bárki verhetett, sőt vert is, amennyiben rendelkezett elegendő ezüsttel, de a különböző országok által kibocsátott érmék között nemesfémtartalom tekintetében hatalmas különbsé-

gek voltak, így nem mindegyik forgalma terjedt túl a közvetlen régió határain. Kifejezetten kereskedelmi pénznek szánták például a holland oroszlános tallért (*leeuwendaalder*), amelynek forgalma több ezer kilométerre is kiterjedt.

Az újkor egyik legismertebb kereskedelmi pénzének Mária Terézia 1780-as, a halálának évszámával megjelenő tallérutánverete számított, amely Tobias Schöbel és Josef Faby verőmesterek monogramja után SF tallérként is ismert. A Habsburg Birodalmon kívül, főleg a levantei kereskedelem országaiban (például Törökországban, Szíriában, Libanonban) fogadták bizalommal, majd Ázsiában és Afrika több országában is, így Szudánban, Kenyában, Etiópiában, Szomáliában, Tanzániában vált nem hivatalos fizetőeszközzé. Etiópiában csak 1945-ben vonták ki a forgalomból. Bécsen kívül verték Velencében, Günzburgban, Rómában, Londonban, Párizsban, Brüsszelben, Birminghamban és Bombayben (Mumbai) is.

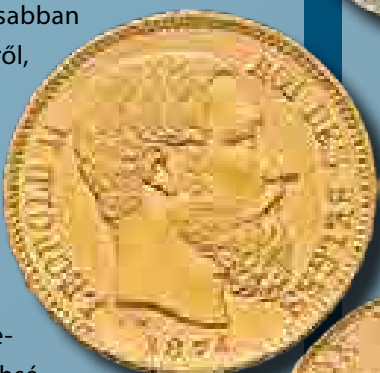
A sokféle típusú, változó értékű pénz nehezítette a nemzetközi kereskedelmet a 19. század második felében, miközben az országok ragaszkodtak saját valutájukhoz. Franciaország 1865-ben éremegyezményt kötött Belgi-

Velencei dukát, más néven zecchino

Mária Terézia SF tallér, 1780

Belgium, II. Lipót 20 frankos aranypénze, 1874

ummal, Svájcjal, valamint Olaszországgal az arany- és a nagyobb értékű ezüstpénzeik egységesítésére. Egymás országaiban elfogadták a rögzített paraméterű, de különböző érmekepű pénzeket, s megosztották egymással pénzverési adataikat is. Később csak Görögország csatlakozott hivatalosan a Latin Éremunióhoz, de számos országban az egyezmény szerinti pénzláb alapján verték a pénzeket. Az Osztrák–Magyar Monarchia formálisan nem csatlakozott, de 20 frank = 8, illetve 10 frank = 4 forint címletű aranypénzeket bocsátott ki.

1872-ben kötötte meg Dánia és Svédország azt a pénzügyi egyezményt, amelyhez 1875-ben Norvégia is csatlakozott: a szerződő felek valutáikat az aranyhoz igazították, továbbá egymással egyenértékűnek fogadták el. Az így létrejött Skandináv Monetáris Unió az 1900-as évek elején érte el csúcspontját, működésének az első világháború kitérése vetett véget.

Az aranyvaluta zászlóshajójává az újkorban Nagy-Britannia vált. Az angol font, más néven font sterling az 1700-as évek elejé-

Dánia, IX. Keresztély 20 koronás aranypénze, 1873

Osztrák–Magyar Monarchia, I. Ferenc József 20 frank = 8 forint értékű aranypénze, 1873

Osztrák–Magyar Monarchia, I. Ferenc József 10 frank = 4 forint értékű aranypénze, 1872

től a második világháborúig a világ első számú tartalékvalutájának számított, napjainkban az amerikai dollár és az euró mögött a harmadik helyre szorult vissza. A brit fémpénzek jellegzetessége, hogy előlapjukon az uralkodó portréja szerepel, az ország neve azonban nem. Nagy-Britannia csak 1971-ben tért át a decimális rendszerre. Az euró bevezetése óta a font a legrégebben használt törvényes fizetőeszköz.

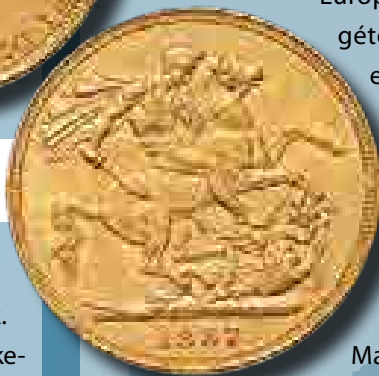
A második világháború végétől a font rovására az amerikai dollár nyert teret nemzetközi pénzként. A dollár 1785 óta az Amerikai Egyesült Államok törvényes fizetőeszköze. Azóta számos országban használják szintén törvényes fizetőeszközként és még több területen nem hivatalos valutaként. Napjainkban becslések szerint a kibocsátott dollármennyiség több mint fele-kétharmada az USA területén kívül forog.

A dollárokra használt *zöldhasú* elnevezés a 19. század közepéről származik és eredetileg negatív jelentést hordozott: a pénzjegyek hátára a korábbi sűrke helyett zöld festékkel nyomtatott képre utalt. Mivel kibocsátójának nem volt felhatalmazása fedezett pénzkibocsátásra, a bankok vonakodtak teljes névértéken elfogadni azokat.

Nagy-Britannia, Viktória
arany sovereign, 1887

A dollár 1944-ben a Bretton Woods-i világgazdasági rendszer megalkotásával emelkedett a világ első számú tartalékvalutájává, amikor is a hagyományosan erős európai gazdaságok a második világháború okozta károk és terhek miatt valutáik leértékelésére kényszerültek. Ez az egyezmény szabályozta a nagyhatalmak kereskedelmi és pénzügyi kapcsolatait. Hosszas tárgyalások útján hoztak létre egy monetáris rendszert. A valuták átváltási arányát az aranyhoz mérték, ekkoriban a világ aranytartalékának 80%-a fölött az Amerikai Egyesült Államok rendelkezett. Az USA – és így a dollár – vezető szerepe a rendszerben vitathatatlan volt. Bár az 1944-ben létrehozott rendszer csak néhány évtizedig tartotta magát, a dollár kiemelkedő szerepe napjainkban is tovább él.

Európában az 1950-es évek végétől gazdasági és monetáris együttműködések igénye figyelhető meg. Az egyes országok azonban különböző mértékben voltak érdekeltek. Az Európai Unióról, ezen belül a monetáris unióról 1991-ben Maastrichtban döntött az Európai Tanács. 1999-ben indult útjára az euró, kezdetben számlapénzként és elektronikus fizetőeszközként, 2002-ben azonban már tizenkét országban vezették be az euró bankjegyeket és érméket. 2021-ben 19 ország alkotja az euróövezetet, s hajtotta végre korábban a történelem eddigi legnagyobb pénzcseréjét.

A transzferábilis rubel a Kölcsoni Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST) időszakában 1964 és 1991 között a tagországok nemzetközi elszámolási egysége volt. A felek ebben tartották nyilván bevételeiket, tartozásaikat. Nevével ellentétben nem volt köze a szovjet rubelhez, árfolyama is eltért. Elszámolását a moszkvai székhelyű Nemzetközi Gazdasági és Együttműködési Bank végezte.

A KGST-tagországokon kívül nem fogadták el fizetőeszközként.

Az ecu 1979-től az euró 1999-es bevezetéséig az Európai Közösség, majd az Európai Unió valutája volt. Nevét egy régi francia ezüstpénzről kapta. Célja a tagállamok valutái közötti értékingadozás mérséklése és a közös pénzegységben történő elszámolás volt.

A valutaegység sosem létezett készpénz, azaz bankjegy vagy érme formában.

Amerikai Egyesült Államok, 100 dolláros bankjegy, 2006

KEZ

10

DET

LE

GES

FIZETŐESZKÖZÖK

Napjainkban, ha a pénzre gondolunk, akkor a leggyakrabban bankjegyek és pénzermék, sőt mellettük már a bankkártya jelenik meg képzeletünkben. Ezek közül a pénzerméket használjuk a leghosszabb ideje, már közel 2600 éve.

PALLOS LAJOS

Lüd aranypéNZ, Kr. e. 6. század

Kauri péNZ, 19. század

A Magyar Nemzeti Múzeumba 1861-ben kerültek be először kauri (azaz tengeri csiga) pénzek. A képen bemutatott példányt tizenheted magával Duka Tivadar, az 1848–49-es szabadságharc emigráns tisztje gyűjtötte Indiában, ahol mint brit katonáorvos dolgozott. Onnan küldött kaurikat Budapestre, azzal a megjegyzéssel, hogy Bengáliában (a mai Bangladesben) ezeket használják pénzként.

Bronzból készült karperec-pénzek Afrikából, 19. század

Kínai „kapapénz”

Az emberiség történetéből azonban másféle pénzként használt fizetőeszközöket is ismerünk. A különböző korokból és kultúrákból származó régészeti, történeti és néprajzi adatok alapján rendkívül változatos képet kapunk a kezdetleges fizetőeszközökről. Az első fizetőeszközök kezdetben magvak is mint árucikkek jelentek meg a különféle termékek cserekereskedelmében, azonban valamely tulajdonságuknál fogva kiváltak a többi közül és alkalmasnak bizonyultak egyfajta közvetítő szerepre. A rendelkezésre álló adatok alapján a legáltalánosabb ilyen kezdetleges fizetőeszközök a magvak, a kagylók és a fémek voltak. A magvak mint viszonylag hosszan tárolható élelmiszerek, a kagylók mint speciális ékszerek számítottak különlegesnek. A fémek pedig nagy értéket képviseltek mint fegyverek, eszközök és ékszerek nyersanyagai. Mindezek mellett koronként és helyenként más-más termékek is betöltötték az általános fizetőeszköz szerepét, például a só, a prém, a szarvasmarha vagy egyéb árucikkek is.

Hérodotosz szerint a kisázsiai „lüdek használtak elsőként vert ezüst- és aranypénzt, és ők voltak az első kereskedők is”. A modern kori kutatás alátámasztotta a történetírók atyjának megállapítását: a lüdiai királyságban már az Kr. e. 7. század vége felé ezüstpénzből, az arany és az ezüst természetesen előforduló ötvözetéből készítették az első pénzerméket.

A történelem előtti korokból sem elűtethető, sem élelekmént közvetlenül fogyasztható vagy feldolgozható magvakból értelemszerűen nem maradtak napjainkra példányok. Azonban a 19. századi Afrika bennszülött népeitől kerültek európai múzeumokba fizetőeszközként használt magvak, például Ugandából származó, összefűzött banánmagvak.

A kezdetleges fizetőeszközök másik nagy csoportját, a pénzként használt kagylókat és csigákat már sokkal jobban ismerjük. Az egyes kontinenseken természetes előfordulásuk szerint különféle kagylók és/vagy csigák váltak fizetőeszközzé.

Kezdetleges fizetőeszközök

12

A legelterjedtebb „kagylópénz” valójában egy tengeri csiga (a *Cypraea moneta*) héja volt. Ez a kauri, amelyet különböző korokban Európában, Ázsiában és Afrikában is használtak pénzként. A kauri az Indiai-óceán partvidékén mind Ázsiában, mind pedig Afrikában általánosan elterjedt fizetőeszköz volt még a 19. században is. Természetesen a valódi kagylók számtalan egyedi fajtája is funkcionált pénzként. A legelterjedtebb, legváltozatosabb kagylópénzek Óceániából ismertek, ahol általában több kagyló együtt felfűzve töltötte be fizetőeszköz szerepét.

A fémek az emberi történelemben való megjelenésüktől fogva különféle módokon és a legváltozatosabb formákban vettek részt a kereskedelemben fizetőeszközként.

A Selyemút mentén fekvő nyugat-kínai Kaszgarban sajátos formájú ezüsttömbök, kínai elnevezéssel ún. „cipópénzek” századokon át töltötték be a fizetőeszköz szerepét. A fennmaradt legkisebb tömb 18 gramm, míg a legnagyobb 360 gramm, vagyis annak a húszszorososa.

A fémekről mint fizetőeszközzel a legkorábbi forrásaink az ókori Mezopotámiából ismertek az Kr. e. 3. évezredből. Mezopotámiában az ezüstöt lemérték, majd pénzként való egyszerű használatát a központilag kialakított súlymértékegységek alapján tették lehetővé. A legkisebb mértékegység az árpaszem súlyaként meghatározott 0,04675 gramm volt, azután a 180 árpaszem súlya, a *siklus* (8,416 gramm), majd a 60 *siklus*, a *mina* (505 gramm) és a 60 *mina*, a *talentum* (30,3 kg). Hammurapi híres törvénykönyvében (Kr. e. 2. évezred első fele) ezekkel a súlyegységekkel fejezték ki a különféle szolgáltatásokért megfizetendő ezüst mértékét is. Egy orvosi műtétért például 10 *siklus* ezüstöt kellett fizetnie egy szabad embernek. A súlyegységek alapját képező árpaszem azt mutatja, hogy a gabonának is értékmérő szerepe volt Mezopotámiában, ahol az adónak terményben való be-

Kínai „kulcspénz”, Kr. e. 7. század

Kínai „cipópénz”, 19. század

Kínai málhanyereg alakú ezüstöntvény, 19. század

Tikálnak nevezett ezüstpénz Sziámból. A tikálok különféle méretben készítették. A bemutatott 15 grammos ezüstgömböcske a nagyobbak közül való. Felületén hitelesítő pecsétet helyeztek el

Csónak alakú ezüstrúd a Mekong folyó völgyéből, 19. század

A legszebb karkötőket Nigériából és Kongóból ismerjük. Ezeken a területeken a karkötők mellett a szövet is sokáig megmaradt fizetőeszköznek. Egy köpeny öt karkötőbe került.

Kisméretű, 3,6 gramm súlyú ezüst karikapénz Jáváról, 19. század

szolgáltatását egy hosszú folyamat eredményeképp váltotta fel az ezüstben történő fizetés.

Az ókori keleti civilizációkkal egykorú európai őskori kultúráknak a fizetőeszközei megfelelő hitelességgel mindmáig felderítetlenek. A régészeti leletanyagok alapján olyan növénytermesztő, állattenyésztő, fémfeldolgozó és külkereskedelmi kapcsolatokkal rendelkező civilizációk tárulnak fel, amelyekkel kapcsolatban az egyszerű cserekereskedelmen túl feltételezhető bizonyos tárgyak, termények fizetőeszközként történő használata is. A Kárpát-medence fejlett bronzkori társadalmai (Kr. e. 2. évezred) kapcsán is felvetődött már, hogy az azonos formájú bronztárgyak, például a karperecek vagy épp a balták is betölthették a kezdetleges fizetőeszköz szerepét a korabeli áruforgalomban.

A földrajzi felfedezések során megismert, Európán kívüli világ fejletlenebb civilizációiban sokfelé megfigyelt jelenség, hogy a fémek megjelenését követően a cserekereskedelemben kiemelt szerepet kaptak a fémből készült ékszerek és szerszámok.

Bíró Lajos természettudós a századfordulón hét éven át kutatta egy meglehetősen fejletlen terület, Új-Guinea állatvilágát, ahol számos értékes megfigyelést tett a helyi szokásokra vonatkozóan. A térségben a cserekereskedelem volt az áruk adásvételének egyetlen módja, amelynek hatékonyságáról Bíró közvetlen tapasztalatokat is szerzett: egy tengerparton elcserélt kését két nap múlva már egy, a szárazföld belsejében élő férfi kezében ismerte fel. Az európaiak megjelenésével Új-Guineában, különösen a kisebb szigeteken, a vasáru vált a legfőbb fizetőeszközzé.

Az európai hatástól hosszú ideig megkímélt Afrikában számos árucikk töltött be pénzszerű funkciót a kereskedelemben. A hazai Afrika-kutatás egyik legjelentősebb alakja, Magyar László a 19. század közepén nyugat- és közép-afrikai területek, főképp a mai angolai térség archaikusnak mondható gazdasági viszonyaival ismerkedett meg behatóbban. Tájékozottságát nem kis mértékben annak köszönhette, hogy feleségül adták hozzá Bihéország (a mai Angola területén) fejedelmének egyik lányát. Magyar korában az európai termékek és az afrikai termékek egyaránt részt vettek a cserekereskedelemben. A legmeghatározóbb helyi fizetőeszköz az Európából érkező szövet volt, amire mindenütt nagy szükség mutatkozott, de egyidejűleg más árucikkek is különféle módokon fizetőeszköznek számítottak. A szövetek mellett az Európából érkező szesz, puska, lőpor és üveggyöngy, valamint a helyi termékek, mint az elefántcsont, a rabszolga és a só

is alkalmanként a fizetőeszköz funkciójával rendelkeztek. Az Afrika keleti partjáról a kontinens belsejébe került kauriból a tengerparttól való távolsága szerint 25 és 50 darab között számoltak el adott mennyiségű szövetért. A Magyar által megfigyelt kimbunda népnek egy fémből készült fizetőeszköze volt, a kapa. A helyben bányászott vasból készült kapák tízesével kerültek a kereskedelembe. Egy ilyen tízes kapanyalábert a bányákhoz közelebb eső területeken kért szövetnek a távolabb eső területeken már hatszorosát kapták. Ezek a kapák egyébként ténylegesen használható eszközök voltak. Azonban Afrikában a szövetek és a kauri mellett olyan különféle rézből vagy bronzból készült tárgyak is forogtak fizetőeszközként, amelyeknek használati funkcióik már nem vagy csak korlátozottan voltak.

A különféle karperecek mellett gyártottak félkör formájú ún. manillákat és katangának nevezett kereszt alakú öntvényeket is. Ezek esetében a fémtárgy már egyértelműen fizetőeszköznek készült. Ehhez a fizetőeszközhöz az európaiak is alkalmazkodtak, a portugálok és az angolok is szállítottak Afrikába manillákat.

Ázsiában a kínai civilizáció mutatja a legkomplexebb formáit a fémeszközök pénzszerű használatának. Számos kés-, ásó- és kapaformájú fizetőeszköz maradt az utókorra a Kr. előtti és a Kr. utáni századokból, ami arra utal, hogy a korábbi cserekereskedelem során ezek az eszközök bizonyultak a legalkalmasabb áruközvetítőnek. Ezért a valódi használati eszközök helyett azoknak stilizált formáiban készült „másolatai” már csak mint fizetőeszközök vettek részt a gazdasági életben.

Az 1870-es évek elején a Magyar Nemzeti Múzeum kelet-ázsiai gyűjtőútjáról a kutatók kauri pénzek mellett különféle formájú fémből készült kezdetleges fizetőeszközöket is magukkal hoztak, például Sziámból (a mai Thaiföld) kis méretű, tikálnak nevezett ezüstgömböcskéket. Laoszban akkortájt ezüst karperecek és ezüstrudak, Burmában (a mai Mianmarban) állat alakú bronzfigurák, Jáván pedig különféle formájú ezüstitombók, ezüstkarikák funkcionáltak fizetőeszközként. Japánból a különféle jellegű és funkciójú fizetőeszközök közül egy ún. babszem pénzt gyűjtött be az expedíció.

Fizetőeszként használt 71 gramm súlyú ezüstitomb Jáváról, 19. század

Babszem méretű „Mametta gin” elnevezésű japán fizetőeszköz ezüstitből, 19. század

Ezekből a feliratos öntvényekből a burmai és sziámi határra vezető út mentén kerültek elő példányok. A kínai feliratok egyike a kibocsátó bankházat nevezi meg, egy másik az ezüst elsőosztályú finomságát jelzi, míg egy harmadik arra utal, hogy szabadon átruházható, vagyis forgalomképes.

A BIRODALOM PEREMÉN az eraviscusok

Torbágyi Melinda

15

Az európai barbár népek zömmel görög vagy római minták nyomán kezdtek el pénzt verni. Eleinte még az eredetiekhez nagyon közel álló utánzatokat készítettek, majd egyre jobban eltértek a mintáktól. A klasszikus éremképeket meglehetősen hamar a saját stílusuk és értelmezésük alapján a maguk képére formálták; s ezeket olykor már saját feliratokkal látták el. Az egyik legkésőbbi ilyen, úgynevezett barbár pénzverés a kelták egyik törzséhez, az eraviscusokhoz köthető.

Kelta és más helyi népek Pannonia területén a Kr. e. 1. században
(Mócsy András térképe nyomán)

A birodalom peremén – az eraviscusok

16

Valamikor a keresztény időszámításunk hajnalán a Dunántúl északkeleti részén, a mai Budán és tágabb környékén az eraviscusok éltek. Nevüket és lakhelyüket a római történetírók örökítették meg, de ittlétükről árulkodnak a már a római uralom időszakában állított feliratos emlékeik – sírkövek, oltárok – is. S az általuk kibocsátott pénzekre is rávésték a törzs nevét. Ez pedig egyébként nem volt gyakori a kelta népek körében, a Kárpát-medence területén pedig ők voltak az egyedüliek, akik így jártak el.

Az, hogy honnan és mikor érkeztek ide, homályba vész. Annyi bizonyos, hogy a már egyértelműen hozzájuk köthető régészeti emlékműanyag a Kr. e. 1. század közepe táján jelent meg a Dunántúlon. Elsősorban telepeiket ismerjük, köztük a Gellért-hegyen egykoron állt oppidumot (városias jellegű erődített település). A hegyen végzett sok-sok újkori építkezés miatt sajnos csak néhány apró nyoma őrződött meg az egykori erődített telepnek, amelyet lakói a római előrenyomulás időszakában békés körülmények között hagytak el (és ahonnan az eraviscusok végül különböző kisebb településekre költöztek). A Kr. u. 1. század első évtizedeiben a római jelenlétnek a Dunántúlon még alig van nyoma, noha Augustus (ur.

RAVIS feliratos eraviscus dénár

Kr. e. 27 – Kr. u. 14) császár politikai végrendeletében, a *Res gestae divi Augusti*ban azt írta, hogy Illyricum tartomány [zömmel a mai Horvátország és Szlovénia területét magába foglaló római provincia – a szerk.] határait a Dunáig terjesztette ki. A kutatás pedig ma már úgy gondolja, hogy ez a teljes magyarországi Duna szakaszt jelentette, függetlenül attól, hogy a rómaiakkal békében élő eraviscusok földjén csak a Pannonia provinciát megszerző uralkodó, Claudius (41–54) alatt bizonyítható a római katonaság állandó jelenléte.

Az eraviscusokról a római történetíró, Tacitus azt írta, hogy a Duna túlsó partjáról költöztek ismert lakhelyükre egy osus nevű törzs szomszédságából. Sajnos az sem teljesen egyértelmű, hogy ők, mármint az osusok pontosan hol is laktak. Ezért az eraviscusok esetében éppúgy szóba jöhet egy észak–déli irányú, mint ahogyan egy keletnyugati vándorlás is: az eraviscusok tárgyi emlékműve, főként a női viselet alapján – egyesek vélekedése szerint – nyugat felől, a Lajta vidékről érkeztek. A törzs nevének *araviscus* változata alapján pedig az Arrabo (Rába) folyó környéki eredeti lakhely is felvetődött. Annyit azonban állíthatunk, hogy korábban a Dunántúl északi felét is uráló boius törzs fennhatósága alá tartoztak, akiknek központja

Eraviscus sírsztéle Demiuncus és családja számára, Magyar Nemzeti Múzeum

A *Res gestae*, Augustus saját beszámolója tetteiről, legteljesebb szövege egy Ankarában előkerült kőtáblán (*Monumentum Ancyranum*) maradt fenn (wikimedia.org)

L. Papius dénár, Kr. e. 79

L. Papius dénár eraviscus utánzata

Cornelius Lentulus dénár, Kr. e. 76/75

Cornelius Lentulus dénár eraviscus utánzata

C. Postumius dénár, Kr. e. 74

C. Postumius dénár eraviscus utánzata

P. Crepusius dénár, Kr. e. 82

P. Crepusis dénár eraviscus utánzata

egy, a mai Pozsony területén található oppidum volt, amely valamikor a Kr. e. 1. század közepe táján háborús pusztítás áldozatául esett, amit rendszerint a dák előrenyomulással hoznak összefüggésbe.

A boius nagyhatalom megszűntével az alávetett népek aztán már saját nevükön jelentek meg, így az osusok és az eraviscusok is.

Az eraviscusok később, a Dunántúl északkeleti csücskében egyértelműen jó viszonyt ápoltak a rómaiakkal. A történeti források kemény harcokról tudósítanak a Dráva–Száva között élő népekkel, akik nem egykönnyen adták fel függetlenségüket. A Dunántúl területén azonban úgy tűnik, béke honolt. Az eraviscus területen előkerült római érmék, a köztársaság kori dénárok is a jó kapcsolatokról árulkodnak. A római érmék a Kr. e. 1. század utolsó harmadában, bizonyára Siscia (a mai Sziszek, Horvátország) Kr. e. 35. évi római elfoglalása után kezdtek nagyobb mennyiségben megjelenni a Drávától északra. Ezeknek a római pénzeknek/denároknak a mintájára kezdtek el az eraviscusok maguk is pénzérméket veretni kezdetben

A
d á k
törzseket egy
Burebista vagy Boirebisztász (nagyjából Kr. e. 100–40 körül) nevű nagyformátumú uralkodó szervezte egységes állammá, aki aztán nagyarányú terjeszkedésbe kezdett Erdélyből kiindulva mind a Fekete-tenger irányába, ahol az ottani görög városokat adófizetőivé tette, mind a Balkán felé, mind pedig nyugati irányba is, ahol a Tisza északi szakasza mentén a boiusokkal került összeütközésbe. Dél-Szlovákiában számos helyen találkozunk a dákok emlékeivel.

A birodalom peremén – az eraviscusok

18

még teljesen jól felismerhető formában, majd idővel már egészen stilizált éremképpel. A pénzek egy részén öazonosságuk kifejezéséként a törzs nevét is feltüntették RAVIS vagy IRAVISCI formában. Néhány más név – így a DOMISA, DVTEVTI – is szerepel egyes példányokon, ezek személynevek lehetnek, valószínűleg törzsi vezetők.

Arra vonatkozóan, hogy hol lehetett az eraviscusok

pénzverdéje, jelenleg nem rendelkezünk adattal. Ez kezdetben feltehetően a gellérthegyi oppidum területén lehetett, annak felhagyása után viszont úgy tűnik, a pénzverés még tovább folytatódott – még ha kisebb mértékben is – az eraviscus terület peremvidékén, valahol Biatorbágy, Tárnok térségében. Erről a vidékről ismerünk ugyanis néhány erősen stilizált, a római dénároktól már nagyon eltérő karakterű érmét, amelyek a budai leletekből nem ismertek.

Tulajdonképpen egészen meglepő ez a római mintájú pénzverés, hiszen a Kárpát-medencében és Közép-Európa területén a helyi népek még a római előrenyomulás időszakában is görög mintájú éremverést folytattak, bár a római hatás – pl. a latin betűs feliratok formájában – már jelentkezett rajtuk. Éppen a boiusok Kr. e. 1. század közepi éremverése illusztrálja ezt kiválóan, ahol a görög pénzláb szerint 16-17 gramm súlyban vert érméken a nevek latin betűkkel szerepelnek, sőt néhány éremkép is a római dénárokat imitálja.

A kutatás azt feltételezi, hogy Róma valamiféle szövetségi viszonyt létesíthetett az eraviscusokkal Augustus uralkodása idején, és a törzs ennek fejében pénzbeli támogatást is kapott, majd az így kapott római pénzek mintájára kezdett el saját pénzérméket is veretni. Az eraviscus pénzek egyébiránt főként kisebb-nagyobb kincsleletekben kerülnek elő, településekről nem ismerjük őket. Úgy tűnik, ezek a pénzek a törzs belső pénzforgalmában

L. Manlius Torquatus dénár, Kr. e. 113/112

L. Manlius Torquatus dénár eraviscus utánzata

DOMISA feliratos eraviscus dénár

Eraviscus dénár kései változata

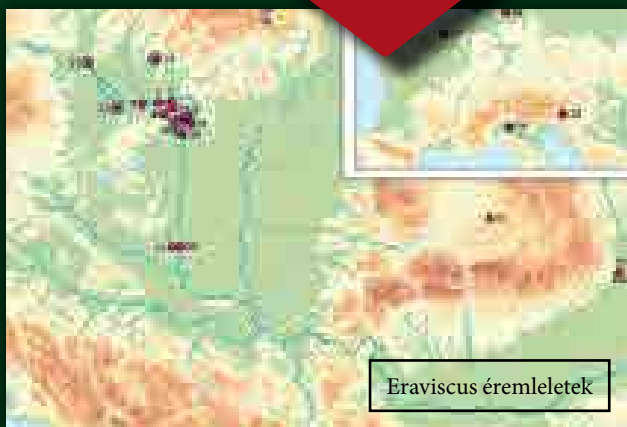

Boius hexdrachma előlapja

Boius hexdrachma hátlapja BIATEC felirattal

A római köztársasági dénárokat (3-4 gramm közötti ezüstpénzek) elsősorban a hátlapi ábrák és a rajtuk szereplő tisztviselőnevek alapján lehet rendszerezni. A római dénárverés Kr. e. 210 táján kezdődött, eleinte kifejezetten a várost jellemző típusokkal (Róma istennő, Dioscurok). A Kr. e. 2. század utolsó harmadától kezdve egyre változatosabb lett az éremverés. A pénzek hátlapján feltüntették a pénzverésért felelős tisztviselők nevét, és az éremképek gyakran azok neves elődeihez köthető eseményekre vagy a család védőistenségére utaltak. Ezeket a római dénárokat többnyire évre pontosan lehet keltezni. Ez ugyanakkor csupán a készítés időpontját jelzi, hiszen a kivert pénzek ezt követően még évtizedeken át, olykor még századokon át is forgalomban/használatban voltak. Polgárháborús időszakokban, amikor a szemben álló csoportok rendszeresen proscibáltatták ellenfeleiket (azaz egyfajta feketelistára írták fel őket) még a kincstárak mélyén rejlő vagyonok is újra forgalomba kerülhettek. A Iulius Caesar halálát (Kr. e. 44) követő évtizedek pedig éppen ilyenek voltak.

nem játszottak szerepet, ellenben a távolsági kereskedelemben használták őket, amire a távolabbi területeken előkerült érmek, mint pl. egy Pó-vidéki éremkincs utalnak. Az sem kizárt, hogy a rómaiakkal szövetségben harcoló eraviscus katonák fizetésére használta a törzs a saját ve-

reteit, pl. a Maroboduus [a germán nyelven beszélő markomannok egyik királya lehetett – a szerk.] ellen tervezett háború (Kr. u. 6) idején. Ezt támasztják alá a Dévényben (Devin) és Győr környékén előkerült eraviscus éremkincsek is. Ilyen egyértelműen római mintájú pénzverésekkel csak Gallia területén találkozhatunk Iulius Caesar hódításai után, melyekről azt feltételezték, hogy a gall segédcapatok fizetésére szolgáltak. A Dunától északra, noha szórványosan, de számos eraviscus érem fordul elő, sőt még lényegesen könnyebb és erősen stilizált utánzataik is megtalálhatóak a leletanyagban. A közelmúltban Krakkó környékén találtak egy ilyen eraviscus utánzatokból álló kincsleletet. Ismert néhány kiscímletű érem, úgynevezett *quinár* (azaz féldénár) is, részben éremkincsekben, részben pedig az eraviscusok földjén előkerült szórványleletként. Ezek arra utalhatnak, hogy ekkortájt talán már megindult egy folyamat a mindennapi pénzhasználat irányába.

Tény, hogy az eraviscusok meglehetősen jól profitáltak a rómaiakkal való barátságból. Néhány vezetőjük már a Kr. u. 1. század elejére római polgárjogot kapott. A Buda környéki szegényes kis kelta falvakból néhány egészen virágzó településsé nőtte ki magát (pl. Budaörs, Páty). Ezek az 1-2. század fordulójára már kőépületekkel rendelkeztek és gazdag temetőkkel, ahol római mintára faragott sírköveket állítottak és néhány gazdag melléklettel ellátott kocsisítemetkezés is a felszínre került.

Az eraviscusok még közel három évszázaddal a római hódítás után is őrizték törzsi öntudatukat, mert a Gellért-hegyen egykor állt Teutanus-szentély oltárait még mindig az eraviscus közösség nevében állították azok a kelták, akik akkor már a római város, Aquincum vezető tisztviselői voltak.

Eraviscus quinarius előlapja

Eraviscus quinarius hátlapi típusai

(Az éremképek a MNM Éremtára archívumából valók.)

Pontosan 250 év telt el...
Az első magyar pénz különleges kincse

Kovács László

Ahogy múlt az idő, lassanként eltűntek a pénzforgalomból I. István király (ur. 1000–1038) denárjai, és az emberek megfeledkeztek róluk. Ezért amikor a 18. században érdeklődés támadt a hajdani magyar uralkodók pénzei iránt, valósággal fel kellett fedezni őket. A tudós történészek ekkortájt alaposan szemrevételezték a hozzájuk került szórványleleteket, és Bél Mátyás (1684–1749) 1718-ban már szöveggel és képpel helyesen ismertette a Magyar Királyság első pénzét, I. István kereszties érmeképi denárját, az előlapján +STEPHANVS REX, azaz ISTVÁN KIRÁLY, a hátlapján +REGIA CIVITAS, azaz KIRÁLYI VÁROS latin körirattal. A magyar polihisztor meghatározása időtállóan bizonyult, csak a királyi város azonosítása vitatott még, Esztergom esélyesebbnek tűnik Székesfehérvárnál.

Nagyharsány-Harsányhegy. In: Europas Mitte um 1000. Katalog. Hrsg. von Alfried Wiczorek – Hans-Martin Hinz. Stuttgart 2000, 375: 17.01.16–10.

Bél Mátyás (1684–1749)

Pontosan 250 évvel Bél publikációját követően, 1968. július 30-ra virradó éjjel ifj. Hammer Mátyás és Szentkirályi János nagyharsányi (Baranya megye) munkások éjszakai műszakban a Harsány-hegy Kopaszka nevű részén, a kőbánya feletti hegyoldalon dózerrel távolították el a meddőréteget, és 50 cm mélyen egy cserépedényben elásott kincset találtak. Akkor figyeltek fel rá, amikor az érmék megcsillantak a meddőhányó talaján a dózer reflektorainak fényében. A felszínen heverő leleteket szerencsére összeszedték és átadták Schmieder József bányavezetőnek, aki értesítette a pécsi Janus Pannonius Múzeumot. Augusztus 1-jén Kiss Attila régész érkezett a helyszínre és a leletek átvételére, amelyek között az előlapjukon +LANCEA REGIS, azaz a KIRÁLY LÁNDZSÁJA, a hátoldalukon a már ismerős +REGIA CIVITAS körirattal övezett érmeképpű példányok voltak többségben. Az összes érin-

tett megérdemli a neve megörökítését, mert örökbecsű értéket mentettek meg. Később kiderült, hogy mások is keresgéltek a lelőhelyen, egy presszóban zajló beszélgetésbe kapcsolódva szerzett 1969-ben négy további lándzsás és egy cseh érmét Tóth Ferenc pécsi gyűjtő, aki egy darab híján ugyancsak a múzeumba juttatta a példányait. Felbukkant további 2 lándzsás veret is, amelynek a kincshez tartozását a tulajdonosai tagadták. De végül ezek is múzeumba kerültek. Csak egy felháborító eset történt: egy határőr őrnagy a kiskatonáival szitáltatta át a lelőhely környékének földjét, s ők is találtak egy lándzsás denárt, amellyel végül a főtiszt elszelelt.

A kitűnő régész, Kiss Attila azonnal felismerte, hogy rendkívüli érméssel van dolga, ezért a pécsi múzeumból a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárába, a szakértő numizmatikus, Gedai István kezéhez juttatta a leleteket, ahol is végül 44+1 lándzsás denár, 3 bizánci arany-, 20 cseh és 7 német ezüstpénz gyűlt össze arany és ezüst ékszerek, illetve további tárgyak kíséretében.

A kincs elrejtésének kora és a lándzsás denár meghatározása

Mivel az idegen pénzek legfiatalabbikát Bruno augsburgi püspök (1006–1029) közvetlenül a felszentelése után vette, a kincset valamikor 1006–1010 körül rejthették el. Ez a korai dátum és az I. István kereszties denártípusának hátlap-i köriratával való egyezés Magyarország, pontosabban I. István király felé fordította Gedai figyelmét. De vajon volt-e István királynak valamilyen nevezetes lándzsája? Igen, volt!

Egy francia szerzetes, Ademar Cabannensis (988 körül – 1034) krónikájának említése szerint, III. Ottó német-római császár (ur. 983–1002) a magyarok urának – Géza nagyfejedelemnek (ur. 971/972–997) – „megengedte nagylelkűen, hogy királysága legyen, engedelmet adva neki

+STEPHANVS REX – +REGIA CIVITAS denár

+LANCEA REGIS – +REGIA CIVITAS denár

arra, hogy mindenhol szent lándzsát hordoztasson, amint magának a császárnak szokása, és az Úr szegeiből és Szent Móric lándzsájából saját lándzsáján való ereklyét engedett át neki". István tehát apja lándzsaereklyéjét örökölte, és az 1000 karácsonyán megkezdett és 1001 újévre befejezett koronázási szertartása alkalmából a mintegy királyi méltóságának égi támaszát jelző képét verette – a keresztes denárt megelőző, a kutatás által immár elsőnek tartott – pénzére. A nevet szokatlanul azért hagyhatta el a köriratból, mert a lándzsaereklye jelentőségét az amúgy is közismert személyénél fontosabbnak tartotta hangsúlyozni.

A régészek körében az a szólás járja, hogy „egy lelet, nem lelet”. Nos, a lándzsás denár ügyében is van másik! Mindvégig ismert volt, hogy a Gizella királyné és udvarhölgyei által hímezett, majd 1031-ben a székesfehérvári Szűz Mária-egyháznak adományozott miseruhán, azaz a későbbi koronázási paláston ábrázolt István király alakjának és védőszentjének, Szent István protomártírnak a kezében is királyi jelvényként lándzsa van, és pedig régész műszóval „szárnyaslándzsa” (a német *Flügellanze* átvételeként). Ez a „szárnyas” jelző ezúttal azt jelenti, hogy a lándzsa köpűjéből kétoldalt kiáll egy-egy pecek vagy lemezke, azzal a céllal, hogy megakadályozza a lándzsa túl mélyre hatolását, s megkönnyítse a kihúzását. Esetünkben ez

I. István medaillonja a koronázási palástról

A német szent lándzsa borítás nélkül

A német szent lándzsa borítással

a részlet azért fontos, mert nemcsak a paláston, hanem a lándzsás denáron is „szárnyaslándzsa” van, az előbbinek mindkét, az utóbbinak csak a jobb „szárnya” látszik. A denár lándzsájának nyélvégén még egy bojtos szélű zászlót is ábrázoltak, az pedig vitatott, hogy az érmeképen a király ruhaujjból kinyúló keze, avagy a felhőkből kinyúló Isten Keze/*Dextera Dei* látható-e. Talán inkább az utóbbi!

A valódi lándzsaereklye

A német császárok lándzsaereklyéje, a „szent lándzsa” fennmaradt. Ez is egy *Flügellanze*, maga is ereklye, mert a császárok pártfogójához, Szent Mór/Mauritius személyéhez kötötték. A pengéje kettétört, amikor felhasították, hogy Krisztus keresztjének szögereklyéjét ezüstdróttal e nyílásba rögzítsék. A kettétört pengét egy vas-, később pedig egy egymást fedő ezüst-, majd aranyhüvellyel fogták össze. A vashüvelyes szent lándzsa állapotát tö-

A krakkói lándzsa

kéletesen felidézi az a vasból kovácsolt, és a közepén aranyozott rézlemezrel takart másolat, amelyet szintén III. Ottó császár adományozott 1000-ben Vitéz Boleszáv lengyel fejedelemnek (ur. 992–1025) a gnieznói találkozásuk alkalmával. A német lándzsaereklyét a bécsi Schatzkammer, a lengyelt a krakkói dóm jelenleg is őrzi, csak a miénk veszett el! Mi lett vele?

István király lándzsaereklyéjének sorsa

Az időközben talán aranyozással ellátott lándzsa sorsa eléggé dokumentált. Miután III. Henrik német király, majd császár (ur. 1039–1046–1056) 1044. július 5-én Ménfőnél győzelmet aratott Aba Sámuel király (ur. 1041–1044) serege felett, a kortárs *Altaichi Évkönyvek* beszámolója szerint „a földet számtalan hullá borítja, az aranyozott királyi lándzsa zsákmányul esik, püspökök, káplánok, főurak, sokan mások elpusztulnak”. A csata után – írja a 14. századi *Képes Krónika* – III. Henrik az

1041-ben elűzött Péter királyt „teljességgel visszahelyezte a koronás királyságba, Szent István szentséges jelvényeit királyi módon ráöltötte, saját kezével vezette a királyi trónhoz”. A jelvények között a lándzsának is ott kellett lennie, mert a *Képes Krónika* elmondja, hogy 1045. május 26-án, pünkösd vasárnapján Péter király hűbéresként „Magyarországot aranyozott lándzsa képében” adta át a császárnak. Az aranyozott lándzsát a császár Rómába küldte, ahol az Apostolok templomában akasztották a falra, és 1693-ban még ott őrizték. Későbbi sorsát azonban nem ismerjük.

pénzecske is. Talán amulettként szolgáltak, s mivel nem lyukasztottak vagy füleztettek, talán kis zacskóban lehetett őket viselni. A 20 cseh érméből 11 meghatározhatatlan 10. századi utánveret. Közöttük volt továbbá a Přemysl nemzetségbeli II. Jámbor Boleszláv cseh fejedelem (ur. 967–999) két verete is. Ő volt az, akinek a serege megsemmisítette a vetélytárs Slavník nemzetség libicei várát, megölve öt Slavník fiútestvérét. Ezt a mészárlást csak a III. Ottó mellett harcoló Szobeszláv (950 körül–1004), továbbá öccse, a Rómában tartózkodó (Szent) Adalbert prágai püspök (983–996, †997), aki Géza nagyfejedelmet és Vajk nevű fiát egyaránt Istvánra keresztelte, és féltestvérük, Gaudentius élte túl. Az első kettőnek is volt egy-egy verete a kincsben, amelyhez még II. Boleszláv fia, a tragikus életű Jaromír fejedelem (1003, 1004–1012, 1033–1034) öt érméje csatlakozott. A hét német pénz is változatos volt: II. vagy III. Ottó wormszi denárja, és a kiskorú III. Ottó és nagyanyja, Adelheid közösen vert denárja mellett II. Henrik király, majd császár (*973, 1002–1014–1024), Gizella királyné és Brunó augsburgi püspök testvére három denárral volt képviselve, majd I. Siegfried augsburgi püspök (1000–1006) és utóda, az említett Brunó püspök denárja következett. Brunó közvetlenül 1006 után, vagy 1006 és 1010 között kibocsátott érméje volt a kincs utolsó, azaz záróverete. Jellemző volt a kincs különleges összetételére, hogy a felsorolt idegen érmék közül a Kárpát-medence sír- és szórványleleteiben a körülnyírt aranypénzecskekhez hasonlóakon és II. Boleszláv pénzein kívül a többieknek másutt egyetlen érméje sem került elő.

A teljesség kedvéért megemlíteném, hogy a kincshez tartozott még egy aranygyűrű, két pödrött végű aranylemezke, illetve csoportokban egymásba akasztott 22 darab S végű ezüstkarika, végezetül öt kerek ezüstlemezke és egy vastagabb példány, talán mindösszesen egy család összekuporgatott vagyona, vagy egy kereskedő mozgó tőkéje. Akárhogyan is volt, a lándzsás denárok véglegesen átírták az első magyar pénzek történetét!

Röviden a kincs többi érméjéről

A három bizánci aranypénzecskeben az a közös, hogy VII. Bíborbanszületett Konstantinosz és fia, II. Romanosz társcsászár (ur. 948–959) aranyszoliduszainak olyan körülnyírt középrészei, amelyeken Krisztus glóriás fejének képe maradt meg. Ilyen lehetett az elvesztett negyedik

Magánpénzverés Magyarországon

24

Szemben a nyugat-európai gyakorlattal, ahol számos világi és egyházi főúr, városok, sőt akár kolostorok is rendelkeztek pénzverési joggal, a Magyar Királyságban kizárólag a mindenkori uralkodó bocsáthatott ki törvényes fizetőeszközöket. Mivel a kivétel csak erősíti a szabályt, a magyar pénzverés ezer éve alatt azért persze előfordult, hogy az aktuális királyon, királynőn, avagy éppen a kormányzón kívül más „természetes” vagy „jogi” személy is legálisan folytathatott pénzverést, úgy, hogy nem sújtott le rá a törvény büntető keze.

Alig fél évszázados múltra tekintett vissza az önálló magyar pénzverés, amikor úgy tűnt, a Magyar Királyságban is párhuzamos (királyi és hercegi) pénzkibocsátás fog kialakulni. Miután I. András magyar király (1046–1060) külföldi száműzetésből hazahívta öccsét, Béla herceget (*duxot*), vele kétharmad–egyharmad arányban osztoztak meg az ország területén. Csak találgathatunk, milyen – egyébként királyhoz hasonló – jogokat és jogosítványokat kaphatott Béla herceg a saját, *dukatus*-nak nevezett ország részében, de a pénzverés mindenképpen ezek közé tartozott, hiszen ismertek olyan ezüstpénzek, amelyeken BELA DVX, azaz Béla herceg körirat olvasható. I. András halálát követően I. Béla magyar királyként (1060–1064) oly módon folytatta tovább pénzverését, hogy denárjain neve már BELA REX (Béla király) formában került feltüntetésre. Unokaöccse, Salamon (1063–1074) uralkodása idején Béla fia, Géza kapta meg apja korábbi hercegi területeit, ahol ő is pénzt veretett, denárjain magát keresztény nevén MAGNVS DVX-nak nevezte, érdekes módon azonban később királyként veretett pénzein viszont már pogány nevét – GEVCA REX – használta. Bár a hercegi tartomány egészen 1095-ig állt fenn, a hercegi pénzverésnek többé nem lett folytatása.

Tóth Csaba

Béla herceg denárja

Géza herceg denárja

Zrínyi Miklós tallérja

Zrínyi Miklós garasa, 1527

Buda város denárja

Szeben város tízszeres dukátja, 1605

Nem kizárt azonban, hogy néhány, még apja életében megkoronázott uralkodónk hivatalos trónra lépését megelőzően párhuzamos pénzverést folytatott az éppen hatalmon lévő királlyal. Erre utalhat, hogy V. István alig 27 hónapos (1270. május 3. – 1272. augusztus 6.) osztatlan királyi hatalmának időszakára túl soknak tűnik a jelenleg hozzá kapcsolt, tucatnál is több éremtípus, így nagy valószínűséggel pénzverése már 1262-ben, ifjabb király (*iunior rex Hungarie*) korában megkezdődhetett. A közelmúltban a visegrádi Sibrik-dombon feltárt ispánsági várban előkerült leletanyag pedig arra enged következtetni, hogy még apja, II. András (1205–1235) életében verette itt IV. Béla (1235–1270) a tatárjárás kori kincshorizont jellegzetes magyar vereteit, a brakteátáknak is nevezett lemezpénzeket.

Korábban felmerült, hogy a 13–14. század fordulójának legnagyobb oligarchája, Csák Máté saját pénzverést is folytatott, de ennek feltételezése egy oklevél téves értelmezésén alapult. Egy szerencsés összetételű éremlelet révén viszont immáron bebizonyosodott, hogy ha a trencsényi

kiskirály nem is, Aba Amadé nádor viszont valóban veretett saját nevére ezüstdenárokat a 14. század első éveiben.

A késő középkori főúri magánpénzverés – Aba Amadé mellett – egyedüli példáját a horvát és magyar történelemben egyaránt meghatározó szerepet játszó Zrínyi (III.) Miklós (1489–1534), a szigetvári hős, Zrínyi (IV.) Miklós apja, továbbá a költő és hadvezér, Zrínyi (VII.) Miklós ükapja nyújtja. A család gazdagságát megalapozó ő jelentős kereskedelmi tevékenysége mellett széles körű bányaművelést folytatott, sőt, kivételes módon pénzverési jogot is szerzett. Legkorábbi pénzeit, amiket II. Lajos (1516–1526), majd I. Ferdinánd (1526–1564) uralkodása idején veretett, csupán a verdejegy különbözteti meg a hivata-

Brassó város tallercsegelye, 1601

los királyi veretekétől: a pajzsba foglalt két sasszárny, a Zrínyi család címere, illetve a nevének kezdőbetűiként feloldható N–S betűk. Teljesen más elbírálás alá esnek viszont Zrínyi Miklós 1527-ben kibocsátott garasai és tallérjai, amelyek már a saját neve, portréja és címere szerepel; ugyanakkor

Eszterházy (Fényes) Miklós ötszörös dukátja, 1770

semmi sem utal az éppen ekkor regnáló két uralkodóra, Szapolyai Jánosra (1526–1540) és I. Ferdinándra. Zrínyi Miklós pénzei ugyan ezüstből készültek, de kizárt, hogy fizetőeszközként funkcionáltak volna a mindennapokban, készítésük célja egyértelműen a Zrínyi család hatalmának és gazdagságának hirdetése volt.

A közép- és újkorban három városról is tudjuk, hogy autonóm pénzverést folytatott. Buda, a tatárjárást követően a budai várhegyen létrejött vár és város hihetetlenül gyorsan gyarapodott, a 15. századra már egyértelműen az ország gazdasági és politikai központjának számított. Köztudomású az is, hogy már a 13. század második felében pénzverés is folyt itt, kezdetben az esztergomi pénzverő mesterek jöttek át ide dolgozni, később önálló kamarává alakult. Buda város autonóm pénzverésére utaló írott forrásos adat ugyan még nem került elő, ismert viszont az Anjou-kori pénzeknek egy csoportja, amely éremképénél és köriratánál fogva szorosan összefügg egymással, ugyanakkor kiválik a rendes királyi veretek sorától. Ezeknek a kisméretű denároknak a jellege arra utal, hogy feltehetően Buda város saját autonóm veretei voltak, amelyeket a város I. Károly (1308–1342) és I. Lajos (1342–1382) uralkodása idején bocsátott ki. A pénzek éremképének párhuzamai megtalálhatók a királyi vereteken, köriratuk viszont nem az uralkodót nevezi meg, hanem Buda városára utal *Civitas Budensium* (Buda városa), *Moneta Budensium* (budaiak pénze), illetve *Libertas Budensium* (budaiak szabadsága) formában. Azt, hogy mikor és miért kapta a város a pénzverési jogot, és miért szakadt félbe a folyamat, ma még homály fedi.

Szeben városa, egykor az erdélyi szászok kulturális és kereskedelmi központja, 1427-től az erdélyi pénzverőkamara székhelye, ahol kis megszakításokkal közel háromszáz esztendőn keresztül folyt a magyar királyi és az erdélyi fejedelmi pénzek verése. Ezeket leszámítva csupán egy rövid időszakban került sor a városban önálló pénzkibocsátásra. A pénzverési jogot vélhetően Rudolf német-római császár (1576–1612) és magyar király (1576–1608) adományozta a városnak. A pénzverésre 1605-ben és 1606-ban került sor, először Rudolf, majd a következő évben Bocskai István fejedelem (1605–1606) nevében. A rövid életű arany- és ezüstpénzverés során 1605-ben készültek tízszeres, ötszörös, háromszoros, kétszeres és egyszeres dukátok, valamint ezüstből tallérok, illetve ezek többszörösei és hányadosai is, 1606-ból csupán dukátot ismerünk.

Brassó város garasa, 1613

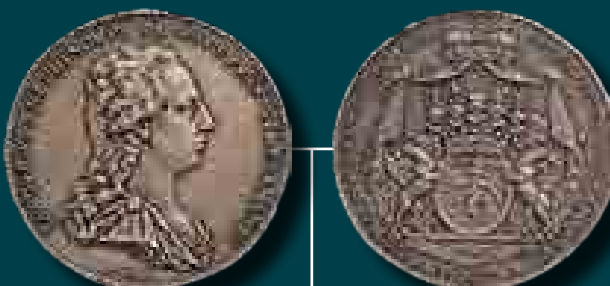
Eszterházy (Fényes) Miklós tallérja, 1770

Batthyány Károly tízszeres dukátja, 1764

Batthyány Károly tallérja, 1768

Batthyány-Strattmann Lajos tallérja, 1788

Brassó városában először a 15. században folyt rövid ideig pénzverés, majd a 17. században az erdélyi fejedelmek korában működött itt pénzverde. A 17. században két alkalommal került sor autonóm, városi pénzek kibocsátására. 1602. március 29-én keltezett iratában Báthori Zsigmond fejedelem (1601–1602) engedélyezi a városnak tallérok verését, sőt meghatározza azok éremképét is. Ez a privilégium azonban csupán megerősítése lehetett egy korábbinak, hiszen ismertek már 1601-ben kibocsátott, durva kivitelű négyszögletes tallércsegelek [a csegely szögletes fémpénz – a szerk.], de fennmaradtak 1601–1602-ben készült verőtövek is hagyományos, kerek alakú tallérokhoz, ugyanakkor nem ismerünk velük készült autentikus, korabeli darabokat: a meglévő példányokat az 1870-es években verték az eredeti verőszerszámokkal. A brassói pénzverés következő szakaszára egy évtizeddel később, 1612 és 1615 között került sor. Ekkor kis számban vertek értékpénzeket, aranydukátokat és ezüsttallérokat, a legnagyobb mennyiségben a három denár értékű garasok hagyták el a verdét, amelyeket a katonaság zsoldfizetésére használtak fel.

A 18–19. században ismét sor került hercegi pénzverésre. Az újkorban ugyan 1911-ig nem létezett magyar hercegi cím, viszont több család és magánszemély is megkapta a Szent Római Birodalom hercegi címét, többek között az Eszterházyak, a Pálffyak és a Batthyányak. A hercegi címmel pénzverési jog is járt,

A Batthyány-pénzek verőtövei

de ezzel a kiváltsággal Magyarországon csupán két Batthyány herceg, illetve az Eszterházy család egy tagja élt.

Eszterházy (Fényes) Miklós (1714–1790) herceg, ahogy ragadványneve is mutatja, rajongott a látványos ünnepegekért, így udvari reprezentációjának emelésére 1770-ben pénzeket veretett öt címletben a bécsi pénzverdében az akkor érvényben lévő ún. konvenciósi pénz-láb alapján.

Batthyány Károly (1698–1772) a trón és a Habsburg-dinasztia érdekében szerzett érdemeiért 1764-ben kapta meg a hercegi címet, pénzverési jogával már ebben az évben élt is. Pénzei öt címletben készültek a bécsi pénzverdében. A teljes címletsor (tíz dukát, öt dukát, dukát, tallér, féltallér) csak az első évben került kiverésre, 1765-, 1768- és 1770-ben csak egyes címleteket készítettek. A verőtöveket Josef Anton Toda, itáliai származású vésnök készítette.

Batthyány-Strattmann Lajos (1753–1806) a német birodalmi hercegi címet megszerző Batthyány Károly fivérének unokája volt, a címet 1788-tól haláláig viselte. Pénzeit a bécsi pénzverdében verette, a verőtöveket Johann Nepomuk Würth éremművész készítette. Pénzei hat címletben (tíz dukát, öt dukát, dukát, tallér, féltallér és 20 krajcár) készültek. Ezek a veretek, bár szervesen illeszkedtek a korszak pénzrendszerébe, nem játszottak szerepet a mindennapi pénzforgalomban, kibocsátásuk reprezentációs célokat szolgált.

Buda város látképe (fotó: Kardos Judit, Magyar Nemzet Múzeum ©2007)

Szemán Attila

„HEGYEIK SOK EZÜSTÖT 28 ÉS ARANYAT REJTENEK MAGUKBAN”

A Kárpát-medence nemesfémgazdagságáról mindig is legendák szóltak. Az erre vonatkozó első hiteles források ugyan az ókorból maradtak fenn, a régészeti leleteknek köszönhetően tudjuk, hogy már az őskorban megindult a nemesérc-kitermelés, amit aztán a rómaiak a későbbi Erdély egy részét lefedő Dacia provincia meghódításával sokkal magasabb szintre emeltek. Aztán megérkeztek a magyarok...

Steinville generális bányászati érme a zalatnai bányaheggyel, csúcsán az arany korabeli bányászati jegyével (nap) és a következő szinten az ezüstével (hold) (1710), Magyar Nemzeti Múzeum

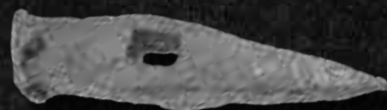
Selmecbányai jutalomérem, bányaművelés. 1747-től 1780-ig rendeztek a Selmecbányai Bányatiszti Iskolában versenyeket a hallgatók és az altisztek közt, s a győztes kapta meg az értékes aranyérmét, Magyar Nemzeti Múzeum

Bányászékek Rudabányáról (14–17. század)

Bányászcsákány Rudabányáról (15. század)

Bányászék Rudabányáról (15. század)

Bányászkalapács Rudabányáról (15. század)

Noha a köztudatban az arany- és ezüstabányászat elválik egymástól, a lelőhelyek geológiai sajátosságai miatt érdemben nem választhatók szét ilyen egyértelműen, hiszen a legtöbb aranybányában az arannál nagyobb mennyiségű ezüstérc is található. Előfordul azonban, hogy az aranyat nagyobb mennyiségben tartalmazó ún. oxidációs zóna valamilyen okból elpusztul, s ekkor csak a lelőhely ezüstben gazdag rétege marad meg, amelyben csak kevés ötvöződött arany fordul elő.

A bányászat a középkorban és újkorban más volt, mint napjainkban. Az érc lefejtése és kiszállítása mellett ennek kohósítása is többnyire helyben történt, s ezért a fém előállításának teljes vertikumát beleértették a bányászat (*montanisticum*) fogalmába. Sőt, az Anjou-kortól elindult az a tendencia is, amely során maguk a pénzverdék is a bányák közelébe költöztek.

A Magyar Királyság legfontosabb nemesérclelőhelyeit 16. századi eredetű, és a 20. század elejéig fennmaradt elnevezésekkel élve alapvetően négy bányavidékre szokás felosztani: 1. az Alsó-magyarországi bányavidék, azaz a Garam völgye; 2. a Felső-magyarországi bányavidék, azaz a Tokaj-Eperjesi hegység; 3. a Szatmári bányavidék, azaz a Gutin alatti érchegység, 4. az Erdélyi bányavidék (beleértve a később hozzákapcsolt Zaránd megyei és Radna környéki telepeket).

Magyarországon az Árpád-korban főként aranymosással és külszíni

fejtéssel nyerték ki a nemesfémeket. Közvetett adataink vannak arra, hogy jelentékeny mennyiségű ezüstöt termeltek ki, mivel a külföldre irányuló kivitelre is vannak szórványos információk. A királyság létrejöttével megkezdődött a nagy mennyiségű ezüstpénzverés, miközben arra semmilyen adatunk sincs, hogy nemesfémből behozatalra szorult volna az ország. A korszak alapvető pénzalapanyaga az ezüst volt, s ebből adódik, hogy leginkább az ezüstlelőhelyek feltárását szorgalmazták királyaink. A Granada városából származó arab utazó, Abu Hamid al-Garnáti a 12. század közepén éveket töltött el Magyarországon, beszámolója szerint az ország hegyei sok ezüstöt és aranyat rejtenek magukban. Bár a tatárjárás előttről alig van adatunk a nemesércbányászatra vonatkozólag, a selmeci ezüstabányákat 1228-ban említik forrásaink, de feltételezhető, hogy itt már a honfoglalást megelőzően is bányásztak ezüstöt. Korai ezüstabányáknak tekinthető még az erdélyi Radna, ami a tatárjárás időszakáig jelentős bányásztelepülésnek számított, de a mongol pusztítás után már

Gerárd Lisboa nagybányai bányavállalkozó bányamécse, 17. század első évtizede. A korszak egyetlen olyan bányamécse, ami díszítése alapján konkrét személyhez köthető, Magyar Nemzeti Múzeum

▲ Táróból kezdetleges típusú csillét kitoló bányász. Az egyik legkorábbi csilleábrázolás (Rozsnyó, 1513)

▲ A tűzgép a 18. században segítette a bányák működését

nem nyerte vissza korábbi jelentőségét. A tatárjárást követően elsősorban német nyelvterületről származó, a bányászathoz kiválóan értő hospesekkel töltik fel az elpusztult bányásztelepüléseket, királyaink pedig újabb és újabb, a termelést elősegítő kiváltságokat adományoznak nekik.

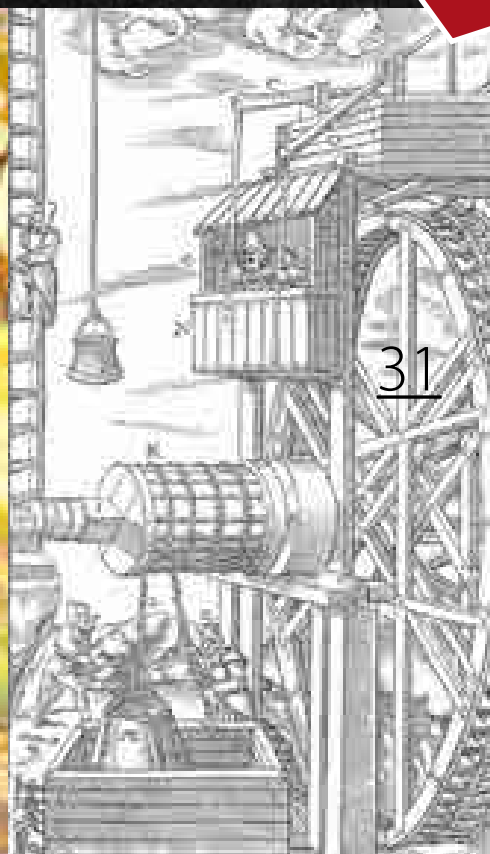
A tatárjárás előtti bányaművelés módjáról nincs adatunk – bár egy-két helyen feltételezhető akár a földfelszín alatti bányaművelés is –, az újonnan betelepítettek esetében viszont már bizonyosan feltétel volt az új kihívásokat jelentő földfelszín alatti bányaművelés ismerete. Míg jelentősnek tartható aranytermelésünk az Árpád-korban még elsősorban mosásból származott, az Anjou-korban kezdődő aranypénzveréssel járó igény nagy lökést adott az aranybányászatnak is. I. (Anjou) Károly (ur. 1307–1342) intézkedései is ebbe az irányba mutattak: a bányászok bárhol szabadon kutathattak ércek után, s hogy a birto-
kos is érdekelve legyen az új bányák nyitásával, az uralkodó önkéntesen korlátozta a királyi bányamonopóliumot: a birto-
kos megtarthatta a bányaterület föld feletti részét, sőt a királyi részesedés (*urbura*)

egyharmadát is megkapta. (Az *urbura* az arany esetében egytized, az ezüstenél egynolcad volt.) Míg a 13. század második felében az évi termelés aranyból 1000 kg, az ezüsté 10 ezer kg körüli mennyiségre becsülhető, a 14. században az arany a 2500 kg-ot is elérhette, az ezüsttermelés volumene viszont már nem emelkedett szignifikánsan. A 14. században jöttek létre olyan klasszikus aranybányavárosaink, mint Körmöcbánya, Újbánya, Nagybánya, Felsőbánya, Offenbánya (Aranyosbánya), Zalatna és Abrudbánya. Ekkor az arany túlnyomó részét a Garam mente, későbbi állandósult nevén Alsó-Magyarország adta. Kétségtelenül ez az időszak számít az ország bányászatának első és legjelentősebb virágkorának.

A 15. század második felére viszont nagyrészt kimerült Körmöcbánya aranykészlete, ezért a Mátyás-aranyforintok nagyobbik része már az ekkor virágkorát élő Nagybánya aranyából készült. A bányák mélysége miatt viszont nőtt a vízbetörések száma is, így gondoskodni kellett a víztelenítésről. Ezt a 15–16. század fordulóján Thurzó János, a korszak európai szinten is egyik legkiválóbb

▲ Bányamécs Rudabányáról (15. század), Bányászattörténeti Múzeum

▲ Az első bányabeli robbantás (1627), Szektkó Ágoston Ernő, Faller Jenő – Sterbenz Károly, Soproni Múzeum Központi Bányászati Múzeum

▲ Váltóvízikerék, fametszet (G. Agricola: *De re metallica libri XII.* 1556)

magyar bányász – aki egyszersmind új vállalkozótípust is megjelenített – főképp váltóvízikerékkel oldotta meg. A termelés ennek ellenére csökkent, a 15. század végén évi 1500 kg arany és 3000 kg ezüst kifejtésével számolhatunk.

A 16. század későbbi időszakában a bányák mélyülésével a feltételek tovább nehezedtek: ekkor már nemesércekben szegényebb rétegeket értek el, miközben a szállítási távolságok megnövekedtek, s folyamatosan erősödtek a vízbetörések is. Ezekre a kihívásokra újabb technológiák csatasorba állításával válaszolt a bányászat. A 16. század elejétől létezik a csille, a szintes bányaszállítást forradalmasító eszköz, s ekkortól válik általánossá a lójárgányos aknaszállítás. A víztelenítést a bányatérsegek alá vajt, enyhe lejtéssel a vizet a völgyekbe kivezető altárók kiépítésével igyekeztek elérni. Mire azonban a fáradságos munkával végeztek, a termelés az altárók szintje alá került, így a vízemelést sem lehetett mellőzni, csak az emelési szint méretét csökkenteni, ami azonban hatalmas könnyebbséget jelentett. A tőke- és

bányakonzentráció, amiben a kincstár is egyre jelentősebb mértékben vállalt részt, szintén segített életben tartani a bányászatot, amelynek volumene mindezek ellenére a 17. század közepéig folyamatosan csökkent.

A 17. században a víztelenítés nem oldódott meg, de a bányászati technológiában jelentős előrelépés történt. A hagyományos kézfajtás mellett elkezdték alkalmazni a robbantásos vágathajtást és kitermelést is. A világon az első bányabeli robbantást

1627-ben Selmecebányán a Felső-Bieber-táróban végezték. Ez jelentősen gyorsította a kemény kőzetben való előrehaladást. A század közepétől új érclelőhelyeket is sikerült feltárni Selmecebányán, így az ezüstabányászat rövid időre újra fellendült. Az alsó-magyarországi bányaterület ezüsttermelése a 17. század végéig 26–30 ezer kg volt. Körmöcbánya aranytermelése viszont továbbra is alacsony

▲ Bányász témájú türelempalack, jól látható rajta a történeti bányászat (*montanisticum*) teljes vertikuma: bányászat, érclelőkészítés és kohászat, pénzverés (Körmöcbánya – 19. század eleje), Soproni Múzeum Központi Bányászati Múzeum

A selmeci bányahegy, makettszerű asztali dísz, részlet (18. század)

Nemesfémbányászat és pénzverés a Magyar Királyságban (1000–1918)

szinten stagnált, míg az Erdélyi Fejedelemséghez tartozó Szatmári bányavidék arany- és ezüsttermelése a század elején eredményesen működött. Az Erdélyi-érc-hegység bányászata is fejlődött különösen Bethlen Gábor fejedelem (ur. 1613–1629) intézkedéseinek köszönhetően.

A 17–18. század fordulójára ismét víz alá kerültek a még ércet tartalmazó, egyre mélyebben lévő szintek, azaz „elfúltak” a bányák. Ennek a politikai következménye volt, hogy a Rákóczi-szabadságharc nemesfémhiánnyal, s így pénzhiánnyal küzdött, s Rákóczi kénytelen volt rézpénzt kibocsátani. Minthogy a víztelenítést továbbra sem tud-

Magyar csille munkában (Bikkessy-Heimbucher rézmetszete, részlet). Ez egy 18. század végi állapotot ábrázol

Faragott intarziás fatábla, bányamunka ábrázolásával. Erdélyi Fejedelemség, Zalatna (1610-es évek), Soproni Múzeum Központi Bányászati Múzeum

ták megoldani, s a rézpénzt sem tudták nemesfém pénzre váltani, ezért a szabadságharc bukása közvetett módon a bányák állapotára is visszavezethető. A víztelítést a 18. század közepére az újabb altárók és a bányagépészek gépei oldották meg. A tűzgépek és a selmecebányai Hell József Károly vízoszlopos szivattyúja kiemelkedő szerepet játszott ebben. Így a nemesfémérc telérek újra hozzáférhetővé váltak, és a 18. század a selmecebányai ezüstabányászat második fénykorának tekinthető évi 15–25 ezer kg-os termeléssel.

A 18. század végére az erdélyi aranytermelés felzárkózott az alsó-magyarországi és szatmári mellé, s a 19. század elejére az erdélyi aranytermelés már felülmúlta a többi bányaterületét. Az 1820–1840-es években az országos termelés évi 1400–1800 kg volt. Az alsó- és felső-magyarországi, valamint szatmári aranytermelés a 19. századra viszont a mélypontra süllyedt, míg az erdélyi a trianoni békéig kitartott, sőt a 19–20. század fordulójáig némiképp még nőtt is.

A 19. században a szatmári bányászat aranyat alig, de ezüstöt még termelt az erdélyi Ó-Radna üzemével együtt. A trianoni békével évi 2000–2500 kg arany és 20 ezer kg ezüsttermelési és feldolgozási kapacitás veszett el az ország számára mindörökre.

Ujszászi Róbert – Tóth Szilárd

BÉLA IFJABB KIRÁLY PÉNZVERÉSE VISEGRÁDON 33

Az Árpád-kori magyar pénzveréssel kapcsolatban számos olyan éremtípus és -csoport, valamint jelenség létezik, amelyek már hosszú idő óta vita tárgyát képezik a szakemberek között. Az egyik legtöbbször kutatott és vitatott terület a brakteáták, azaz a lemezpénzek típuscsaládja. A tisztánlátást segítheti, hogy a közelmúltban olyan régészeti leletek kerültek elő Visegrádon, amelyek segíthetnek eldönteni azt a kardinális kérdést, miszerint III. Béla vagy IV. Béla verette ezeket a lemezpénzeket.

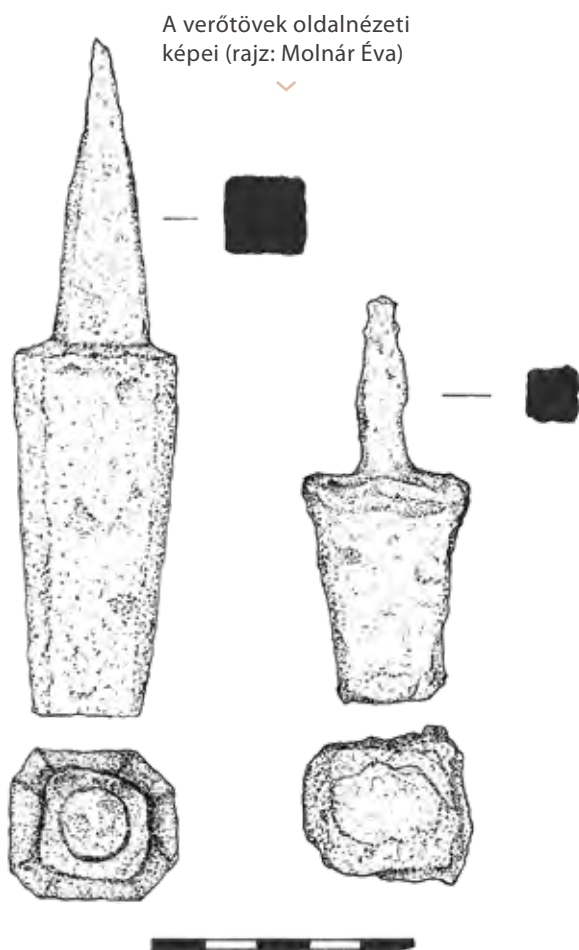
< A nagyobbik verető profilja

A SIBRIK-DOMBI LELETEK

34

Az Árpád-korban Visegrád vára a Sibrik-dombi erősség volt, amely késő római eredetre megy vissza. Köré vármege szerveződött, amelyet valamikor 1080 körül átneveztek (miután annak székhelye Esztergomba került), ezután jelentősége nagyban csökkent, s éppen ezért a lelőhely 12. századi leletanyaga igen gyér. A vár és környéke valamikor 1220 körül Béla herceg, vagyis a későbbi IV. Béla király (ur. 1235–1270) birtokába került, és rövid időre újra fontos szerepre tett szert, ugyanis az ifjabb király egyik központjává vált. Ez az ősi visegrádi vár a tatárjárás során valószínűleg nagyjából megsemmisült, s többé sohasem állították helyre.

A Magyar Nemzeti Múzeum Mátyás Király Múzeumának (Visegrád) kollégái nemrégiben újabb részleteket tártak fel a várban. Ekkor egy körülbelül 430×380 cm oldalméretű, téglalap alakú, lemélyített, cölöpszerkezetű épület nyomait találták meg, amely metszett több korábbi (4., illetve 8–11. századi) objektumot is. Friesachi denárok, két verőtő, valamint egy megmunkált lemeztöredék, olló (minden bizonnyal lemezvágó olló), ólomolvadék, bronz és ezüst műhelyhulladékok láttak benne napvilágot.

A verőtövekről sajnos nem állapítható meg, hogy milyen pénzek készítésére szolgáltak. Mindkét szerszám megmunkálatlannak tűnik, bár az egyiknek egy centrikusan bevésített, szabályos kör jól kivehető (ennek átmérője 13 mm). A kisebbik verőtő hosszúsága rögzítő tuskéval együtt mintegy 75 mm, a profil átmérője kb. 20 mm, míg a nagyobbik szerszám teljes hossza 130 mm, a profil átmérője pedig 20 mm. Talán még vésésre váró, vagy a körvonallal rendelkező darab esetében éppen félkész szerszámokról beszélhetünk (egyébként mindkettő alsó verőtő).

Ezek mellett találtak még vasszögeket és egy kést is, valamint egy mérleget, továbbá egy öt friesachi denárból álló éremkincset is: többek között Csehországi Adalbert (1168–1177, 1183–1200) érsek és II. Eberhard (1200–1246) érsek vereteit a friesachi verdéből.

A 21. számú objektumban előkerült éremkincs darabjai

Az előkerült leletek tehát egy pénzverde jellegzetes leletanyagát mutatják, így jogosan állapítható meg, hogy valamikor a tatárjárást megelőzően pénzverő helyként működött az említett épület. Magyarországon mindeddig nem tártak még fel olyan pénzverdét, ahol verőtövek is előkerültek volna, így a Sibrik-dombon talált leletegyüttes különösen figyelemre méltó. Az Árpád-korból eddig mindössze néhány pénzverő szerszámot ismertünk, így ez a leletcsoport e tekintetben is meglehetősen fontos.

A leletegyüttes legérdekesebb darabja azonban egy kis szabálytalan alakú bronz lemeztöredék (45,2x44,8 mm, vastagsága 1,4–1,7 mm, súlya 12,26 g), rajta kettős gyöngykör, benne vésettöredék látható. A véset külső gyöngyköre 15,7 mm átmérőjű, a belső körben lévő töredék mérete 6x4,3 mm. A lemezdarabon egyértelműen egy CNH 272-es jelű lemezpénz részletei láthatók, ahogyan azt a plasztilinlenyomat minden kétséget kizáróan igazolja. A vésettöredék túlságosan nagyra sikeredett az egész éremképhez, illetve a rendelkezésre álló térhez képest, és kicsit el is csúszott az ideális pozícióból, ezért hagyhatták félbe annak idején a vésést.

A lemezdarab megmunkálása olyan, mintha verőtövek szánták volna. A középkori verőtövek jellemzően vasból készültek, és hosszabb – legalább 5–10 cm-es – vashengerek voltak, ahogyan azt például az itt előkerült két darabon is láthatjuk. A magyar középkorból azonban szép számmal ismerünk bronzból készült verőtöveket amelyeket az ötvösmesterek használtak például gombok, vagy ékszerek készítéséhez (többek között Monostorszegen és Versecezen is leltek ilyeneket). A Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában található egy bronzlemez, amely szintén egy lemezpénz éremképét hordozza. De szép számmal hozhatók német, illetve cseh, valamint morva példák is a bronz verőtövek használatára.

A lemez a 21. számú objektumból

A lemez vésete és plasztilinlenyomata

A LELETANYAG ÉRTÉKELÉSE ÉS ÉRTELMEZÉSE

36

Esztergom a 13. század közepéig lényegében az egyetlen pénzverőhely volt hazánkban, amely elválaszthatatlanul összekapcsolódott az egyetlen, ugyancsak itt székelő kamarával. Ennek tudatában a Sibrik-dombi leletekkel kapcsolatban több eshetőség is megfontolandó.

1. A szerszámok Esztergomból származnak, és azokat csak tárolták Visegrádon, de a várban soha sem használták ezeket. Ez esetben több jelenség is megmagyarázatlan maradna. A különféle fázistermékek (nyiradékok, olvadékok) jelenléte ellent mond annak az állításnak, hogy ne folyt volna ötvöstevékenység a várban. Az pedig, hogy ezeket a leleteket éppen a verőtövek mellett találjuk, semmi esetre sem lehet véletlen. Az is feltűnő, hogy éppen egy lemezpénz készítéséhez használt szerszámot találtak Visegrádon, amely típuskör fajait már Réthy László is úgy keletzte, mint amelyek esetleg már Béla ifjabb királysága alatt is készülhettek. Márpedig Visegrád régi vára Béla fontos erőssége volt trónra kerülése előtt.

2. Megfontolandó a hamisítás lehetősége is. Maga a leletanyag nem árul el semmit sem a pénzverő tevékenység jogi hátteréről, így a tárgyak elvileg éppen úgy lehetnek egy hamisítóműhely, mint egy törvényesen felállított verde rekvizitumai. Néhány jelenség megfelelő értelmezése azonban segítheti a kérdés eldöntését. A szerszámok minősége megfeleltethető a korszakból ismert más eszközök nivelójának. A vas verőtövek és a bronzlemez jelenléte pedig arra utal, hogy készítőik nemcsak kiváló ötvösök voltak, hanem igen magas fokú pénzverési tudással is rendelkeztek és ismerték azokat a lemezpénzverési fogásokat is, amelyek

lyeket Európa-szerte megfigyelhetünk. Ugyanakkor

Visegrád egy frekventált, folyamatosan királyi, illetve ifjabb királyi vár és uradalom volt.

Vajon egy, a királyság szívében

fekvő, uralkodói erősségben lehetett-e hamis pénzt veretni? Hiszen egy olyan felségsértés, mint amilyen a hamis pénzek veretése volt, inkább valamilyen eldugott helyet igényelt volna. Mindezek tehát egyértelműen a hamisítás ellen szólnak.

3. Hivatalos pénzverde működött az erősségben. A verde működését a maradványanyagok, főként az olvadékok és lemezdarabok jelenléte bizonyítja. A legvalószínűbb az, hogy Béla 1235. évi trónra kerülésekor (vagy akár már hamarabb is) megszüntették a Sibrik-dombi verdét, hiszen Esztergom mellett már nem volt értelme fenntartani azt. 1241–42 fordulóján, a mongol hadak támadásakor tehát a műhelyépület már nem volt használatban, és csak a valamilyen okból otthagyt néhány tárgyat temethette maga alá az ostrom során összeomló épület (ezért is nincs több lelet).

Elmondható tehát, hogy a Sibrik-dombon talált leletek eléggé egyértelműen arra mutatnak, hogy a vizsgált műhelyépületben törvényes pénzverési tevékenység folyt. A vár fontos közigazgatási funkcióval nem bírt, de mint királyi ellenőrzés alatt álló erősség hamisító helyként sem igazán jöhet szóba. A várat a 12. században kevésbé használták, igazgatási funkciót nem töltött be, így mindent összevetve a verde működése nem helyezhető III. Béla korára (ur. 1172–1196). Ugyanakkor Visegrád IV. Béla személyéhez erősen köthető, így nem lehet véletlen, hogy éppen az 1220-as évektől fogva töltött be újra kitüntetett szerepet, s mint az ifjabb király fontos, már igazgatási funkcióval is bíró udvarháza pénzverdének is otthont adott. A leletanyag és a történeti kontextus mindenképpen ebbe az irányba mutatnak.

Mindezen megállapítások egybevágnak azokkal a numizmatikai kutatások során felmerült adatokkal és tényekkel, amelyek egyértelműen tanúsítják, hogy a lemezpénzek veretésére nem kerülhetett sor III. Béla korában, és csakis IV. Béla idejében bocsáthatták ki azokat, még valamikor 1241-et megelőzően, feltehetőleg ifjabb király korában.

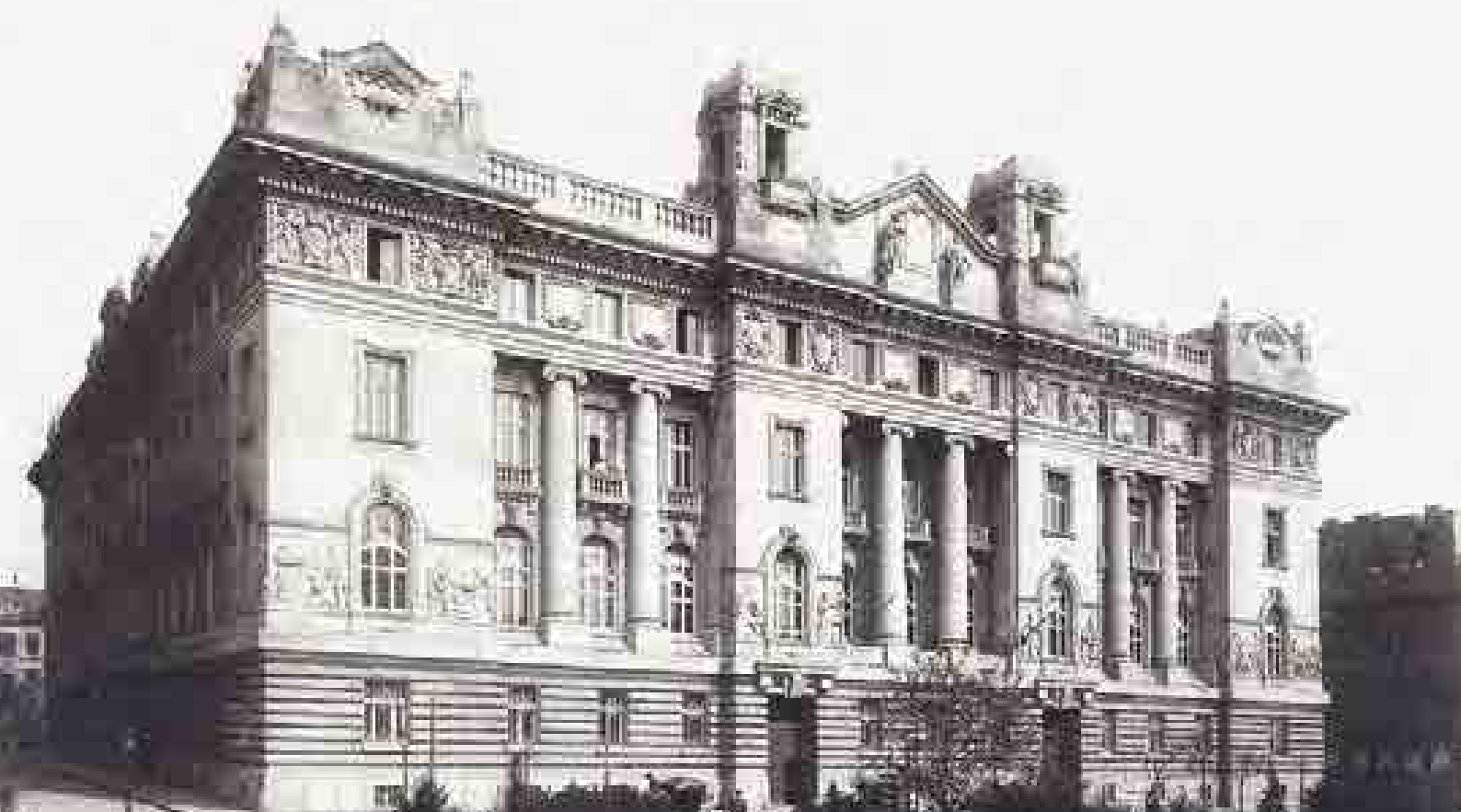
◇ ◇ ◇

A MAGYAR NEMZETI BANK

Bankjegy- és Éremgyűjteménye

GARAMI ERIKA

Az Osztrák–Magyar Bank (ma Magyar Nemzeti Bank) budapesti székháza
1905-ben (Fortepan / Budapest Főváros Levéltára / Klösz György fényképei)

A bank fõlszintjének egyik terme adott helyet évtizedekig a gyűjteménynek
(*Magyar Építõművészet* 15 (1917) 54)

Világszerte a múzeumok különleges csoportját képezik a jegybanki múzeumok gyűjteményei, tárlatai. Ezek célja lehet értékõrzés, támogatás, de – főleg a kereskedelmi bankok esetében – befektetés is. Bár más tematikájú, például képzõművészeti gyűjtemények is gyarapíthatják a jegybankokat, jellemzően pénz- és banktörténeti gyűjtemények adják a jegybanki múzeumok gerincét. A numizmatikai gyűjtemények túl azon, hogy a fizetőeszközök (pénzek, pénzhelyettesítõk) fejlődését, megjelenési formáit tudják bemutatni, segítenek napjaink pénzügyeinek megértésében is. A Magyar Nemzeti Bank „múzeuma” is igyekszik a látogatók változó igényeit kielégíteni. A pénzügyi kultúra, a tudatos pénzügyi gondolkodás, a döntés-elõkészítés fejlesztése a jegybank egyik kiemelt feladata. Ezt célozza számos múzeum-pedagógiai foglalkozás is akár a történeti gyűjtemény anyagának felhasználásával. Az állandó és idõszaki kiállítások zömmel a bank székházában vagy az ahhoz kapcsolódó épületekben ingyenesen látogathatók. Már a jelenlegi

Ezüst 75 forintos emlékpénz a Magyar Nemzeti Bank alapításának 75. évfordulójára, 1999 (Magyar Pénzverõ Rt.)

világméretű járvány előtt is egyre népszerűbbé váltak a növekvő számú, digitálisan elérhető tartalmak, mint például a kiállítások virtuális bemutatói. Mind a személyes, mind a virtuális látogatók számára egyre több az interaktív program, a múzeum-pedagógiai és múzeum-antropológiai foglalkozás, a tematikus és az egyénre szabott tárlatvezetés, kvízek, szórakoztatva tanító rejtvények, kisfilmek, animációk. Ezeken szó esik a Magyar Nemzeti Bank gyűjteményének történetéről is.

A jegybanki gyűjtemény kezdeteiről meglepően kevés adatunk maradt fenn. Kezdetben értéknek csupán az aranyból és ezüsből készült rudakat, pénzeket és érméket tekintették. Az 1878-ban alapított közös jegybank, az Osztrák–Magyar Bank az első világháború után az

Osztrák–Magyar Monarchiával együtt megszűnt.

A bank felszámolásakor megállapodás szerint a bank vagyonából annak 30%-a illette meg Magyarországot, így az említett nemesfémekből is. 1924-ben megalakult a Magyar Nemzeti Bank. Az általa kibocsátott pengő bankjegyeknek még

valódi nemesfém fedezetet írt elő a törvény. Ezek között lehetnek a már forgalomból kivont arany- és ezüstpénzek is, amelyeknek csupán a nemesfém tartalma számított. Elvértve maradt fenn adat történeti értékű régi érmek, pénzek felajánlásáról, vásárlásáról is, de a rendszeres gyűjtés csak a második világháború után kezdődött el. Ekkor szervezték újjá a múzeumi életet Magyarországon.

A bankban 1946-ból maradt fenn feljegyzés egy ún. Bankmúzeumról, majd három évvel később egy háromtagú bizottság vette át a muzeális értékek kezelését. A banki szabályozás és gyakorlat szerint értékeket legalább kétféle ember kezelhet együttesen, egyedül szabályellenes az értékkezelés. A formálódó, de akkor még állandó kiállítóterrel nem rendelkező gyűjteményt a Múzeumok és Műemlékek Országos Központja védetté nyilvánította. 1974-ben, a bank alapításának 50. évfordulóján működési engedély megadásával ismerték el hivatalosan közgyűjteménynek. A gyűjtemény akkoriban a bank Emissziós főosztályának részét képezte. Az Alpár Ignác tervezte Szabadság téri székház földszintjén kapott helyet a gyűjtemény és állandó kiállítóhelye is, egészen a 2004-es költözésig. Az akkori Művelődési Minisztérium 1986-ban sorolta be a múzeum anyagát földrajzi határok nélkül numizmatika gyűjtőkörrel a közérdekű muzeális gyűjtemények közé. Elsősorban a magyar és magyar vonatkozású pénzek minden fő típusának és változatainak összegyűjtése volt a cél.

A gyűjtemény állománya eközben folyamatosan bővült. Kezdetben főleg a bank alkalmazottainak ajándékai jelentették a fő gyarapodási forrást, akik hivatalos és magánútjaikról hozott fém- és papírpénzeiket ajánlották fel. A Magyar Nemzeti Múzeum duplumaiból is került szép számmal a banki kollekcióba. Idővel kialakult az a gyakorlat is, hogy kötelezpéldányként a mindenkor kibocsátások forgalmi, próba-, illetve mintapéldányainak, esetleg meg nem valósult, de elkészült terveinek két-két darabja a gyűjteménybe került, csakúgy, mint a partner jegybankok kibocsátásai. Egy idő után engedélyezték a vásárlást is különböző numizmatikai kereskedőktől, árverező házaktól, s később magánszemélyektől is. De kedvezett a gyűjteménynek

Az Osztrák–Magyar Bank budapesti főintézetének épülete 1902 és 1905 között épült Alpár Ignác tervei alapján eklektikus stílusban. Az épület a kor legjelentősebb művészei, mesterei kivitelezésében, a legújabb technikai újdonságokat felvonultatva készült el. A közös jegybank felbomlása után három évig a Magyar Királyi Állami Jegyintézet, majd 1924-es megalakulásától a Magyar Nemzeti Bank székháza. 1976 óta műemlékvédelem alatt áll.

a nemesfém-gazdálkodásra vonatkozó szigorú törvény is: jogilag ugyanis csak a jegybankban lehetett aranyérmeket, -pénzeket eladni. Így kerültek a felvásárolt példányok ritkább típusai a gyűjteménybe.

A hagyományos értelemben vett numizmatikai tárgyakon, azaz a fém- és papírpénzekon és emlékérmeken kívül a pénzverés és a bankjegygyártás egyes fázisaihoz köthető eszközök, tárgyak, így verőtövek, nyomólemezek, próbák, nyomatok, grafikák, valamint történeti értékpapírok és banktörténeti tárgyak, dokumentumok és egy kisebb numizmatikai szakkönyvtár egészíti ki a gyűjteményt.

Míg a múzeumpedagógia a gyerekek, az iskolás korosztály számára kínál programokat – a programok nagyobb százaléka gyerekeknek szól –, addig a múzeumandragógia múzeumi helyszínen tudományos és ismeretterjesztő ismeretszerzési lehetőségeket nyújtva a felnőtteket, az érettebb korosztályt célozza meg az egész életen át történő tanulás jegyében (life long learning). Közösségépítő, közösségfejlesztő szerepe is van.

Az „50 éves a Magyar Nemzeti Bank” (1974), majd a „Pénzkibocsátás Magyarországon” (1978) című állandó tárlat a magyar pénztörténet fő típusainak kiállításával mutatta be a magyar pénztörténet fontos állomásait, átfogó

történeti képet nyújtva a látogatóknak. 1998-ban az 1848–49-es forradalom és szabadságharc évfordulója alkalmából rendezett tárlat nyitotta meg a tematikus kiállítások sorát. 1999-ben a bank 75 éves évfordulója adott alkalmat, 2000-ben pedig az új szerzemények álltak a középpontban. A következő évben egy, a nagyközönség által kevésbé ismert terület, a történeti értékpapírok világa

A Magyar Nemzeti Bank száz aranykorona részvénye, 1924 (MNM©2021)

elevenedett meg. E régebbi kiállítások emlékét kiállításvezető katalógusok őrizték meg. Később döntés született arról is, hogy a gyűjtemény új helyre kerül az épületen belül. Az állandó kiállítás, az időszakos tárlatokkal kiegészülve pedig egy nagyobb területű, többfunkciós, újonnan kialakított látogatóközpontban kap helyet a banképület félemeletén. A gyűjtemény 2004-től egy évtizeden át fogadta itt az egyéni és csoportos érdeklődőket, valamint a média képviselőit. Az általános és magyar pénztörténeti bemutató mellett egy korabeli banki munkaszobát és egy arannyal teli pánccsaszékrényt is meg lehetett tekinteni, egy aranyrudat pedig meg is lehetett érinteni, fel is lehetett emelni.

Számos vendégkiállítást is rendezett és fogadott a gyűjtemény az elmúlt közel fél évszázad alatt nem csupán belföldön, de külföldön is. Noha inkább csak a bank munkatársai láthatták azokat a kis kamarakiállításokat, amelyeket a gyűjtemény munkatársai a bank egykori két épületét, a Hold utcait és a Vadász utcait összekötő folyosón rendeztek. Olyan érdekességek, aktualitások bemutatására adott lehetőséget az itt található néhány vitrin, amelyek jellemzően nem fértek bele a nagy kiállítások tematikájába.

2018-ban a budai várban a régi városháza felújított műemléképületében nyílt meg a többfunkciós „Bölcs Vár”. Az

A Postapalota (Buda Palota) Sándy Gyula tervei alapján 1924 és 1926 között épült a Magyar Királyi Posta igazgatósága székháza céljára eklektikus-szecessziós stílusban. A Magyar Posta 2000-ig használta az épületet, utána évekig üresen állt. Majd a Magyar Nemzeti Bank alapítványa vásárolta meg, s az alapítványtól 2018-ban a bank. Egy interaktív látogatóközpontnak, benne a leendő Pénzmúzeumnak ad majd helyet.

épület egy része numizmatikai kiállítások otthona is volt egészen a közelmúltig.

A tárlatok közül a magyar középkori pénzverést bemutató emelendő ki.

Egy közgyűjtemény a rendszerezett, szakmai szempontok alapján nyilvántartott és kezelt gyűjteményen túl tudományos kutatóhely, valamint oktatási és ismeretterjesztési feladatokat is ellát. A múzeum tagja hazai és nemzetközi tudományos és ismeretterjesztő szervezeteknek, így a Magyar Numizmatikai Társulatnak, a Magyar Éremgyűjtők Egyesületének, a Tájak, Korok Múzeumok hálózatának, az International Numismatic Commissionnak és az International Committee of Monetary and Banking Museumsnak is.

A jelenleg mintegy 60.000 darabot számláló, számos ritkasággal büszkélkedő közgyűjtemény épp mostanság búcsúzik a Szabadság tértől, és az egykori Postapalotába, új nevén az MNB Budai Központba költözik. Kiállítása a tervek szerint 2022-ben nyílik Pénzmúzeum néven, amelynek internetes oldala már működik.

Az MNB Budai Központ a mai látogatói igények figyelembevételével jóval nagyobb alapterületen és modern, új kiállításokkal várja majd az érdeklődő látogatókat. A személyes jelenlét mellett az internet és a digitális világ is egyre nagyobb teret biztosít majd a műtárgyak, a gyűjtemények bemutatásához.

2004 és 2014 között a bank Látogatóközpontjában állandó pénz- és banktörténeti kiállítás várta a látogatókat

Részlet az egyik korábbi kiállításból (fotó: Szalmás Péter)

A Postapalota (MNB Budai Központ – Wikimedia common)

Lengyel Viktor

A PÉNZ MINT KULTÚR- KINCS

Hamarosan megnyílik az első magyar pénzmúzeum

A titkos, ősi kincs képe minden korosztály fantáziáját megmozgatja, pedig a fizetőeszközök történetéből épp azt tanulhatjuk, hogy a pénz valójában sokkal több, mint fém- és papírtárgyak összessége. A Magyar Nemzeti Bank által életre hívott Pénzmúzeum kísérlet tesz arra, hogy megragadja a pénz valódi lényegét, és a használatához kötődő tudást elérhetővé tegye mindenki számára. Az Európa-szerte kuriózumnak tekinthető, élményközpontú intézmény átfogó képet ad a pénzről, mint kulturális jelenségről, s eközben a mindennapok során is jól alkalmazható ismereteket közvetít.

Hogyan lehetséges csorbítatlan, tudományos mélységű, de a gyakorlatban is hasznosítható tudást átadni egy olyan témában, ami annyira a hétköznapi élet részét képezi, mint a pénzhasználat? Lehetséges-e iskolás gyerekeknek, tanároknak, szülőknek és nagyszülőknek egyaránt érthető, hiteles és izgalmas módon beszélni erről a témáról? Milyen eszközzel érhető el, hogy ez a több generációt átfogó közönség el tudja engedni eddig biztosnak vélt tudását, és nyitottan fogadja az új ismereteket, megközelítéseket? A Magyar Nemzeti Bank által létrehozott, és hamarosan a széles nyilvánosság előtt is megnyíló Magyar Pénzmúzeum és Látogatóközpont többek közt ezekre a kérdésekre kínál választ.

A pénzügyi kultúra színvonala, minősége a társadalmi élet egyik meghatározó, mégis ritkán tárgyalt jellemzője. A közoktatás keretein belül csak érintőlegesen van lehetőség a téma bemutatására, a középiskolákból kikerülő – és nem gazdasági irányú képzésben továbbtanuló – fiatalok pedig könnyen lehet, hogy soha nem találkoznak többet szervezett oktatás keretein belül a pénzhasználat kérdéseivel. Ez a hiány később nagyon nehezen leküzdhető hátránnyhoz vezet, amely – természetéből fakadóan – nagyon is kézzel fogható, a mindennapokban megtapasztalható akadályokat képezhet a társadalom széles rétegeinek életében.

A PÉNZÜGYI MŰVELŐDÉS KÖZPONTJA

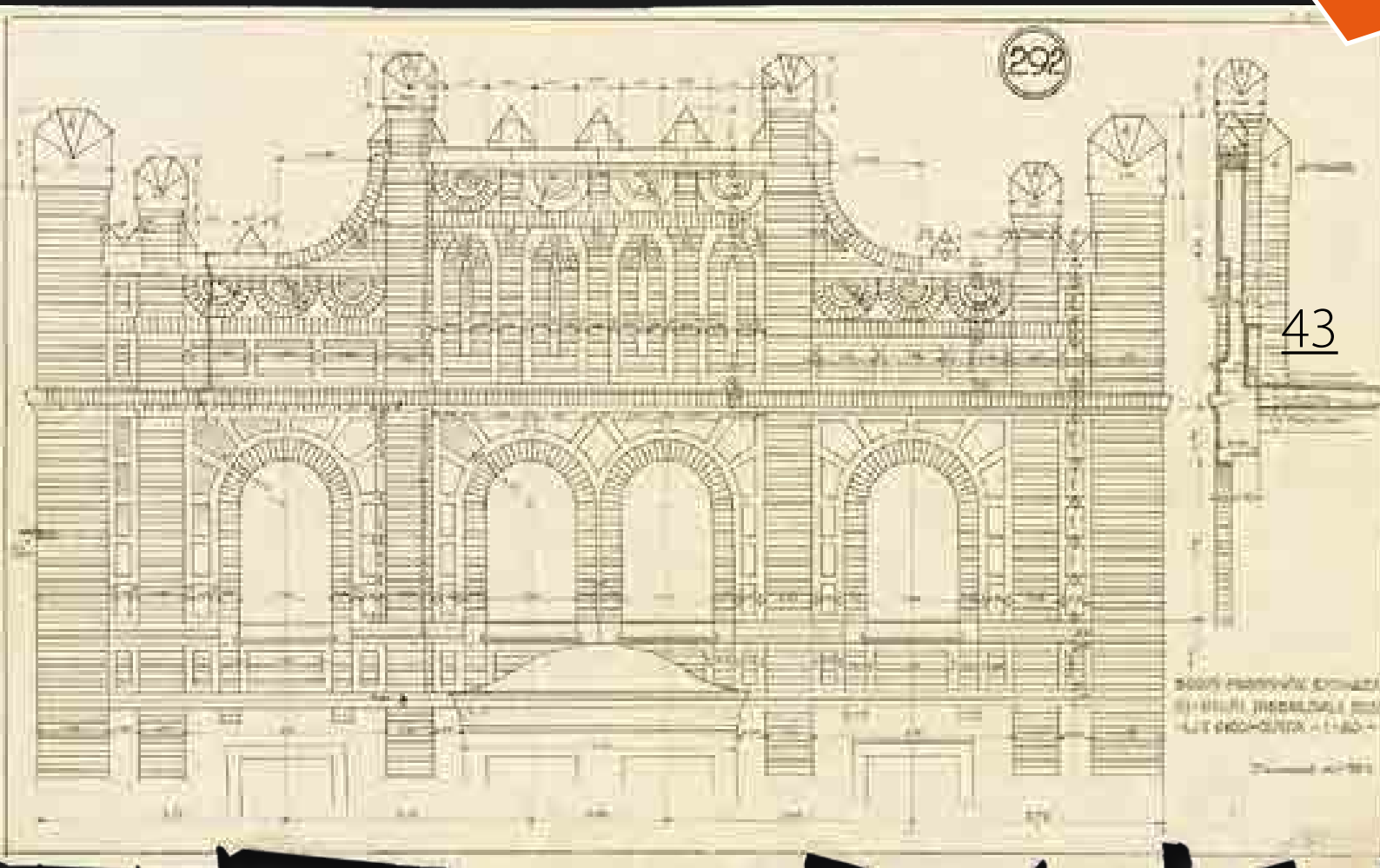
A pénzügyi kultúra fejlesztése, a pénzhasználat tudatoságának erősítése és általában a fizetőeszköz gazdasági szerepének, működésének bemutatása tehát közérdek, mely nem csak az egyes emberek, családok, de végső soron az egész ország számára komoly jelentőséggel bír. A jegybank ezt a gondolatot szem előtt tartva alkotta meg a Pénzmúzeumot, mellyel kapcsolatban a cél nem kisebb, mint hogy az intézmény idővel a pénzügyi közművelődés hazai központjává váljon. A célkitűzés bátorságát még inkább aláhúzza, hogy a Pénzmúzeum nem csupán a fizetőeszközök használatának egy szűk metszetével foglalkozik, hanem átfogó képet nyújt szinte mindenről, aminek köze van a pénzhez: ízelítőt ad a pénz kialakulásából, az érmék és bankjegyek hazai történelméből, és mély elméleti betekintést nyújt a pénz működésének logikájába, országhatárokon belüli és azokon átívelő gazdasági funkcióiba. Ez a komplex, sokrétű

ismeretanyag és a hozzá kapcsolódó gyakorlati készségek hozzásegítik a látogatókat mindennapi életkörülményeik fejlesztéséhez, és ezáltal terveik, céljaik megvalósításához, egy kiszámítható jövő megteremtéséhez.

A pénz tudatos kezeléséhez szükséges ismeretek átadása az iskolás korcsoportok esetében a leghatékonyabb, így pedagógiai okokból a pénzmúzeum az iskolás diákokra, elsősorban a középiskolásokra tekint legfontosabb közönségeként. Mivel azonban ez a kör sok tekintetben csak közvetetten szólítható meg, kitüntetett figyelem hárul a szülőkre és a tanárookra is, akikre az intézmény a múzeumpedagógiai programjaiban is számít. A pénzmúzeum azonban nem áll meg itt: a kisgyerekek és a nagyszülők generációi számára szintén speciális, a korcsoportok igényeire szabott tartalmakkal készül – ezáltal a társadalom minden rétegét elérve.

A mostani épület a felújítás után

Eredeti tervrajz az épületről (1924–1925)

AZ ÉLMÉNYEK EREJE – JÁTSZVA TANULNI

A széleskörű orientáció komoly muzeológiai és pedagógiai kihívásokat támasztott a kiállítás szakmai anyagát megalkotó szakértők elé, hiszen olyan megoldásokat kellett alkalmazniuk, melyek mindenki számára befogadható módon adják át a – sokszor meglehetősen bonyolult – szakmai tartalmakat. Talán épp a feladat komplexitásának köszönhető, hogy a pénzmúzeum európai összevetésben is egyedülálló, innovatív kiállítási koncepcióval rukkolt elő, mely a bonyolult szakmai megközelítés helyett inkább az élmények és a közvetlen tapasztalat közérthető nyelvét használja. A számos digitális megoldást alkalmazó, játékos, interaktív elemeket felvonultató kiállítótér olyan élményeket tartogat, melyek révén minden korosztály közelebb kerülhet a pénzhasználat kérdéseinek megértéséhez.

A tárlat teljes felépítése egy játékra épül, melynek során a látogatók különböző, pénzhasználatához kötődő interaktív kihívásokat megoldva virtuális vagyont, jelesül tallérokat szerezhetnek. A kiállítás útvonala öt csomópontot érint, s ezek közül mindegyik a fizetőeszközök valamely fontos aspektusát járja körbe: az első csomópont a pénz értékmérő képességével foglalkozik, a második a pénz forgalmi funkcióira, a harmadik a fizetési eszköz funkcióira koncentrál, a negyedik csomópont a világpénzek jelentőségével ismerteti meg a látogatókat, míg az ötödik a pénz kincsképző és felhalmozási szerepét mutatja be.

A kiállítás csomópontjai nem egyszerűen ábrázolják, ismertetik témájukat, hanem aktív részvételre, bevonódásra készítetik a játékosokat, akik a megszerzett ismeretekre támaszkodva képessé válnak a rájuk váró kihívások megoldására. Az egymásra épülő és egymásból nyíló csomópontok érintésével az ismeretek fraktálszerűen bomlanak ki a látogatók előtt: az egyik tudásmorzsa a másikon keresztül mélyebb értelmet nyer, s így a kiállítás útvonalán haladva a megszerzett ismeretek is egyre rétegzettebbé és sokoldalúbbá válnak. Bár a játék során gyűjtött tallérok virtuálisak,

Látványtervek a kiállításról – A terveket készítette az MD Stúdió / NARMER Építészeti Stúdió. »
A képek megjelenítése az MNB-Ingatlan Kft. hozzájárulásával.

a kiállítás bejárása után a látogatók valódi ajándékokra válthatják be azokat, melyek a múzeumból való távozás után is segíthetnek ébren tartani a megszerzett tudást és az átélt élmények emlékét.

Az általános, ismeretterjesztő szemléletű tevékenység mellett a Pénzmúzeum tudományos műhelyként is működik majd, mely a tervek szerint rövidesen aktív alakítójává válik a hazai numizmatikai és pénztörténeti diskurzusnak.

Ennek érdekében a Pénzmúzeum ad helyet többek között a Magyar Nemzeti Bank egyedülálló, mintegy 56 ezer darabos numizmatikai gyűjteményének, melyet a jegybank a jövőben újabb vásárlásokkal kíván még tovább bővíteni. A történeti teljességre törekvő kollekciónak célja, hogy a régi pénzek, értékpapírok és más numizmatikai emlékek megőrzésével, gyarapításával és bemutatásával a gyűjtemény átfogó képet adjon Magyarország pénztörténetéről.

HÁLÓZATBA KAPCSOLVA

Mint látható, az intézmény párhuzamosan számos különböző célcsoport és közönség számára kíván érdemi és hiteles ismereteket közvetíteni – ami minden tekintetben igen ambiciózus vállalkozás. Épp ezért, a hazai pénzügyi kultúra megújítására vonatkozó törekvésében a múzeum számos szövetséges szervezet támogatására is számít, és ennek érdekében komoly szervező és kapcsolatépítő munkát végez. Noha a múzeum fizikai értelemben még meg sem nyitotta kapuit, a háttérben már olajozott együttműködést tart fenn többek között a Pénziránytű Alapítvánnyal, elsősorban tanulmányi versenyek és pályázatok lebonyolítása, illetve múzeumpedagógiai programok megvalósítása érdekében. Ezen kívül a partneri hálózat része még a Magyar Nemzeti Bank Oktatási és Tudományos Kör Egyesület, a Budapest Institute of Banking, a Budapest Centre for Long-term Sustainability, az MNB-EduLab, illetve a Pallas Athéné Könyvkiadó és Könyvesbolt is. Továbbá szoros együttműködést folytat a Magyar Nemzeti Múzeummal, és több nagy hazai kulturális és oktatási intézménnyel.

A hazai együttműködések mellett a múzeum már most élő kapcsolatokkal rendelkezik számos hasonló szemléletű külföldi szervezettel is. Az intézmény többek között évek óta részt vesz az európai jegybankok pénzmúzeumainak – ESCB's Money Museums Network – nemzetközi szakmai konferenciáin, és 2021 óta már a kontinens határain túllépve, a kambodzsai jegybank pénzmúzeumával (SOSORO Museum) is szoros partneri kapcsolatot ápol. Tekintettel a kezdeti eredményekre, a jövőben ez az együttműködési hálózat még tovább bővíülhet, bekapcsolva a hazai pénzmúzeumot a modern sz e m l é l e t ű g a z d a s á g i oktatás nemzetközi vérkeringésébe.

A régi Postapalota archív fotón (ilyen volt)

PÉNZMÚZEUM

Magyar Pénzmúzeum és Látogatóközpont

A Pénzmúzeum logója

A PÉNZÜGYI MŰVELŐDÉS ÚJ KÖZPONTJA

Természetesen a Pénzmúzeumhoz kötődő nagyszabású tervek elsősorban a kulturális és szellemi élethez kötődnek, ugyanakkor egy múzeum számára a megfelelő fizikai környezet megtalálása és kialakítása szintén alapvető kérdés. Mivel a jegybank nem egy egyszerű kiállítóhelyként, inkább modern kulturális és közösségi központként képzelte el az intézményt, különösen fontos szempont volt az épület elhelyezkedése, városon belüli pozíciója és nem utolsósorban belsőépítészeti szerkezete. A választás végül a Sándy Gyula tervei alapján 1926-ban megépült egykori Postapalotára esett, mely a Széll Kálmán tér sarkán, Budapest szívében mind megközelíthetősége, mind építészeti adottságai szempontjából alkalmas választásnak bizonyult.

Az MNB Budai Központtal kapcsolatban már a megépülése után megjelenő első szakmai kritika is hangsúlyozta, hogy egyszerre hordoz tradicionális és modern értékeket – ezért a szerző már ebben az 1926-os kritikában „*kétarcú, titokzatos, tündéri várkastélyként*” emlegette. Hogy csak pár érdekességet említsünk a palota számtalan egyedi

építészeti megoldása közül: különleges, messziről feltűnő tornya egy középkori vár bástyáját idézi, a homlokzaton reneszánsz motívumok jelennek meg, míg a vakolatdíszítés a magyaros szecesszió stílusában készült. Míg az épület homlokzatán különböző historikus utalások jelennek meg, műemléki védettséget élvező belső tereiben a századelő jellegzetes hangulatú belső építészeti megoldásai köszönnek vissza.

Felbecsülhetetlen értékei ellenére, a történelem nem bánt kesztyűs kézzel az egykori Postapalotával: a II. világháború, majd az '56-os forradalom során többször súlyosan megsérült, és bizonyos részei ki is égtek. A 2017-ben kezdődő teljes felújítás fő célja épp ezért elsősorban az épület eredeti állapotának lehető legteljesebb helyreállítása volt. A külső-belső restauráció során napjaink legmodernebb építészeti technológiáit használták fel annak érdekében, hogy az MNB Budai Központ névre átkeresztelt épület ideális otthonává váljon a hagyományok és a modernitás vívmányaira egyaránt építő pénzmúzeumnak.

Kabdebó Ferenc

BANKTÖRTÉNET „ A KEZDETEKTŐL

Az Óbabiloni Birodalom központja, Babilon

46

Ha a banktörténet a témánk, akkor először választ kell adnunk arra a kérdésre, hogy mit is nevezünk banknak. Ma banknak mondjuk azokat a pénzintézeteket, amelyek betétet gyűjtenek, számlát vezetnek, lebonyolítják a pénzforgalmat (pl. átutalás) és hiteleket nyújtanak. A négy elem közül az utolsó a legérdekesebb, ugyanis sokan gondolják, hogy a bankok azt a pénzt kölcsönzik ki, amit az ügyfelek betesznek hozzájuk. Ez azonban nincs így – bár a takarékpénztárak esetében előfordul –, a bankok ugyanis a hitelnyújtáskor pénzt teremtenek, mégpedig úgynevezett kereskedelmi banki számlapénzt. A pénzteremtés részleteibe most nem megyünk bele, elég annyit, hogy amikor valaki hitelt vesz föl, akkor a bank nyit neki egy számlát, mintha csak betétes lenne, csak ezt nem betétszámlának, hanem hitelszámlának mondjuk. Röviden: a bank lényegében pénzt teremt a semmiből, és a modern gazdaság pénze valójában hitelpénz, amely hitelnyújtás útján keletkezik.

A fentiekből következik, hogy a mai értelemben vett bankok nem működhetek még akkor, amikor a pénzrendszer a nemesfémekre – aranyra, ezüstre – épült. Az aranypénzrendszerben ugyanis a pénznek magának is belső értéke van, míg a hitelpénz esetében nincs. Aranyat nem lehet a semmiből teremteni, belső értékkel nem bíró pénzt viszont igen.

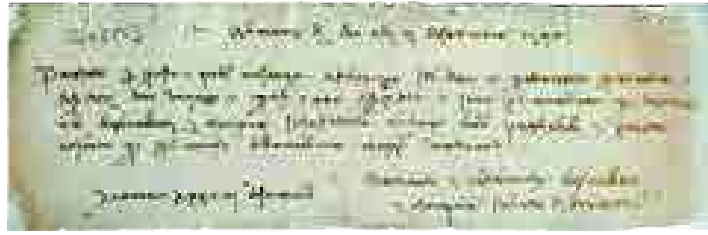
A bankrendszer kezdetei az Óbabiloni Birodalom idejére nyúlnak vissza. A királyi gabonarakta- rárak az ott letétet elhelyezőkhöz számlájának terhére kifizetéseket teljesíthettek, illetve számlájukon jóvá is írhattak befizetéseket. Mindez kísértetiesen emlékeztet a mai bankok számlavezetésére, és a pénzforgalom lebonyolítására.

Közel egy évezredet kell várnunk a banktörténet következő nagy fordulópontjára, a pénztermék megjelenésére. A Kr. e. 7. századtól a Lüdiából elterjedő, és egy-

Az egyik legkorábbi érme Lüdiából (Kr. e. 7. század)

re több helyen vert és egyre többféle anyagú és címetű pénzermék nélkülözhetetlenné teszi a pénzváltók tevékenységét. A pénzváltók asztala – legyen az

Kereskedelmi váltó 1398-ból

a görög *trapeza*, az olasz *banca* vagy a latin *mensa* – nemcsak a pénzváltást szolgálja, de ott őrzi a letéteket és folyósít kölcsönöket a görög *trapezitész*, a római *menzárius* és az olasz *bankár*.

A modern bankrendszer kialakulásának első igazán nagy lépése a váltóforgalom általánossá válása volt. De mi is az a váltó?

A késő középkori vásárokon, ahol a kereskedők egymás között adták, vették az árut (a fogyasztók a piacon vásároltak), és igen komoly összegek cseréltek gazdát, teljesen megszokott eljárás volt, hogy a vevő – pénz híján – egy későbbi időpontra szóló fizetési ígéretet tett az eladónak. Ezt természetesen írásba is foglalták, az így létrejött irat volt a *cambium per literas*, amit magyarul talán levélváltásnak fordíthatnánk. Innen ered az ilyen típusú fizetési ígéret hazai elnevezése is: a váltó.

Sandro Botticelli: *A háromkirályok imádása* (A Mária előtt térdeplő alak Cosimo, a bankházat alapító Giovanni fia. A kép előterében, a testét szinte teljesen elfedő piros köpenyben, Köszvényes Piero, Cosimo fia, míg a kép bal alsó részén, kardjára támaszkodva Lorenzo, Piero fia, aki az *il Magnifico* – 'dicsőséges', 'fényes' jelzőt kapta. A jobb szélén, felénk tekintve, sárga ruhában, a Mediciekkel jó kapcsolatot ápoló Botticelli, saját magát is megfestette.)

A menzárius egybecsengetése az étkeztető menzával nem véletlen, az alapszó ugyanis a latin *mensa*, ami 'asztal' és 'étkezést' egyaránt jelent. Ez pedig visszavezethető az ugyancsak latin *metiri* igére, amely 'mér', 'kímér' jelentésű. A menzárius pedig asztalnál dolgozik, akárcsak a görög *trapezitész*, és egyben mérnie is kell.

A középkori magyar nyelv még nem ismerte a piac szót (későbbi átvétel az olasz nyelvből; a *piazza*, jelentése: 'tér'), mi a vásár kifejezést használtuk a piacra, a vásár magyar megfelelője pedig a sokadalom volt.

Mit tartalmazott a váltó? Értelemszerűen az adós (kötelezett) és a hitelező (jogosult) nevét, az összeget, amit az adósnak meg kellett fizetnie, a váltó lejáratát, azaz a pénz megfizetésének határidejét, és a pénz átadásának helyét.

Mire használhatta a jogosult a kezében lévő váltót? Lehetséges volt, hogy kivárta a határidőt, majd ő vagy a megbízottja találkozott a kötelezettel, és átvette a pénzt, ami akár nem kevés arany- vagy ezüstérmét jelenthetett.

Tehetett azonban mást is, és számunkra ez az, ami igazán érdekes. Ha vásárolni akart egy másik kereskedőtől, megpróbálhattott fizetni a kezében lévő váltóval, ami vagy sikerült, vagy nem. Hogy ez mitől függött? Leginkább attól, hogy ez a harmadik kereskedő elfogadta-e ezt a váltót. Őt ugyanis erre semmi sem kötelezte, mondhatta, hogy pénzt – azaz érmeket – kér, avagy írjanak egy újabb váltót. Egy harmadik félként belépő kereskedő általában akkor fogadott el egy váltót ilyenformán, ha ismerte az eredeti kötelezettet, tudta róla, hogy megbízható, s be tudta hajtani rajta a tartozást.

Van azonban valami, ami még tovább bonyolítja ezt a kérdést. A váltó jogosultjának ugyanis volt más lehetősége is, mint, hogy fizessen a birtokában lévő váltóval, vagy kivárja annak a lejáratát. Megtehetette azt is, hogy egy eléggé speciális pénzügyi vállalkozásnál leszámíttatja a váltóját.

Nézzük, mit is jelent ez a rejtélyesen hangzó fogalom, és mi ez a speciális vállalkozás!

Azt a folyamatot, amelynek során a bankház kiszámítja, hogy a névértékhez képest mennyivel adjon kevesebbet a váltóért, leszámítolásnak vagy szakszóval diszkontálásnak mondjuk. A diszkont, amit általában csak árengedménynek, kedvezménynek ismerünk, leszámítolást is jelent. A kifejezés alapja az angol *discount*, ami 'lefelé / visszafelé számolás' jelentéssel is bír.

Banca középkori ábrázolásai

Ha a váltó jogosultjának már a lejárat előtt pénzre – tehát arany- vagy ezüstérmékre – volt szüksége, akkor fölkeresett egy olyan nagy és közismert kereskedőházat, mint például a Mediciek, akiknek kiterjedt kapcsolatai voltak, sok városban volt érdekeltsége, tehát könnyen elérhetett bárkit, aki akkoriban komoly kereskedőnek számított, és szokott váltót is kiállítani. A mi kereskedőnk ilyenkor bekopogott egy ilyen köztisztelőben álló kereskedőházhoz, de nevezzük most már inkább bankháznak, és felkínálta nekik a birtokában lévő váltót. A bankház, bár erre semmi nem kötelezi, általában kötélnek állt, mert hasznot remélt ettől. Ugyanis nem adott annyi pénzt a váltóért, amennyiről az szólt, vagyis nem a névértéket fizette ki, hanem annál valamivel kevesebbet. A különbség tartalmazta a bankház behajtással kapcsolatos költségeit, és még valamennyi profit is kijött belőle. A váltó eredeti jogosultja is jól járt, hiszen korábban jutott a pénzéhez, és ezt az időnyereséget fizette meg az előbb említett különbséggel.

A bankházak azonban nem szívesen mondtak le arany- és ezüstkészletükről, ezért egy új, innovatív megoldást találtak ki: a bank nem aranyérmét adott a leszámított kereskedelmi váltók ellenében, hanem a saját váltóját, amit a továbbiakban bankjegynek lehet nevezni. Aki bankjegyet birtokolt, annak követelése volt a bankkal szemben. Ha a követelés aranyra szólt, mint ahogy az újkor hajnalán ez általában így volt, akkor ezt a bankjegyet klasszikus bankjegynek nevezzük. A bankjegy tehát a bank fizetési ígérete, váltója volt, azonban erről a váltóról már hiányzott a jogosult neve. Vagyis a bank azt vállalta, hogy bárkinek, aki neki a bankjegyet bemutatja, annak értéken kifizeti az azon szereplő arany mennyiséget. Így a bankjegy egyszerűen és korlátlanul forgathatóvá vált, könnyedén lehetett vele fizetni. A bankjegy átadásával az aranyra szóló követelés átruházható volt arra, aki a bankjegyet elfogadta. Mivel a bankjegyeket kibocsátó nagy bankházak közismertek és megbízhatóak voltak, ezért váltói-

Carl Ludwig Friedrich Becker: *Anton Fugger látogatása V. Károlynál* (Anton Fugger begyűjt az adóslevéllel)

Lombardia Itália északi részén helyezkedik el, a Római Birodalom bukása után a germán langobardok foglalták el ezt a területet, nevét is innen kapta. Napjainkban a régió székhelye Milánó. A lombardok nevét őrzi a lombard hitelek, olyan, rendszerint rövid lejáratú, azaz éven belüli pénzkölcsönök, amelyeknek a fedezetéül valamely forgalomképes – tehát adható, vehető – ingóság, nem pedig az inkább megszokott ingatlan szolgál.

Amikor egy váltó eredeti jogosultja átadta a váltót egy harmadik kereskedőnek, vagyis őt tette jogosulttá, akkor a váltó hátoldalára – ami eredendően üresen maradt – feljegyezték ezt, azaz tanúk előtt rögzítették az átruházás tényét. Erre azért volt szükség, mert a kötelezettnek tudnia kellett, hogy az új jogosult szabályosan jutott a váltóhoz, valóban jár neki az a pénz. A váltó hátoldalára történő feljegyzés, az okirat megfordítása ma is tovább él nyelvünkben. A váltó átadóját mindmáig forgatónak, az új jogosultat forgatmányosnak szokták nevezni. Tudjuk azt is, hogy a kereskedők azért vásárolnak, hogy haszonra, azaz több pénzre tegyenek szert; így ebből, a váltó szó szerinti megfordításából származik a megforgatja vagy egyszerűen csak forgatja a pénzt kifejezés, ami közismerten arra vonatkozik, hogy kevesebb pénzből több pénz lesz.

kat mindenki szívesen fogadta, és tudták, hogy az aranyuk biztonságosan pihen a bankház termeiben.

Az előzőekben leírt váltóforgalom 13. századi kezdetei Lombardiába, a lombard városokhoz nyúlnak vissza, ők voltak az első keresztény hitelközvetítők Franciaországban, Angliában és a német területeken. Azonban csakhamar kiszorították őket a genovai, velencei és firenzei nagy kereskedőházak, amik a 15. századig uralták az európai pénzügyi világot. A lombard kezdeteket azonban ma is őrizzük nyelvünkben, gondoljunk a lombard hitelre, vagy a londoni Cityben a Lombard Streetre.

Az itáliai, főként genovai és firenzei kereskedőházaktól a 16. században a Németalföldre, elsősorban a hollandiai Amszterdamba került a pénzügyi élet súlypontja, ahol már nem a kereskedőházak melléktevékenysége volt a bankolás, hanem valódi pénzintézetek kezdték meg a működésüket. A 17. század vége, 18. század első fele azonban már egyre inkább az angoloké volt, akiknél kezdetben az aranyművesek látták el a bankfunkciókat, majd a gombamód szaporodó bankok lettek a pénzügyi élet fősze-

replői. Bár nem ők az elsők, mert a svédok megelőzték őket, de mégis az 1694-ben alapított londoni Bank of England lett a jegybanki minta minden ország számára, és London lett a világ pénzügyi-kereskedelmi központja több évszázadon át.

A jegybank azonban némi magyarázatra szorul. A bankjegykibocsátásában lévő lehetőségekre ugyanis hamar rájöttek az uralkodók is. Hadjártaikhoz vagy csak az udvari élet fenntartásához gyakran folyamodtak kölcsönért, amit aztán ők is bankjegyekben vettek föl. Törleszteni azonban gyakran nem tudtak, és ezt a problémát úgy oldották föl, hogy lehetővé tették az adófizetést bankjegyekben is, és a kölcsönt folyósító banknak engedték át bizonyos adófajták beszedésének a jogát is. S ha e mellé a bank még monopóliumot is kapott a bankjegykibocsátásra, akkor központi bankká, jegybankká vált, s akkor már nem is bánta a törlesztés elmaradását.

A firenzei bankárok siker- és bukástörténete két bankárfamíliával, a Bardi és Peruzzi családdal indult. Kereskedelmi, pénzváltó és hitelezési tevékenységük révén hatalmas vagyonhoz jutottak. Elkövették azonban azt a hibát, amit az utánuk jövő Mediciek már nem; az 1330-as évek végén királyi hitelt nyújtottak III. Edward (ur. 1327–1377) angol uralkodónak, hogy az finanszírozni tudja a százéves háború költségeit. 1345-ben azonban Edward egyszerűen megtagadta az 1 millió 365 ezer aranyforintnyi kölcsön visszafizetését, ami mindkét bankházat csődbe juttatta.

A takács és kereskedő felmenőkkel rendelkező Jakob Fugger 1487-ben alapított bankházat, majd a Habsburgokkal kötött megállapodása alapján részesedést szerzett az örökös tartományok réz- és aranybányáiban. Így kerültek a család birtokába a magyarországi aranybányák is. Jakob utódja a bankház élén unokaöccse, Anton Fugger lett. Az Anton által vezetett bankház legnagyobb és legbefolyásosabb ügyfele V. Károly német-római császár lett. Az uralkodó oly mértékig adósodott el a Fuggereknél, hogy egy anekdotikus történet szerint, amikor egy üzleti tárgyaláson panaszkodott, hogy fázik, Anton az egyik adóslevelével gyújtott be, mondván, marad még elegendő. A Fugger dinasztia Magyarországon is bőven hagyott nyomot maga után. Az 1520-as évek első felében II. Lajos magyar királyt pénzügyi bojkott alá vonták, amikor megpróbálta visszaszerelni tőlük a felvidéki bányákat. Ennek a pénzügyi akciónak a hatásai közrejátszottak a mohácsi csatavesztésben is. A csatát követően, támogatva a Habsburgokat, a Fugger család pénzelte I. Habsburg Ferdinánd magyar királlyá választását. A Fuggerek vesztét végül a túlzott hitelezés okozta. Nem figyeltek a Mediciek intelmére, és hiteleztek az arisztokráciának és, ami a nagyobb baj volt, királyi háznak is. A nyakig eladósodott Habsburgok nem fizettek, és az óriási veszteséget főlhalmozó család a bankházat a 16. század végére felszámolta, maradék – nem kevés – pénzükből birtokot vásároltak. A magyar nyelv a legkevésbé sem hízelgő, minden szimpátiát nélkülöző fukar szót alkotta a Fugger családnévből, így őrizve meg számunkra kellemetlen pénzügyi emléküket.

A RÉSZVÉNYEK ELTERJEDÉSE MAGYARORSZÁGON

50

A részvény valamely gazdasági társulás alaptőkéjének részét képező értékpapír, amelynek révén tulajdonosa az általa vásárolt részvény értékéig részese az adott társaságnak. A részvénytársaságok és részvényeik az újkori gazdaság fejlődése során jelentek meg, és virágzásuk napjainkig tart.

A földrajzi felfedezések eredményeként kialakult világkereskedelem lebonyolítására, majd az ipari forradalom következtében létrejött nagyüzemi vállalkozások megalapítására olyan mértékű tökekoncentrációra volt szükség, amely a különféle magánvállalkozások mellett a gazdasági tevékenység új formáit igényelte. A részvénytársaság lett az egyik ilyen új vállalkozási forma. Egyrészt a vállalkozók számára lehetővé tette, hogy részvények kibocsátásával összeszedjék a befektetésre váró pénzeszegeket, másrészt a befektetők számára lehetővé tette, hogy huzamosabb ideig lekötött tőkéjük után a nyereséges vállalkozás esetén évenként osztalék formájában pénzhez jussanak. Az újkorban a tőkeszerzésnek egyéb eszközei is megjelentek a részvénytársaságok mellett, például kötvények kibocsátása, ami után évenkénti fix kamatot ígért a befektetőnek a vállalkozó.

A részvények általában a 19. század második felében érték el kifejlett formájukat, amikor minden kötöttség nélkül szabadon átruházhatóvá váltak, és a részvények piacán, a tőzsdén akár névértéküktől eltérő áron adásvétel tárgyát képező értékpapírokká váltak. Ehhez az állapothoz hosszú út vezetett.

A részvénytársaságok kezdetleges változatai azok a 17. századi hajózási társaságok voltak, amelyekhez több tulajdonos társult saját tőkével. Az összegyűlt pénzből finanszírozták a hajókat és az árukat a távolsági kereskedelem céljaira. A nyereséget csak tízévenként osztották fel, s közben újabb befizetéseket tettek, ha az üzlet megkívánta. A Habsburg Birodalomban, így

A Csetnek–Pécsi Vasgyár Egylet részvénye
400 forintról, 1844

A Méhtenyésző, Gyümölcsfa-nemesítő
és Dohánytermesztő Gazdasági Egyesület részvénye
10 forintról, 1840

A Haza Életbiztosító és Hitelbank Rt. részvénye
200 forintról, 1872

A Magyar Keleti Vasút részvénye
200 forintról, 1871

A Tószegi Gőzmalom Rt. részvénye
ötven koronáról, 1893

A Magyar Fegyver- és Lőszergyár Rt.
részvénye 100 forintról, 1888

Magyarországon is a 18. század vége felé jelentek meg az első részvénytársaságok. Akkoriban csak uralkodói kiváltságlevél alapján működhetett részvénytársaság. Ennek oka az volt, hogy a különféle feudális köztéttségekkel terhelt társadalomban számos privilégiumot (kiváltságot) kellett biztosítani egy társaság működéséhez. A Duna és a Tisza között létesített Ferenc-csatorna megépítésére alakult részvénytársaság számára például olyan privilégiumokat adtak ki, amelyek a terület kisajátítástól a munkaerőről való gondoskodáson át a szállítás jogokig mindenről részletesen rendelkeztek. A társaságot – amely egyike a legelső magyar részvénytársaságoknak – 500 forint névértékű részvények kibocsátásával Kiss József udvari kamarai mérnök hozta létre nagybirtokosok és bankárok részvételével 1793-ban, és huszonöt évre nyert kiváltságot a csatorna megépítésére és üzemeltetésére.

A kiváltságlevél (szabadalom) megszerzése általában nem ment könnyen. 1807-ben alakult meg egy biztosítótársaság a dunai hajózás számára Komáromban, azonban csak egy évvel később nyerte el szabadalmát, mert az uralkodó előtte megvizsgáltatta annak komolyságát. A „Komáromi Császári és Királyi Privilegizált Assecurans Társaság” esetében megvalósult a részvényekre korlátozódó felelősség elve. A *Tudományos Gyűjtemény* című folyóirat 1820-as évfolyamában olvashatjuk, hogy „aki tehát hány Actiát vállal magára, ugyan annyi után húzza a hasznot, vagy szenved a kárt”. Az 1830-as években már Széchenyi István grófot is a társaság részvényesei között találjuk. Széchenyi nagy szerepet vállalt a részvénytársaságok hazai népszerűsítésében: részvényeket vásárolt például a bécsi alapítású Duna Gőzhajózási Társaság papírjaiból, és részt vett több hazai társaság létrehozásában, így a Lánchíd megépítésére is részvényes társaságot alapított.

Egy 1840. évi törvénnyel jött létre a részvénytársaságok alapításának és működésének első hazai szabályozása, ami megkönnyítette a reformkor gazdasági életének fejlődését. Az alapítás azontúl nem kiváltságlevéllel, hanem az ugyanazon évben felállított váltótörvényszék bejegyzése mellett a Budán székelő helytartótanács engedélyével történt. Ennek hatására az 1840-es években több vállalkozás jött létre részvénytársasági formában, mint például a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank Rt. 1840-ben, a Csetnek–Pécsi Vasgyár Egylet 1843-ban, a Pécsi Takarékpénztár 1845-ben, a Gyáralapító Rt. 1846-ban vagy a Vukovár–Fiumei Vasútra Egyesült Társaság 1847-ben.

A részvénypapíron kötelezően fel kellett tüntetni a kibocsátó nevét, a kibocsátás helyét és idejét, a névértéket, a jogszabályi biztosítékot (ami az alapszabályra való hivatkozást jelentette), a sor- vagy lap- és sorozatszámot, a társaság pecsétjét és vezetőségének aláírásait. Ekkoriban a részvények előlapján

A részvények után járó periodikus osztalékigények technikai lebonyolítására szolgált a szelvényív, amelyet a vásárló a részvennyel együtt a kibocsátáskor megkapott. Az általában tíz-húsz éves időszakot felölelő ív szelvényei folyamatosan növekvő rendben sor- és évszámot kaptak, amelyek által felvehetők az éppen aktuális osztalékot. Az utolsó, legmagasabb évszám mellé helyezték az osztalékszelvényt, amelynek ellenében a részvényes a társaságtól megkapta a következő periódus szelvényívét.

minden esetben feltüntették az adott tulajdonos nevét, s ha a papír gazdát cserélt, akkor a hátlapon jegyezték fel az új tulajdonos nevét.

A szabadságharc leverését követő időszakban csökkent ugyan a gazdasági élet korábbi lendülete, Pesten 1864-ben mégis megnyílt az Áru- és Értéktőzsde, és néhány részvény és záloglevél jegyzésével megindult az értékpapírpia, amely igazán jelentőssé csak a kiegyezést követő gazdasági fellendülés korában vált.

Az 1875. évi kereskedelmi törvény az új korszaknak megfelelően szabályozta a részvénytársaságok működését. Az alapítást cégbírószági bejegyzéshez kötötte és részletesen előírta a működési feltételeket. A névre szóló részvények mellett megjelenhettek a tulajdonos nevét nem tartalmazó ún. bemutatóra szóló részvények, mivel onnantól a papírok a társaságok igazgatóságának engedélye – sőt, azok tudta – nélkül is gazdát cserélhettek. A pénzüzetek zöme a századfordulón már részvénytársaságként működött, de a részvénytársasági forma kisebb-nagyobb mértékben a dualizmus nagy gazdasági fejlődésének évtizedeiben mindenütt megjelent a vasúti vállalkozásoktól a malomiparon át a szolgáltató ágazatokig. A tőzsdei árjegyző lapok az egyes részvények árfolyamát ágazatonként csoportosítva közölték mindegyre differenciáltabban.

A legnagyobb tőkét igénylő vasútvonalak építésére alakult részvénytársaságokra külön szabályok vonatkoztak: alapításukat külön törvényben engedélyezték, amelyben feltüntették, hogy milyen útvonalra és milyen alaptőkével alakult az adott társaság. Végül arra is kitértek, hogy mennyi ideig működtetheti a társaság a megépült vonalat. A helyi érdekű vasúti társaságok általában kétféle típusú részvényt bocsátottak ki: ún.

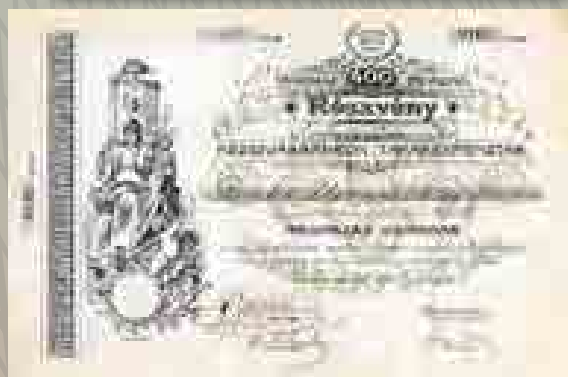
A Sajóvölgyi Múmalom Társulat részvénye 200 forintról, 1873

Az Apollo Projektograph Rt. részvénye 200 koronáról, 1912

Az Újszász-Jászapáti Helyi Érdekű Vasút Rt. tőzsrészvénye 100 forintról, 1885

A Kézdivásárhelyi Takarékpénztár Rt. részvénye 400 koronáról, 1910

A Tarnóczy Tűzoltószerszám- és Gépgyár Rt. részvénye 100 forintról, 1894

A Szabadka-Gombos-Palánka Helyi Érdeklő Vasút Rt. tíz összevont törzsrészvénye egyenként 200 koronáról, 1908

Szelvényív a Sümegi Takarékpénztár 1912-ben kibocsátott 602. számú részvényéhez

törzsrészvényeket azok számára, akik helyben laktak, s így számukra különösen fontos volt a vállalkozás sikere, míg másokat a plusz kedvezményekkel járó ún. elsőbbségi részvényekkel igyekeztek megnyerni.

A részvények megjelenése tükrözte, hogy tulajdonosa értékes okmányt tart a kezében. Ennek alapvető eszköze volt a feliratok és számok szimmetrikus elrendezése, a betűtípusok és a keretezés gondos megválasztása. Emellett – az általunk ismert részvenypapírok közel egyharmadán – különféle grafikus ábrázolások is megjelentek. A leggyakrabban vagy a gazdasági élet szimbolikus alakjai, pl. Hermész és Fortuna, vagy allegorikus nőalakok különféle szerszámokkal, méhkaptárral, horgonnyal vagy éppen a társaság főkönyvével. Számos társaság saját üzemére vonatkozó ábrázolásokkal jelenítette meg részvényét: gyár- és malomépületeket vagy közvetlenül az adott üzem termékeit láthatjuk a papírokon. Gyakran az üzemépület és a termékek együttesen jelentek meg. Erre szép példa a Sajóvölgyi Műmalom Társulat és a Tarnóczy Tűzoltószerszám- és Gépgyár Rt. részvénye. A helyi érdekű vasúti társaságok részvényein gyakorta az adott vasútvonal két végpontja jelent meg mint a Szabadka-Gombos-Palánka HÉV Rt. részvényén.

Az 1. világháborút követően a részvénytársaságok jelentősége tovább nőtt. A gazdasági élet válságai abba az irányba hatottak, hogy számos vállalat a tulajdonosi kockázat csökkentése érdekében átalakult részvénytársasággá. A két világháború között a részvénytársasági forma lényegesen már nem változott. A részvények és részvénytársaságok első hazai nagy korszaka az 1949-es államosításokkal zárult le.

A
r
é
g
i
r
é
s
z
v
é
n
y
e
k
t
ö
b
b
s
é
g
é
n
f
e
l
f
e
d
e
z
h
e
t
j
ü
k
a
z
e
r
e
d
e
t
i
s
é
g
m
e
g
á
l
l
a
p
í
t
á
s
á
n
a
k

egy hagyományos eszközt, az ún. juxtaszegélyt. Ez úgy keletkezett, hogy a részvény egyik szélén hagytak annyi, a részvény sorszámaival jelölt helyet, amiből levágtak egy csíkot valamely tetszőleges hullámvonal mentén. A levágott csíkot, a juxtát bekötötték a többi részvényből származó juxtával együtt, és az osztalékért megjelent részvényes papírjának eredetiségét a darabok összeillesztésével ellenőrizhették.

A legnagyobb hazai nyomdák a részvények díszítéséhez különféle típusokat alkottak, amelyek egy vagy két antikizáló ruhát viselő nőalak és a gazdasági élet különböző eszközeinek kompozíciójából álltak. Az egyik legsikerültebb rajzot láthatjuk a Kézdivásárhelyi Takarékpénztár Rt. részvényén. Ez az alaptípus évtizedeken át megjelent a legkülönbözőbb részvényeken.

KORA ÚJKORI HIPERINFLÁCIÓ KÖZÉP-EURÓPÁBAN

Az 1610-es évek végétől az 1620-as évek közepéig terjedően súlyos pénzügyi válság söpört végig Közép-Európán. Olvasóink közül sokan történeti ismereteik birtokában nyomban rávágathatják, nem csoda! – hiszen 1618-ban kitört a harmincéves háború, s felidézhető Montecuccoli híres (igaz későbbi) mondása: *„A háborúhoz három dolog kell, pénz, pénz és pénz.”*

Ha azonban a pénzértékek 16–17. századi változására vetünk egy pillantást, akkor kitűnik, hogy a távolsági kereskedelem és a pénzvagyon gyarapításának nagy értékű és keresett fizetési eszközei – az aranyforintok és az ezüsttallérok – drágulása már a nagy nemzetközi konfliktus kirobbanása előtt megkezdődött. Váltópénzekben, azaz garasokban, krajcárookban, illetve dénárookban kifejezett értékük hosszabb ideje emelkedett. Nürnbergben a tallér árfolyama 1582-ben 68 krajcár volt, 1605-ben 75, 1615-ben 88, 1618-ban 92, 1620-ban 140, 1622-ben – a tetőpontra – 720 krajcárra ugrott. Az árfolyamok emelkedésének távolabbi oka a német aranybullában keresendő, ugyanis 1356-ban nem szüntették meg a tartományi pénzverést, így nemcsak a császár, hanem világi és egyházi hatalmasságok – hercegek, grófok, illetve érsekek, püspökök, apátok, természetes és jogi személyek (pl. a birodalmi szabad városok) is bocsáthattak ki pénzt. A pénzverés féktelenné válását később rendelettel próbálták meggátolni úgy, hogy csak azok verethettek pénzt, akiknek a tulajdonában

Raimondo Montecuccoli

Alsó-Ausztria, II. Ferdinánd 24 krajcár (1622), Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum Éremtár

arany-, illetve ezüstlelőhelyek voltak. Az utóbbiak száma azonban nem növekedett, sőt, a tengerentúli ezüst beáramlását követően helyenként hanyatlott is a rendkívül tőkeigényes bányászat.

A 16. században összehívott birodalmi gyűléseken a talléroktól a krajcárokig meghatározták a pénzértéket, továbbá évente kétszer üléselő felügyeleti szerveket állítottak fel; a birodalmon belüli 10 körzet szakértői megvizsgálták a forgalomba került vereteket, jelentéseket írtak, de a rossz pénzek előállítását nem büntethették meg. A krajcároknál csekélyebb értékű, a mindennapi piaci igényeket kielégítő pfennigeket és hellereket továbbra is szabadon verethették a joggyakorlók.

Bányaezüst hiányában a mintegy 25–30 grammnyi ezüstöt tartalmazó tallérok, illetve a kisebb résztallérok váltak a pénzverés nyersanyagává. Bekövetkezett az, amit a birodalmi pénzügyek kegyvesztetté vált kiváló ismerője a 17. század elején megjövendölt: a pénzből pénzt állítottak elő. Megbízott kereskedők némi felárral vásárolták fel a lipcsei és a frankfurti, majd a kisebb vásárokon a nagy ezüstpénzeket, amelyekből a verdebérlők színesfémek, főként réz hozzáadásával állították elő a pénzverés nyersanyagát. A pénzhamisítást elvben szigorúan büntették, 1619-ben egy visszaeső bűnös pénzverőmestert fejvesztésre ítélték Schwerinben, ennek ellenére gyarapodott azoknak a száma, akik vétettek a törvény ellen.

Az árfolyamok felszökésének soha nem látott áremelkedés lett az óhatatlan következménye: az ún. „árforradalom” tetőzése, ami az áru-pénz viszonyok elsoványodásával, helyenként a cseréhez való visszatéréssel, a termékek – kiváltképpen a gabona – visszatartása révén éhínséggel, a kézműipari tevékenység

Alsó-Ausztria, II. Ferdinánd 120 krajcár névértékű tallér (1621), Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum Éremtár

csökkenése miatti áruhiánnyal, mindent összevetve a népesség zömét sújtó gazdasági válsággal fenyegetett. A nagyobb városokban és a bányavidékeken zavargások törtek ki. Az 1620-as évek elejére, legkésőbb 1622/23-ra az infláció olyannyira szétzilálta a gazdasági életet, hogy elengedhetetlenné vált a silány – többnyire már inkább rézből, mint ezüsből, esetenként pusztán rézből készült – pénzek verésének beszüntetése, illetve az értékálló, új pénzek kibocsátása, hogy megkezdhesék az utolsó hónapokban szinte napról napra emelkedő árfolyamok és az árak letörését. A pénzrontás idején számos hercegi, fejedelmi és városi árszabást adtak ki, volt rá példa, hogy ún. árbecslő bizottságokat állítottak fel, de a kényszerintézkedések nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. Jó termés, jó pénz, s némi idő is kellett ahhoz, hogy helyreálljon a lakosság pénzbe vetett bizalma. Az adósságok rendezése, a peres ügyek lezárása azonban még hosszú éveken át tartott.

Magyarországon a visszaemlékezők az 1619. esztendő még nem sorolták a pénzrontás idejébe, 1620-tól azonban egyre több, rontott minőségű „kis garas”, azaz 3 krajcáros

Szilészia-Teschen, Frigyes Vilmos 3 krajcár (1621), Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum Éremtár

Alsó-Ausztria, II. Ferdinánd 150 krajcár névértékű tallér (1622), Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum Éremtár

áramlott be; ezeket a vereteket – mivel a Lengyel Királyságban már korábban elterjedtek – a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség területén tévesen *polturáknak* nevezték. Osztrák mintára az 1622. évi soproni országgyűlésen elfogadtatták a rendekkel a 3 krajcáros kis garasok egy évig hatályos kényszerárfolyamát, s kis késéssel Erdélyben is hasonló végzés született.

Történt ez akkor, amikor uralkodói jóváhagyással kereskedelmi társaságot hoztak létre Prágában, ami számos kiváltsággal együtt Ausztria és a Cseh Királyság területén egy esztendeig kizárólagos pénzkibocsátóvá vált. Az ún. „prágai konzorcium” jócskán hozzájárult a pénzrontás okozta zavarok fokozódásához. A pénzrontás során természetesen nemcsak silány váltópénzeket állítottak elő, hanem a tallérokhöz hasonló nagy méretű vereteket is, amelyeknek ezüsttartalma messze elmaradt a 120, illetve 150 krajcáros névértéküktől.

1623 tavaszán – korabeli szóhasználat szerint – „az császár és egyéb új polturáknak semmi keletek” nem volt, semmirekellő pénzekké váltak, árut nem lehetett kapni értük, szállításra, szőlőmetszésre sem akadt ember, ha új polturával akarták kifizetni. Sőt, a törökök is „Mátyás király pénzét” (II. Mátyás [ur. 1608–1619]) követelték, mert a különböző 3 krajcárosokhoz hasonlóan II. Ferdinánd (ur. 1619–1637) 1622-ben vert magyar dénárjai ugyancsak silányok voltak.

Elengedhetlenné vált az új pénzek bevezetése, II. Ferdinánd Pozsonyban, Bethlen Gábor pedig Kassán, Munkácson és Nagybányán veretett új garasokat 1623-ban, de ezek egy része is hamarosan „megrezesedett”. Nem véletlen, hogy egyik uralkodó garasai sem arattak sikert. A Magyar Királyság és Erdély népének az 1625. esztendő végéig kellett várnia az értékálló pénz kibocsátására. A két uralkodó megbízottjai Pázmány Péter esztergomi érsek (1616–1637) közvetítésével állapodtak meg az azonos minőségű, jó pénzek bevezetéséről.

A pénzcsere tetemes veszteséggel sújtotta a lakosságot, Ausztriában a pénzvagyonuk 85–87,5%-a úszott el

azoknak, akik nem tudtak kellő időben megszabadulni a rossz pénzüktől. Kassán a silány polturák cseréje 75%-os veszteséggel járt, Erdélyben a rezes garasok átváltása a pénzvagyon 80%-os megcsapolásával történt. A lakosság egy része képtelen volt elfogadni a vagyonvesztést, nem cserélte be az inflációs vereteket, mint feljegyezték, „veszteg tartották ládáikban”. Örökösikre így nagy mennyiségű pénzt, de csekély értéket hagytak. A Magyar Királyságban vármegyei felügyelettel történt az árszabályozás, Erdélyben pedig szigorú fejedelmi rendeletekkel igyekeztek leszorítani az árakat.

Mai szemmel talán túlzásnak tűnik a *korai hiperinfláció* említése, de a súlyos gazdasági válságot követő teljes pénzcseré és a széleskörű árszabályozás nyomán elfogadható a fogalom használata, ami már helyet kapott a gazdaságtörténeti szakirodalomban.

Erdélyi Fejedelemség, Bethlen Gábor 3 krajcár (1623), Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum Éremtár

Erdélyi Fejedelemség, Bethlen Gábor ötdenáros garas (1624), Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum Éremtár

Krakkó, 1600. Külföldi – polturáknak nevezett – 3 krajcár névértékű váltópénzek. (A tényleges lengyel polturák verésének kezdete: 1614.) Bécs, Österreichischen Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv

II. Mátyás portréja

INFLÁCIÓK A 18–20. SZÁZADBAN

58 GARAMI ÉRIKA

A háborúk és az infláció között általában könnyű kimutatni összefüggéseket. A pénz értéke csökken, az árak – különösen az élelmiszereké – emelkednek, ez pedig mindenkit érint.

A Napóleon ellen vívott háború idején a Habsburg Birodalom már évtizedek óta használt a fém pénzek mellett papírpénzt is, amit szintén egy háború, a hétéves háború (1756–1763) hívott életre, arra az átmeneti időre, amíg a béke, s azzal együtt az ezüstpénzek szokásos forgalma helyre nem áll. A papírpénzek azonban nem tűntek el

a háború után sem, állandósult a forgalmuk. Bevezetésükkor a lakosság bízott bennük, kedvelték azokat, még 1–1,5 százalékos feláruk (ázsiójuk) is kialakult a fém pénzekkel szemben. Ez egészen 1797-ig tartott, amikor is az elhúzódó háború és az utolsó kibocsátás mennyiségének eltitkolása megingatta a lakosság papírpénzbe vetett bi-

Alexander Kotzebue *A kunnersdorfi csata* (1759. augusztus 12-én) című festménye a hétéves háború egyik fontos ütközetét örökíti meg

I. Ferenc 1 krajcárosa, kőrmöcbányai veret (Takk©2021)

zalmát; a bankjegyek fémpénzre váltását pedig felfüggesztették. A kétféle pénz értéke rövid ideig azonos volt, majd egyre inkább eltolódott az ezüst javára a valós forgalomban, noha hivatalosan mindig is azonos volt az árfolyamuk.

Magyarországon ekkor még nem voltak bankok, az osztrák pénzügyi kormányzat által megbízott Winer Stadtbank adott ki bankjegyeket, amelyek a birodalom egész területén forogtak, így – önálló magyar jegybank hiányában – Magyarországon is. A lakosság ugyan szívesebben látott volna ezüstpénzeket, de azok mindenképp eltűntek a forgalomból. Az emberek, ha tehették eltették, teaurálták a fémpénzeket. Noha a belföldi fizetéseknel a bankcédula kiszorította a fémpénzt, de a nemzetközi pénzforgalomban az értékpénzek, az ezüst és az arany továbbra is megmaradtak.

A bankjegyeket eredetileg a pénztáraknál kívánságra névértéken fémpénzre – korabeli szóhasználatnál ércpénzre – is lehetett váltani, ugyanakkor váltópénztárból azonban kevés volt, és Bécs még azt a keveset sem tudta annyi ezüstrrel ellátni, amennyire

igény lett volna. Mivel az árak egyre magasabbak voltak, s a pénz egyre jobban elértéktelenedett, egyre nagyobb mennyiségre lett volna belőle szükség. 1800-ban már

olyan méretű volt a fémpénzek hiánya, hogy az elrejtett fémpénzek pótlására kisebb címleteket, 1 és 2 guldeneseket (magyarul forintosokat) bocsátottak ki. Ekkor írták elő először a bankjegyek kötelező elfogadását a magánszemélyek közötti pénzforgalomban. A fémpénzváltást pedig korlátozták. Pénzhamisítókról és spekulánsokról is egyre gyakrabban szóltak a híradások, az utóbbiakról különösen az 1809-es ezüstpátenst követően. Ez kimondta, hogy néhány kivétellel – például antik érmék, orvosi műszerek – az aranyakat és az ezüstöket be kell szolgáltatni. Mivel a rendelet hatálya nem terjedt ki Magyarországra, ezt kihasználták a csempészek és a spekulánsok is.

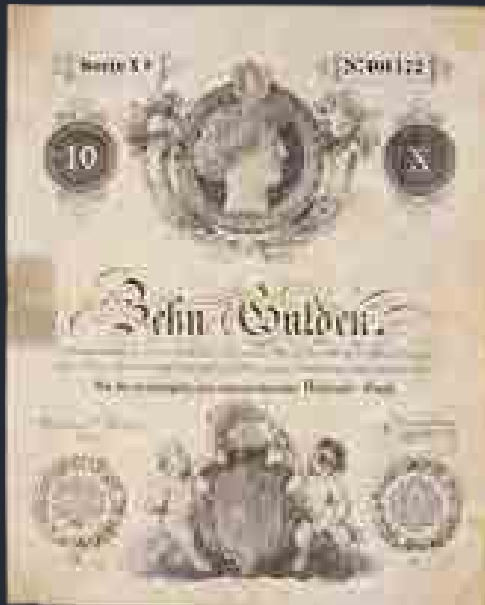
A Napóleonnak fizetendő súlyos hadisarc is jelentősen megterhelte az amúgy is nehéz pénzügyi helyzetet. Magyarországot egyébként kevésbé sújtotta a háború, sőt a háborús konjunktúra előnyeit élvezte. A megnövekedett gabonaigényeket többnyire magyar földekről elégítették ki. A búza

A Winer Stadtbank 1796-os 10 guldenes kibocsátása

Az Osztrák Nemzeti Bank 5 guldenese 1816-ból

Az Osztrák Nemzeti Bank 10 guldenese 1841-ből

„Beváltójegy” (Einlösungsschein), 20 gulden, 1811

„Előlegezési jegy” (Anticipationsschein), 10 gulden, 1813

és egyéb gabonák ára így az inflációt messze meghaladó mértékben, 10–14-szeresére nőtt ezekben az években. Az infláció haszonélvezői tehát leginkább a hadsereget ellátó magyar gabonatermelő földesurak, kismemesek és kereskedők lettek.

A 19. század elején a vármegyegyűlések és az országgyűlések a rendek tiltakozásától voltak hangosak. Követelték a papírpénzek megszüntetését, de legalább mennyiségük csökkentését. Azzal érveltek, hogy a pénzverés joga, az uralkodói felségjog csak az arany- és az ezüstpénzre terjed ki, a papírpénzekére és a rézpénzekére nem. Az ezekkel kapcsolatos változtatásokhoz a rendek szerint az ő beleegyezésükre is szükség lett volna, de ez nem történt meg. A tiltakozások nem vezettek eredményre, s újabb és újabb papírpénz-kibocsátások követték egymást, igény szerinti mennyiségben nyomtatva, sőt a rézpénzek is megmaradtak. Az árak addig soha nem látott mértékben nőttek, ennek kezelésére még „drágasági bizottságot” is felállítottak. Különböző intézkedésekkel, így például a nemesfémek kivitelének és idegen pénzek behozatalának tilalmával igyekeztek gátat vetni az inflációnak. Megoldást azonban egyik intézkedés sem hozott. A különféle új adók bevezetésének tervei, valamint külföldi és belföldi kölcsönök felvétele mellett már 1806-ban komolyan foglalkoztak a pénz leértékelésével, ami végül öt évvel később következett be. 1811 elejére érte el az infláció a csúcspontját, a bankjegyek értéke pedig a mélypontot. 1 ezüst gulden 819–835 papírguldenrel volt már ekkor egyenlő. Több mint 1 milliárd gulden értékű papírpénz volt forgalomban, az első, 1762-es kibocsátás 12 millió guldenéhez képest. Ekkora mennyiségű papírpénzt a Habsburg Birodalom már nem tudott kezelni.

A legnagyobb titokban tartott előkészületek után, felfegyverzett katonaság jelenlétében hirdették ki az uralkodó, I. Ferenc (ur. 1792–1835) által 1811. február 20-án aláírt csődpátenst (*Bankrottpatent*), amely a pénz értékét egyötödére szállította le. A devalváció sokként érte a lakosságot, de az általános elkeseredés ellenére a pénzváltás békésen zajlott. Azokat a címleteket, amelyek nem voltak öttel maradék nélkül oszthatók, kivonták a forgalomból. Ez leginkább a szegényebb parasztságot érintette érzékenyen, akinek a megtakarításai (ha egyáltalán voltak) 6 krajcárosokban feküdtek. Ugyanígy érzékenyen érintette azokat is, akiknek a teljes vagyonát papírpénz képezte, például a hadsereget gabonával ellátó gazdálkodókat.

Mivel fedezett bankjegyek kiadására nem volt lehetőség, a régi papírpénzek helyett – fémpénz ugyanis ekkor már alig volt a forgalomban – új jegyeket, az ún. „beváltójegyeket” adtak ki (*Einlösungsschein*) 5 régiért 1 újat; tehát 100 forint helyett hivatalosan 20 forintot, azonban a valós érték többször még ezt sem érte el. A váltójegyeket egy újonnan létrehozott „de-

putáció” – tehát nem bank– adta ki ideiglenes jelleggel. Elértéktelenedésük megakadályozására elvileg csak annyi papírpénzt lehetett volna kibocsátani, amennyi régi bankjegyet beváltak. A kibocsátható mennyiséget 212 millió guldenben maximalizálták, és az uralkodónak meg kellett ígérnie, hogy nem növeli számukat. A pénzrendszer neve pedig „bécsi érték” (*Wiener Währung*) lett.

Az adósságok kérdését nem lehetett egyszerű átszámítással elrendezni. Az adósok és hitelezők közötti számolások segítségére kiadták az ún. bécsi skálát. Ebben 1799 januárjáig visszamenőleg rögzítették a papír- és a fém-pénz árfolyamát. Ezzel elismerték hivatalosan is a mintegy tizenkét éve tartó inflációt.

Az új jegyeket névértéküknél alacsonyabb árfolyamon lehetett csak elfogadtatni, ami az árak gyors emelkedését eredményezte. Az állam a kiadásokat kölcsönrel igyekezett fedezni. A háború folytatódott, tovább nőtt az államadósság, s így további pénzmennyiségre volt szükség. A drámai devalváció tehát nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Két évvel később új néven új pénzjegyeket hoztak forgalomba, az „előlegezési jegyeket” (*Anticipationsschein*). Fedezetük egy, a jövőben befolyó földadó (lett volna). A kibocsátási mennyiséget nem korlátozták, igény szerint kerültek forgalomba, ami az értéküket csökkentette.

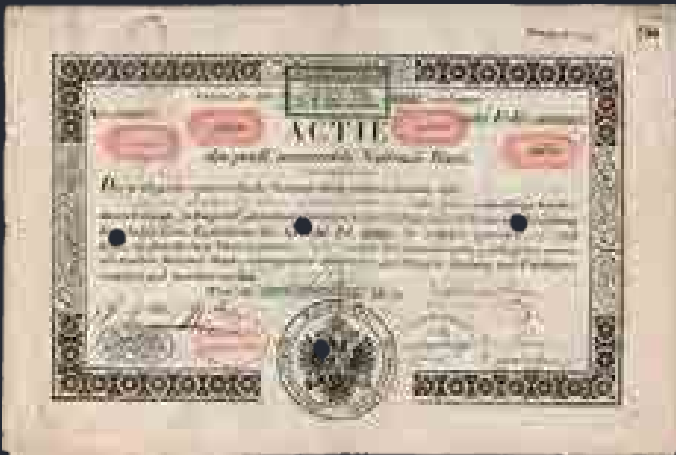
Philipp Stadion gróf, a konszolidáció egyik kulcsszereplője

1815-ben azonban véget ért a háború, a következő év pedig már a konszolidáció éve volt. Ekkor 679 millió gulden bécsi értékű jegy volt forgalomban. Ezek beváltásának és az új papírpénzek kibocsátásának kérdését az Osztrák Nemzeti Bank megalapítása oldotta meg. A bank bankjegykibocsátásra szóló kizárólagos jogot, azaz privilégiumot kapott az egész Habsburg Birodalom területére. Így ezek a bankjegyek forogtak Magyarországon is. Amikor végre sikerült megállítani a fedezetlen bankjegykibocsátást, a papírpénz értéke is emelkedni kezdett. A bécsi értékről hivatalosan is visszatértek a korábbi, Mária Terézia által 1753-ban bevezetett úgynevezett „konvenciósi értékhez”. Mintegy két évi ingadozás után 250 bécsi értékű forint ért 100 konvenciósi forintot. Ez viszont újabb leértékelést jelentett. A gyakorlatban az átmenet nem ment egyik napról a másikra, különösen a nemesfémhiány miatt. Még sok éven át külön feltüntették, hogy bécsi, avagy konvenciósi értékben értendő-e az ár.

A piac végül csak lassan rendezte a pénzügyi viszonyokat. Mindez egészen 1848-ig tartott, amikor is a forradalmak hatására az emberek újra megrohmozták a pénzváltóhelyeket, hogy papírpénzekért ezüstpénzt kapjanak, majd ismét elrejtették az ezüstöket. S az árak akkor elkezdtek ismét emelkedni.

Az Osztrák Nemzeti Bank 1816-os alapítását ábrázoló emlékérem a 100 éves évfordulón

Az Osztrák Nemzeti Bank részvénye Beethoven nevére

Egymillió koronás 1923-ból

Egymilliárd B.-pengős 1946-ból

A *Ludas Matyi* satirikus hetilap ára 1946-ban a következőképp alakult:

- Január 1.: 2.000 pengő
- Február 3.: 10.000 pengő
- Március 10.: 100.000 pengő
- Április 7.: 400.000 pengő
- Május 3.: 8 millió pengő
- Június 2.: 1500 milpengő
- Július 7.: 100.000 adópengő
- Július 28.: 20 millió adópengő
- Augusztus 4.: 300 millió adópengő

Két jelentős infláció Magyarországon

A háborúk a 20. században is az inflációs folyamatok fő gerjesztői maradtak. Az első világháború egész Európa pénzügyeit megingatta, de a háború után a legnagyobb inflációt a német márka szenvedte el. 10 tojás ára 1920 februárjában 3,90 márka volt, két évvel később 40 márka, 1923 februárjában 2800, 1923 októberében pedig már 19 milliárd 500 millió (!) márka. Feljegyezték például, hogy egy vendéglőben mire felszolgálták a sört, többbe került, mint mikor megrendelték.

Magyarországon az első világháborút követő években a korona értéke rohamosan csökkent. A további romlásának megakadályozására tett egyik kísérlet volt az 1924 februárjában bevezetett takarékkorona. Ez lényegében egy számolási egység volt, a nemzetközi fizetéseket és a hitelek elszámolását volt hivatott segíteni. Kézpénzként tehát nem létezett. A papírkorona árfolyamát a takarékkoronához viszonyítva naponta állapították meg egy inflációs ráta segítségével. A takarékkorona értéke volt az állandó, a „papírkoronáé” pedig a pénzromlás mértékét tükrözte.

Magyarországon a 20. század első felének két legnagyobb inflációját, a koronáét és a pengőét is egy új valuta bevezetése zárta le. 1 pengő 12.500 koronával, 1 forint pedig 4×10^{29} „sima” pengővel vagy 200 millió úgynevezett adópengővel volt egyenlő. A „sima” pengő esetében valódi váltásról nem lehetett szó, mivel az ország teljes pengőállománya sem érte el az 1 fillért sem (azaz a forint váltópénzét).

1946-ban az infláció végnapjaiban a legmagasabb címletet, az Egymilliárd B.-pengőt már nem hozták forgalomba a forint bevezetése miatt. A legmagasabb címlet, amivel fizetni is lehetett, a Százmillió B.-pengős volt.

A hasonló hiperinflációk időszakában gyakorta jelentek meg árupénzek is, amik – ha egy rövid időre is – de átvették a pénz szerepét. A magyar hiperinfláció időszakában ez a tojás volt. A napilapok árát – több helyen – először csak egy tojás értékű pénzben, de néhány nappal később már tojásban tüntették fel az újság fejlécén.

Lengyel Viktor

A NEMZET ARANYA

Az elmúlt négy évben Magyarország előbb megtízszerezte, majd még háromszorosára növelte aranytartalékának nagyságát. A '70-es évek óta folyamatosan leépített, és 1993 óta nagyjából 3 tonnában állandósított aranykészlet a többszöri vásárlásnak köszönhetően, napjainkra 94,5 tonnára emelkedett – mely a magyar állami aranytartalék modern kori történetének eddigi legmagasabb szintje. De milyen célt szolgál a modern gazdaságban a nemzet aranya? Miért előnyös a 21. században a történelem e talán legősibb vagyontárgyába fektetni?

Az arany egy misztikus, különleges fém, melynek a Föld különböző pontjain, egymástól függetlenül számos emberi közösség tulajdonított és tulajdonít a mai napig kiemelkedő értéket és sokszor szakrális jelentőséget. Az aranyhoz kötődő kulturális képzetek – mint a vallási, szertartási funkciója vagy a divatban, ékszerkészítésben betöltött szerepe – természetesen az emberi szellem termékei, ugyanakkor érdemes tudni, hogy a nemesfém a természet világában is igen speciális anyagnak számít. E fém ugyanis a csillagokban lejátszódó nukleáris folyamatok révén keletkezik, és csak meglehetősen ritka szupernóva-robbanások alkalmával szóródik szét az univerzumban. Az arany ragyogása tehát nem csak az emberek számára különleges; az egész univerzumban meglehetősen ritka jelenségnek számít.

Aranyrúd egyedi megjelölésekkel

63

Noha az arany számos előnyös tulajdonsággal rendelkezik – például könnyen megmunkálható és egyáltalán nem korrodálódik –, valószínű, hogy fénye mellett elsősorban ritkasága miatt vált a vagyon legfontosabb szimbólumává, és fizetőeszközök alapanyagává. Érdekes információ, hogy az emberiség nagyjából nyolcezer éve „talált rá” az aranyra, és az azóta eltelt évezredek alatt, napjainkig mindössze hozzávetőleg 200 ezer tonnát termelt ki belőle. Az emberiség történetének kezdete óta kibányászott összes arany tehát nagyjából egy 25 méter átmérőjű gömböt töltene meg. Ilyen léptékek mellett nem meglepő, hogy az arany mindig is nagyon stabilan őrizte értékét, így a mai napig ez az egyik legkedveltebb befektetési eszköz a világon. A nemesfémekben képzett megtakarításnak az államok esetében napjainkban is nemzetgazdasági jelentősége van – ezért is különösen fontos lépés, hogy Magyarország 2018 óta három tonnáról 94,5 tonnára növelte aranytartaléka nagyságát.

Az arany és a modern pénz

Az aranytartalék szerepével kapcsolatban közkeletű tévedés, hogy az államok nemesfémkészlete a forgalomban lévő fizetőeszköz fedezetéül szolgál. Bár a nyugati országok jelentős részében a 19. század utolsó évtizedeitől nagyjából a II. világháború végéig valóban volt olyan törekvés, hogy a bankjegyek kibocsátását 100 százalékban aranyfedezethez kössék, a gyakorlatban ez a rendszer mindössze pár évtizedig működött. Az aranyalapú pénzgazdálkodási elv Magyarországon is érvényben volt,

Fotók az ún. aranyvonatról, melyen 1946-ban hazahozták az egy évvel korábban a Vörös Hadsereg elől kimentett magyar állami aranytartalékot

ám a 20. században bevezetett három valutarendszer – a korona, a pengő és a forint – közül egyedül az I. világháború kitörése előtti korona teljesítette maradéktalanul az aranystandardnak is nevezett módszer feltételeit.

Noha 1944 után, a két világháború következtében erősen megtépázott világ-gazdaság számára fontos lett volna az arany nyújtotta pénzügyi stabilitás, ebben az időben – elsősorban az elszabaduló infláció miatt – már csak az Egyesült Államok tudta vállalni, hogy valutáját továbbra is átválthatóvá teszi aranyra. A Bretton Woods-i rendszernek nevezett berendezkedésben tehát egyedül a dollár árfolyama volt az aranyhoz kötve, a világ többi nemzetgazdasága pedig a dollárhoz képest állapította meg saját valutájának árfolyamát – melyet gazdasági állapotuk függvényében, lehetőségük volt akár le- avagy felértékelni is.

A vietnámi háború elvesztése után, az időközben kialakuló gazdasági feszültségek miatt végül az USA sem tudta tovább betartani az aranystandard feltételeit, ezért 1971-ben végleg megszűnt a nemesfémhez kötött monetáris rendszer. Ennek megfelelően, a '70-es évek óta nincs aranyban vagy más nemesfémekben képzett fedezet a nemzeti valuták mögött; a pénz árfolyamát az

A magyar aranytartalékhoz a II. világháború lezárását követően kalandfilmekbe illő történet kapcsolódik. A háború után benyomuló Vörös Hadsereg elől 1945-ben a magyar jegybank képviselői egy 77 vagonból álló vonaton „szöktették ki” az állami vagyont a határon túlra, az osztrák Spital am Pyhrn nevű településre. A vonaton kimenekített értéktárgyakat – a mintegy 30 tonnára rúgó aranytartalékot, műtárgyakat, valamint jelentős mennyiségű külföldi és magyar érmét, illetve bankjegyet – a megérkezést követően a község bencés apátságának kriptájába szállították, melynek kulcsait két tisztviselő külön-külön őrizte. A bank vezetősége felvette a kapcsolatot a brit és az amerikai csapatokkal, így sikerült elérni, hogy az amerikai sereg saját főhadiszállására, Frankfurt am Mainba szállítsa a magyar állami vagyont. Egy évvel később, 1946 nyarán az amerikai hatóságok végül visszaszolgáltatták Magyarországnak a kalandos sorsú aranykészletet, melynek nagy szerepe volt abban, hogy valamelyest sikerült stabilizálni a háború utáni magyar gazdaságot.

államok központi bankjai határozzák meg, az adott gazdaság teljesítőképességének függvényében. A modern fizetőeszközök így tulajdonképpen hitelviszonyt testesítenek meg, melynek ellenértékét az adott ország által előállított áruk és szolgáltatások értéke adja meg.

Mibe fektessünk?

A kitérő után joggal vethetjük fel a kérdést: mi értelme van egy országnak mégis aranytartalékot képezni, ha annak semmi köze a fizetőeszközhöz. A válasz tulajdonképpen kézenfekvő: megtakarítási és befektetési célokból. Miután a '70-es években megszűnt a Bretton Woods-i rendszer, és az arany árfolyama többé nem volt szilárdan rögzítve, a nemesfém értéke soha nem látott mértékben kezdett emelkedni. Míg az árfolyam 1970-ben unciánként 35 dolláron állt, 1980-ra nagyjából 2300 százalékos emelkedéssel, 850 dollárig ugrott. Természetesen az emelkedés nem folytatódott ugyanilyen ütemben megtorpanás nélkül, viszont a 2000-es évek elején újra kibontakozott egy dinamikus növekedési fázis: ekkor 255 dollárról 640 százalékkal 1895 dollárra nőtt az árfolyam. 2018 óta ismét erősen emelkedik az arany értéke, ennek köszönhetően – a megnövelt

aranytartalék révén – 2020-ig az aranytartalék kb. 140 milliárdal többet ér.

Legalább ilyen fontos, hogy az ország minél több különböző termék között ossza szét a tartalékolni kívánt összeget, hiszen így sokkal kiegyensúlyozottabbá és biztonságosabbá tehető a befektetés. A stabilitás érdekében minden országnak rendelkeznie kell valamilyen mértékű deviza alapú tartalékkal, ám ennek nagysága változhat annak függvényében, hogy az adott gazdaság mennyire sérülékeny. Miután Magyarország az utóbbi években a nemzetközi hitelminősítők szerint is megbízható pénzügyi pályára állt, lehetőség nyílt arra, hogy az állam a tartalék egy részét kötvények helyett nemesfémbe forgassa, s ezzel változatosabbá tegye befektetési palettáját. Ez többek között azért is előnyös, mert amikor a világgazdaság kevésbé eredményes időszakot él, esetleg válság alakul ki, az aranyár jellemzően emelkedni szokott.

Ugyan az állami befektetések összetételében az utóbbi években nemzetközi szinten is emelkedni kezdett az arany részaránya, hazánk tartalékának visszaépítése különösen

határozott lépésekben történt. Ezt jelzi többek között, hogy a nemzetközi ranglistán hazánk a 2018-as, első nagyobb vásárlás után 31,5 tonnával az 56. helyen állt, míg a 2021-es második vásárlás után, 94,5 tonnával már a 36. helyre került. A kelet-közép-európai régióban ez idő alatt a hatodikról a harmadik helyre ugrottunk; Magyarországnál jelentősebb aranytartaléka a régióban jelenleg csak Romániának és Lengyelországnak van.

Végezetül vegyük számba a nemzet aranyának legfontosabb paramétereit! A Magyarország által jelenleg birtokolt 94,5 tonna arany összesen 3,3 millió unciának felel meg, melynek aktuális értéke – jelen cikk írásakor – majdnem 6 milliárd dollár. Bár az újonnan vásárolt tömbök fizikai formájáról nem áll rendelkezésre hivatalos információ, amennyiben hasonlóak a már meglévőkhöz, akkor 23 centiméter hosszú, 8 centiméter széles és 4 centiméter magas rudakat kell elképzelni, melyek súlya egyenként 12 kilogramm, értékük pedig meghaladja a 220 millió forintot. A készletben lévő arany átlagos tisztasága különlegesen magas, 99,76 százalékos, de vannak 99,98 százalékos darabok is. Ha az új tömbök méretei is megegyeznek a régiekkel, akkor jelenleg több mint 7500 aranyrúd állhat a Magyar Nemzeti Bank pánccéltermében. Azzal kapcsolatban, hogy az állami aranykincs pontosan hol található, mindössze annyit lehet tudni, hogy olyan épületben helyezték el, mely a legmagasabb biztonsági besorolással rendelkezik, és – mindannyiunk nyugalma érdekében – természetesen éjjel-nappal fegyveres őrök védik.

Aranyrudak az évszám, súly és egyéb fontos adatok megjelölésével

Lelő-hely

BENKŐ JÓZSEF

KEREKES GYÖRGY

RÓZSA ZOLTÁN

ZSIKAI RAJMUND PÉTER

66

ÁRPÁD-KORI ERSZÉNYLELETEK AZ OROSHÁZI MÚZEUM GYŰJTŐTERÜLETÉRŐL

Erszénylelet. Egyre gyakrabban hallhatjuk, olvashatjuk mostanában ezt a kifejezést. De mi is az erszénylelet? Pontos meghatározása valahogy így hangozhatna: egy személy hétköznapi használatra magánál tartott, és együtt elveszített/földbe került pénze. Tehát nem felhalmozott, teaurált érmék halmaza, hanem a mindennapi felhasználásra szánt „költőpénz”. Ezek jellemzően kétféle módon kerülhetnek elő. Vagy ásatások alkalmával egy-egy feltárt objektumból, vagy a felszínen

szétszántva a mostanában egyre népszerűbb és egyre hatékonyabb fémkeresős kutatások alkalmával. Cikkünkben három, a 13. század első feléből származó, szétszántott erszényleletet mutatunk be röviden az Orosházi Nagy Gyula Területi Múzeum gyűjtőterületéről.

II. Eberhard friesachi pfennig (1200–1246)

A lassan évtizedes múltra visszatekintő fémkeresős tevékenység nyomán közel tízezres nagyságrendű annak az éremanyagnak a mennyisége, amely az orosházi múzeum gyűjteményét gyarapította. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy kijelenthetjük: az éremanyag a középkori veretek tekintetében szinte 100%-os mértékben meghatározásra is került. Ebben a hatalmas kollekcióban találkozhatunk magányos darabokkal, illetve olyanokkal is, melyek egykoron valószínűleg összetartozhattak. Ez utóbbiak lehetnek edényben elrejtett kincsek is, de akár erszényleletek is. Jelen írásunkban három erszényleletnek tartható leletegyüttes bemutatására vállalkozunk.

1.

Az Orosháza-Bónum faluhely messze a legnagyobb publicitást kapta a régió Árpád-kori lelőhelyei között az utóbbi időben. Már jelen folyóirat hasábjain is többször értekeztünk róla, és az innen előkerült leletekről. Ennek oka, hogy a 12. század végén, 13. század első évtizedeiben valószínűleg pénzváltó muszlimok élhettek itt. E tevékenységükre utaló hagyatékukat, így az érméket, hamis érméket, ólomsúlyokat stb. zömmel a sáncárokkal körülvett település belső részein találtuk meg, míg az itt bemutatott leletegyüttes a sáncárokhoz közel, annak belső oldalán került elő. A kis területen szóródó leletegyüttes hamis darabokat nem tartalmaz, összetartozásuk pedig valószínűsíthető. A friesachi típusú érmékre 2018 őszén bukkantunk rá, amikor az itt felépülő napelempark mun-

kálatai előtt többször is jártuk a lelőhelynek ezen részét. A megközelítőleg 20 méter átmérőjű sűrűsödés kutatását a közelben húzódó vasútvonal zavarta, ásatásra pedig az idő rövidege, illetve a napelempark megépülése miatt akkor nem volt lehetőség.

2.

Az 1939-ben még Csanád vármegyéhez tartozó Csanádapáca község Árpád-kori előzményekkel bíró, késő középkori lelőhelyén a szegedi múzeumtól Bálint Alajos végzett ásatást, melynek során feltárta a templom maradványait és a temető egy részletét. A középkori település egy valamikori folyómeder partvonalán helyezkedett el, a felszíni formák ma is változatos képet mutatnak, magaslatokkal és mélyedésekkel szabdalta terület. A lelőhely nyugati részén, egy jelentősebb kiemelkedés déli lejtőjén a 2010-es években fémkeresős kutatás során friesachi pfennigek kerültek elő. Először csak néhány darab, de mivel a területet a kertészeti művelés miatt minden évben megszántják, így a későbbi kutatások még több érmét hoztak a felszínre. Összesen 19 érme került elő onnan, viszonylag koncentráltan, egy nagyjából 10×10 méteres területen. A megtalált érmék között a friesachi pfennigek vannak túlsúlyban, de egy kölni denár és egy angol penny is képviselteti magát.

II. Eberhard friesachi pfennig (1200–1246)

Eriacensis friesachi pfennig (Gurk, 1180–1210)

3.

Nagyszénás település északi határában egy kiszáradt folyómeder partjain Árpád-kori telepek nyomait hordozza a földfelszín. Az egyik ilyen helyszínen még a 2015-ös év elején került elő koncentráltan, egymástól csekély távolságra pár darab friesachi denár. Ezt követően ez a helyszín nagyobb figyelmet kapott, és amikor a földhasználat, a mezőgazdasági tevékenység lehetővé tette, a múzeum civil együttműködő partnereivel, fémkeresős tevékenység keretében többször átkutattuk a felszínt. A fémkeresős tevékenység eredményeként a mai nappal bezárólag összesen 44 darab érme került innen elő. A leletek jelentős része a friesachi denárok (pfennig) kategóriájába sorolható 12–13. századi ezüstveret, amelyek egy 20 méter átmérőjű körben szóródtak. A 44 darabos kollekciónban 1 darab II. Béla-hoz (ur. 1131–1141) sorolható ezüstdenárral és 2 darab II. András (ur. 1205–1235) ezüstobulussal az Árpád-ház is képviselteti magát a külföldi veretek mellett, melyek között igazán különleges darabok is találhatóak.

A szénási

leletek közt két, igazán különleges külföldi verettel is találkozunk, melyek talán az egykori erszény részét képezték. Egyikük jellegzetes peremmel rendelkező darab, amely az úgynevezett pásztorbotos pfennigek csoportjába tartozik, méretben és szabályos alakjával a korabeli magyar veretekhez áll a legközelebb. Ez a pásztorbotos szász pfennig az 1070–1100 körüli évekből származik, míg a másik, egy viseletes, kétszeresen lyukasított, billonosnak látszó érme, amely I. Otto morva herceg (1061–1087) verete.

A régészeti leletek származhatnak zárt objektumokból, illetve lehetnek szórvány jellegűek is. Előbbiek esetében jóval könnyebb helyzetben vagyunk, hiszen az objektum, és annak egyéb leletei segítik a leletanyag keltezését. Utóbbi esetben találkozhatunk extrém esetekkel is, amikor csak a tárgy régészeti lelőhelye ismert, de olyanokkal is, melyeknek van ugyan pontos koordinátájuk, ám azokat erős fenntartással kezelhetjük. Ilyenek a fémkeresős anyagok, s ilyen mindhárom fönti erszényleletünk is. A bemutatott tárgyak mindegyikének ismerjük pontos koordinátáját, de nem ismerjük az elmúlt 800 év helyi környezeti hatásait.

Természetesen más tárgyakkal is számolhatunk egy-egy erszénylelet közelében. A nagyszénási erszénylelet közvetlen szomszédságá-

II. Fülöp kölni denár (Köln, 1190 novembere előtt)

I. János angol penny (London, 1199–1216)

szász pfennig (Merseburg, 1058–1080)

I. Ottó morva denár (Olmütz, 1061–1087)

ban találunk is egy 12. századi anonim denárt is. Ennek értelmezése azért is feladja a leckét, mert a közeli kopáncsi, tatárjárás kori éremkincslelet is egy ugyanilyen denárral indul. Nagyszénáson mindemellett az erszénylelet közeléből egy bronzból öntött pecsétgyűrű is előkerült, melynek ezüstből készült kiváló párhuzamai ismertek tatárjárás kori leletegyüttesekből is. Mi épp emiatt úgy érezzük, hogy a gyűrű és az erszénylelet közt azonos előkerülési helyük ellenére sincs szoros kapcsolat. Érezzük, de biztosan persze nem tudjuk.

Vé-
hetően
a nagyszénási er-
szénylelet részét képezte
az a félbevágott tetradrachma, me-
lyet II. Philipposz (ur. Kr. e. 356–336) makedón
király veretett az Kr. e. 4. században. Jelenléte
lehet véletlen is akár, de lehet egy jó szemű
Árpád-kori ősrünk találatja is, aki mint (tört-)
ezüstöt tartotta meg egy olyan időszak-
ban, amikor az elértéktelenedő magyar
veretek mellett vagy helyett a tört/
veretlen ezüstöt is elfogadták fi-
zetőeszközként.

Nagyon nehéz tehát leletek összetartozását bizonyítani egy olyan lelőhelyen, ahol ugyanabból a korszakból más leleteket is ismerünk. A most bemutatott régészeti lelőhelyek mindegyikén kerültek elő egyéb Árpád-kori leletek, ami azt mutatja, hogy itt számolhatunk hosszabb-rövidebb megtelepedéssel. De mi van akkor, ha a két dolognak semmi köze sincsen egymáshoz? Mi van akkor, ha nem a lelőhelyen egykor lakókhöz köthető az erszénylelet? Ásatások hiányában ezek olyan kérdések, amikre valószínűleg sosem fogunk tudni választ adni.

Az orosházi és a csanádapácai erszényleletet a régió érmekincsének összetételével való hasonlóságuk miatt a tatárjárás korára, míg a nagyszénásit – a kései friesachi típusú veretek hiánya, és az ún. eriacensis veretek [ez a friesachi típusú veretek egyik altípusa – a szerk.] túlsúlya miatt – néhány évtizeddel a tatárjárás elé keltezzük.

II. Philipposz kelta tetradrahmadarab

II. Eberhard friesachi pfennig (1200–1246)

Hergott Kristóf – Hergott-Rácz Rita

70

EGY KÜLÖNÖS ARANYTÁRGY NYOMÁBAN régészeti talány Nagyszénás határából

Az orosházi Nagy Gyula Területi Múzeum immár több éve ápol jó kapcsolatot múzeumbarrát fémkeresősökkel – az együttműködésnek köszönhetően számos értékes és izgalmas tárggyal gazdagodott a múzeum gyűjteménye. Az utóbbi években Nagyszénás határában Benkő Józseffel és Gyenge Antallal több, korábban ismeretlen, népvándorlás és avar kori lelőhelyet sikerült azonosítani. 2021 áprilisában egy különös, komoly fejtörést okozó aranyelet került napvilágra, melynek találója Benkő József, aki egy korábban csak terepbejárással vizsgált avar kori lelőhelyről, Nagyszénás-Mészáros-földek, Csizmadia-tanyáról szolgáltatotta be a tárgyat. Az apró aranylemezkét valójában nem is nagyon kellett keresnie, ugyanis az szinte a felszínen hevert, nagyjából 5 cm mélyen a földben. Már első ránézésre is egyértelmű volt, hogy hasonló tárgytípussal eddig még nem találkoztunk a múzeum gyűjtőterületén, de az alaposabb vizsgálatok után kiderült, hogy egy olyan lelettel állunk szemben, amely a Kárpát-medencét és a közvetlen környezetét tekintve sem szokványos.

A kb. 1,5 cm átmérőjű aranytárgy első pillantásra egy vastagabb, masszívabb aranylemez, amely három oldalán félkör alakban íves, vagyis háromkaréjos formájú. A tárgy finoman megmunkált, sima felületű elülső oldalán a díszítések poncolással készültek: pontok és félháromszö-

A veret két oldala
(fotó: Hergott Kristóf,
NGYTM, Orosháza)

gekben elhelyezkedő, háromszögben ülő, kör motívumokból álló sordíszek. Ezek szimmetrikus elrendezésben, a tárgy alakjához idomulva, három kört formálva borítják be a lemez felületét. A lemez hátulsó oldalára egy nagy szegecsot forrasztottak, amely szintén aranyból készült. Az aranytárgyat a hátoldal irányából a felső peremén átlyukasztották, az átlyukasztót az sem zavarta, hogy a kis díszetárgyat ékítő mintázatot is megsérti.

A veret hátulja a funkció mellett jól árulkodik a megmunkálás mikéntjéről is, eszerint a tárgy kalapálással nyerte el háromkaréjos formáját, majd a veret széléit levágták. Talán ebből a sorjából készült az aranszegecs is, amit a kalapálás után forrasztottak rá nagy gonddal. A készítési mód kapcsán még annyit valószínűsíthetünk, hogy egy bizánci pénzből, valószínűleg egy *tremissis*ből vagy *semmissis*ből alakíthatták ki, ugyanis a tömege 1,96 gramm, ami nagyjából mindkét érem súlyával összeegyeztethető. A bizánci pénzek súlyát alapvetően a 4,5 grammos *solidus*sokhoz viszonyították, ennek fele volt a *semmissis* a maga 2,25 g súlyával, míg egy *tremissis* egy *solidus* harmadának felelt meg, súlya 1,5 g körül mozgott. Mivel a tárgy sok átalakításon ment keresztül, mire elnyerte a mostani formáját, nehéz megmondani, hogy egy *semmissis*ből alakították ki, és a megmunkálás során veszített 0,2 g-ot a súlyából,

vagy esetleg egy *tremis*st alakították át és a ráforrasztott szegecs miatt gyarapodhatott 0,4 g-mal a tárgy súlya. Az érméből való kialakításra utal a hátoldalon egy alig felismerhető felirat – a „VIC” –, ami az ismert bizánci pénzek alapján eredetileg VICTORIA lehetett.

A tárggyal kapcsolatos talányok egyike a veret pontos funkciója, másrészt, hogy a Kárpát-medence történetének melyik időszakához is kapcsolható. A tárgy funkciójához talán közelebb visz a keltezés pontosítása is. A keltezést egyrészt a tárgy anyaga (feltehetően bizánci érme), másrészt a díszítés módja (poncolás) és a mintázat típusa segítheti. Az alapanyagot tekintve elmondható, hogy a bizánci érme súlyát Kr. u. 307-ben Nagy Konstantin (ur. 306–337) császár határozta meg, akinek pénzreformját követően egy évezreden át változatlan maradt az aranyérmék súlya. Ez alapján csak annyit tudunk, hogy a veret a 4. század előtti időkre semmiképp sem keltezhetjük. A Kárpát-medencébe a hunok térhódításától számolhatunk nagyobb mennyiségű aranypénz beáramlásával, amiből az 5. század divatjának megfelelő ékszereket és ruhadíszeket állítottak elő. Az egykori érem hátlapjának felirata (VIC[TORIA]) kapcsán kiemelendő, hogy az ezekkel ellátott *semis*seket és *tremis*seket az 5. századtól a 7. századig folyamatosan verték.

Az aranytárgy előlapjának poncolt díszítése talán az egyik legjobb fogódzónk a korhatározás szempontjából. A poncolás az egyik legalapvetőbb és legegyszerűbb díszítési eljárás a fémművéségben. A különböző típusú

poncolók (pl. fémrudak) végébe belevésték az ábrázolni kívánt minta negatívját és kalapáccsal egyenletesen, egymás mellé ütögették be a díszíteni kívánt felületet. Esetünkben legalább háromféle poncolót használtak. A három kört formázó pontsört kis méretű, kör alakú véggel ellátott verőtővel alkották meg, a kör alakú kereteken belül elhelyezkedő motívumokat pedig egy félháromszög alakúval és egy bemélyedő háromszög alakban ülő, kiemelkedő kör alakú ponccal. Utóbbi két minta (félháromszög, háromszögben ülő kör) biztosan nem egy tövel készült, mivel a két motívum egymáshoz való viszonya és a köztük lévő távolság sem egységes. A kis aranytárgy tehát nem egy ügyes ötvös keze munkájának bizonyul, mivel a felületén megfigyelhetők a kalapálás nyomai és a pont alakú poncok szinte mindegyike elcsúszott.

Hasonló poncolással ellátott tárgyak a hun korban, a Kr. u. 4. század végén és 5. század folyamán a női és a férfi viseleti elemeken, pl. ruhakapcsolótűkön (fibulákon), övcsatokon fordulnak elő, emellett a lószerszámzat fémből készült szerelékein, a ló hámját ékítő vereteken és a hozzá tartozó csüngőkön.

A nagyszénási aranyelethez legközelebb álló motívumkincs viszont később, a Kr. u. 6. század folyamán, a germán királyságok (gepidák, langobardok) idejében jelenik meg a Kárpát-medencében, ezek szintúgy viseleti elemeket (csatok, fibulák), valamint ékszereket díszíthettek az esetek túlnyomó részében. A tárgyalt régió, a Tiszántúl területét benépesítő gepidák sírlele-

A veret díszítőmotívumai
(fotó: Hergott Kristóf, NGYTM, Orosháza)

A veret hátulján látható kalapálásnyomok
és a szegecs forrasztásának nyomai
(fotó: Hergott Kristóf, NGYTM, Orosháza)

Hérakleiosz (ur. 610–640)

tei közül felsorakoztathatunk számos, mintakincsében az aranyveretünkkel párhuzamba állítható tárgyat is. Ezek közül, a teljesség igénye nélkül kiemelendő a kishomoki temető 23., valószínűleg női sírjának együttese, melyből egy aranyozott ezüst övcsat került napvilágra. A csat négyzet alakú szíjszorítóját poncolt pontsorokkal és pont-félgör motívumsorral ékítették szimmetrikus elrendezésben. Ennek közvetlen párhuzamát a szőregi gepida temető 68. férfisírjából ismerjük, ahol a mintasor mind a csatot, mind a csattal szembenálló ellenveretet díszítette. A nagyszénási aranylemez díszítésének stílusa a tárgyal 6. századi, germánokhoz kapcsolható lelethorizonthoz áll tehát legközelebb, a régiót tekintve pedig a gepida népeiséghez.

A hátoldal kiképzése és az aranszegecs alapján valószínűnek tartjuk, hogy a veret

Hódmezővásárhely-Kishomok
23. sírjának csatja (fotó: Hergott-Rácz Rita)

egy vastagabb szíjat díszíthetett. Ez tartozhatott akár egy férfi övhöz is, de a karéjos, háromkaréjos verettípusok egyes korszakokban a lószerszámzatot ékítő veretek közül is kikerülhettek. Az utóbbi állítást támogatja, hogy a hátoldalán lévő nagy méretű szegecs a Kr. u. 6–7. századi avar kori lószerszámveretek jellemző felerősítési módja. A felső részén látható kicsi átlukasztás arról árulkodik, hogy másodlagos funkcióban használhatták, akár nyakláncba fűzve, akár bőrre vagy textilre felvarrva az elvesztése előtt. Pontos funkciója a keltezés meghatározása után is nyitott kérdés marad, hiszen ennek megfelelő alakkal és kiképzéssel bíró tárgy nem került elő még eddig a vizsgált korszakból. Előfordulhat, hogy egy egyedi ötvösmunkával állunk szemben, melynek párhuzama nem feltétlenül

lelhető fel. Az aranylemez használatának idejéről elmondható ugyanakkor, hogy nem viselhették sokáig, hiszen mind a pereme, mind a mintázata ép, annak ellenére, hogy a puha fém könnyen megkopik. A felülete nem igazán mutat hosszú használatra utaló kopásnyomokat.

Látható, hogy noha ez az aranytárgy meglehetősen aprócska (kb. 1,5 cm), mégis sok kérdést vethet fel, és számos szempontból megközelíthető a vizsgálata. Amíg ehhez hasonló tárgy nem kerül elő jól dokumentált sírból, addig a pontos funkcióját sem fogjuk tudni megmondani. Mivel a tárgyat csak a díszítése alapján keltezhetjük megbízhatóan, így

Kónsztasz (ur. 641–668)

azt sem tudjuk, hogy pontosan mikor került földre, mikor kerülhetett rá az az áttörés, vagyis mikortól kezdtek másodlagos helyzetben viselni.

A fémkeresős kutatások áldásos és egyben balszerencsés együttállását kiválóan példázza a veret előkerülése is. Áldásos tevékenység, hiszen a múzeumokban tevékenykedő civil fémkeresősök szabadidejüket áldozzák új lelőhelyek felderítésére, mindemellett megmentik a tárgyakat a földműveléstől és a talajt érő vegyszerekből eredő károsodástól, ezeken felül pedig megtöltik a múzeumokat olyan izgalmasabbnál izgalmasabb tárgyakkal, mint ez a kis aranyból készült tárgy. Mégis balszerencsés helyzet, hogy olyan leleteket szolgáltatnak be a múzeumba, amiket a szántás az eredeti kontextusukból kimozdított, így csekély forrásértékkel bírnak, hiszen nehéz megmondani, hogy mióta forgatta a nagyszénási határban az eke ezt az aranyveretet. A fémkeresős kutatások segítségével új lelőhelyek azonosíthatók, melyeket később jóval alaposabb módszerekkel is vizsgálhatunk. Ebben mutatkozik meg a fémkeresős kutatások fontossága, hiszen annak ellenére, hogy csekély forrásértékkel bírnak ezek a tárgyak, nélkülük jóval szegényesebb lenne a Kárpát-medence múltjáról alkotott képünk.

A veret hátulja nagyító alatt. Alaposabban megvizsgálva halványan felfedezhető rajta az egykori éremfelirat (fotó: Hergott Kristóf, NGYTM, Orosháza)

74

Aba Amadé denárja a pelsőci leletből.
Előlapon MONETA OMO köriratban Aba
Amadé címere, a hátlapon koronaábrázolás

Aba Amadé ispán pecsétje, 1288
(Magyar Országos Levéltár)

MAREK BUDAJ

ABA AMADÉ NÁDOR PÉNZVERÉSE

A több mint kétszáz esztendőre visszatekintő, a középkori magyar pénzverést részletesen feldolgozó numizmatikai szakirodalom ismeretében a 20. század végén igazán nagy szenzációra már senki nem számíthatott. Nyilván az utóbbi évtizedekben finomodtak a keltezési módszerek, időnként előkerültek korábban nem ismert új típusok és változatok, vagy eltérő értelmezési lehetőségek merültek fel egyes éremképekkel kapcsolatban, és igen, a természettudományos anyagvizsgálatok is nyitottak új perspektívákat, de igazán komoly, újszerű eredménnyel már nem sokan kalkuláltak, amikor is hirtelen előkerült egy éremlelet, amely alapjaiban változtatta meg a 14. század első évtizedének pénz- és politikátörténetéről vallott felfogásunkat.

A szóban forgó éremlelet az 1990-es évek derekán került elő a Gömör megyei Pelsőctől keletre, az erdő mélyén; de évtizedek teltek el, mire bemutatták a Szlovák Nemzeti Múzeum Történelmi Múzeumában. A lelet 67 darab veretlen ezüströg mellett nagyjából hétszáz darab érmét tartalmaz, amelyek többsége a 13. század végéről, illetve a 14. század elejéről származik. A lelet közel felét a bécsi denárok és azok magyar utánzatai teszik ki, ezek mellett tartalmazott még több mint kétszáz darab III. András idejében (ur. 1290–1301) vert denárt és obulust. A lelet legfiatalabb érméinek csoportját I. (Anjou) Károly veretei (ur. 1307–1342) – köztük több publikálatlan típus – alkotják, az összetétel alapján a kincs elrejtése I. Károlynak a tartományurakkal folytatott belharcai időszakával hozható kapcsolatba.

Aba Amadé nádor
pecsétje, 1299 (Magyar
Országos Levéltár)

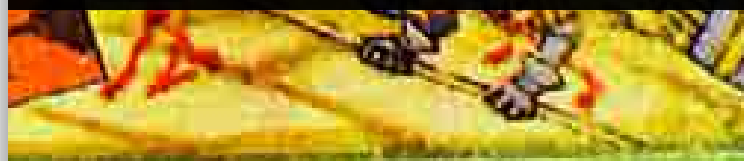
A lelet valódi jelentőségét viszont az a 16 darab ezüst-denár jelenti, amely korábban ismeretlen volt a numizmatikai kutatás számára. Az előlapon + MONETA OMO (Omo pénze) köriratban egy háromszög alakú címerpajzs látható, benne pólya, felette – heraldikailag – jobbra tekintő sasfej, míg a hátlapot levéldíszes nyitott korona díszíti. Az előlapi körirat és címerábrázolás minden kétséget kizáróan a 13–14. század fordulójának egyik leghatalmasabb oligarchájához, Aba Amadé nádorhoz köthető. Maga a címer ugyanis több hozzá kapcsolható oklevél pecsétjén is fennmaradt, a pénzen lévő „OMO” pedig az említett pecséteken olvasható „OMODEI” felirat rövidítése.

Aba Amadét az írott források először 1278-ban említik, amikor részt vett a morvamezei ütközetben. Két évvel később már szepeni ispán, IV. László uralkodása (ur. 1272–1290) alatt terjedelmes birtokokhoz jutott Északkelet-Magyarországon, ideértve Ung vármegyét is. A 13. század nyolcvanas éveinek derekán több fontos címet és hivatalt nyert el, úgymint mosoni ispán (1288), országbíró (1289), 1285 és 1288 között pedig az ország nádora lett. Karrierje III. András trónra lépését követően tovább ívelt felfelé. A 13. század kilencvenes éveiben újabb számos hivatalt töltött be. Azon kívül, hogy Ung és Zemplén vármegyék ispánja (1291), királynéi tárnokmester (1291), újvári (1299), karakói (1299–1300) és zalai (1299–1300) ispán volt. Ezen kívül 1290-től III. András haláláig (1301) ismét az ország nádora, sőt, 1302-ben és 1310-ben szintén ebben a tisztségében említik. Ez utóbbi alkalommal annak kapcsán jelenik meg a neve, hogy I. Károly megfosztotta őt nádori címétől. Ennek ellenére a tisztséget 1311-ben bekövetkezett haláláig önkényesen viselte. A III. András halálát követően fellépő anarchia és trónharcok idején kezdetben I. Károly pártjára állt, így említik többször is 1304 és 1309 között, valamint I. Károly 1309. évi koronázásával összefüggésben is, amelyen személyesen vett részt. A következő évben azonban I. Károly megfosztotta őt nádori címétől, s hamarosan, 1311. szeptember 5-én a Kassa ellen folytatott harcok során elhunyt.

Aba Amadé szuverén pénzkibocsátására valamikor 1290 és 1311 között kerülhetett sor, s még az sem kizárt, hogy pénzverése uralkodói – III. András vagy I. Károly által adott – engedély alapján történt. E pénzek készítménye mindenképpen Aba Amadé birtokaira lokalizálható, a legvalószínűbb, hogy a nádor székhelyén, Gönc várában verték őket.

Az 1312. június 15-én lezajlott rozgonyi csata ábrázolása a *Képes Krónikában*. I. (Anjou) Károly az oligarchákkal vívott országgyegetítő háborújának legjelentősebb csatájában megsemmisítő vereséget mért Aba Amadé fiainak seregére, amelyet Csák Máté segédcapatai is támogattak

SZIGETI JUDIT

EZÜSTDENÁRRAL DÍSZÍTVE

VISELETÉNEK REKONSTRUKCIÓJA

76

EGY KORA ÁRPÁD-KORI NŐI SÍR EGYEDI VISELETÉNEK REKONSTRUKCIÓJA

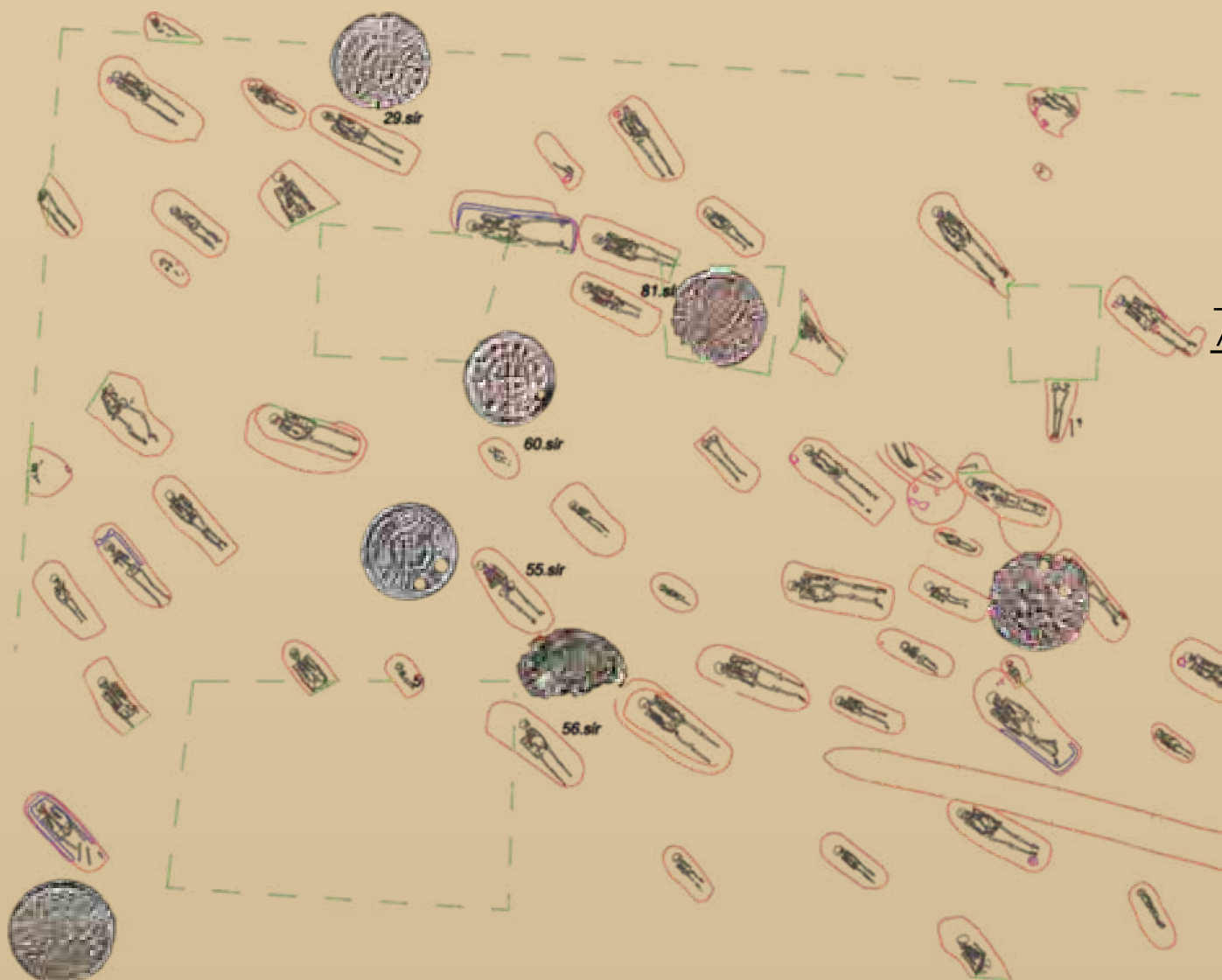
2015 nyarán régészeti megfigyelést, majd mentőfeltárást végeztünk Budapest 21. kerületében, a csepeli szabadkikötő területén. Noha már az 1950-es évektől tudott volt, hogy e helyszínen régészeti lelőhelyek találhatóak, mégis az újabb és egyre szaporodó beruházások hozták felszínre két 10–11. századi honfoglalás és kora Árpád-kori sírmező előbb egy kisebb, majd később egyre nagyobb részleteit. A csonka temetők számos meglepetéssel szolgáltak, különös tekintettel a régészeti feltárás során megfigyelt temetkezési szokásokra és a sajátos viseleti elemek változatosságára.

A feltárás ütemében sorra került 55. sír feltárást követően a körülmények megfigyelt temetkezések sorába, Ny–K-i tájolásával a korszakra jellemző módon áshatták meg gödrét. A váz 40 cm mélyen, egy lekerekített sarkú, szinte ovális formájú aknasírban feküdt. A koponya alsó állkapcsa kissé leesve, a fej balra fordulva, kissé előrebillentve a sírgödör bal oldala felé nézett. A felsőtest összenyomva, a jobb váll felhúzva és a bal oldalára kitekerve feküdt, az alkarok derékszögben, kézfejjel a bal könyökön nyugodtak. A felsőtest helyzetéből talán annak becsavarására következtethetünk, koporsó hiányában a testet szerves anyagból készült lepedőbe vagy gyékénybe tekerhették. Az elhunyt bal karja enyhén behajlítva feküdt, a kézfej pedig a medencében volt, az egyik ujján nyitott, elkalapált végű, két ezüsthuzal szálból sodort gyűrűvel. A lábak nyújtva, egymás mellett, nem túl szorosan összezárva feküdtek. A jobb combcsont mellett egy I. (Szent) István- (ur. 1000–1038) denárt találtunk.

A sírt ezt követően dokumentáltuk, majd a leleteket és a csontokat elkezdtük felszedni. Ennek során váratlanul az alsó állkapocs alatt és előtt újabb 4 db I. (Szent) István-denár került elő, melyek alatt szerves anyag, talán bőr maradványait találtuk. A pénzek szorosan egymás mellett alkottak egy ívet a bal váll irányában, részben elhaladva a balra dőlt koponya alatt. A pénzek sorában két nyitott ezüstkarika is feltűnt, az egyik a mellkason, a másik a balra dőlt koponya alatt. A jobb kulcscsont és vállrész felszedése közben megtaláltuk a pénzek sorozatának folytatását is, amely 6 újabb Szent István által veretett denárból állt. A koponya felszedése közben még egy további ezüstpénzt találtunk, s végül pedig a bordák alatt előbukkant az utolsó példány is, a tizenharmadik!

Az 1-2. temető helyzete az I. katonai felmérésen (1782–1785)

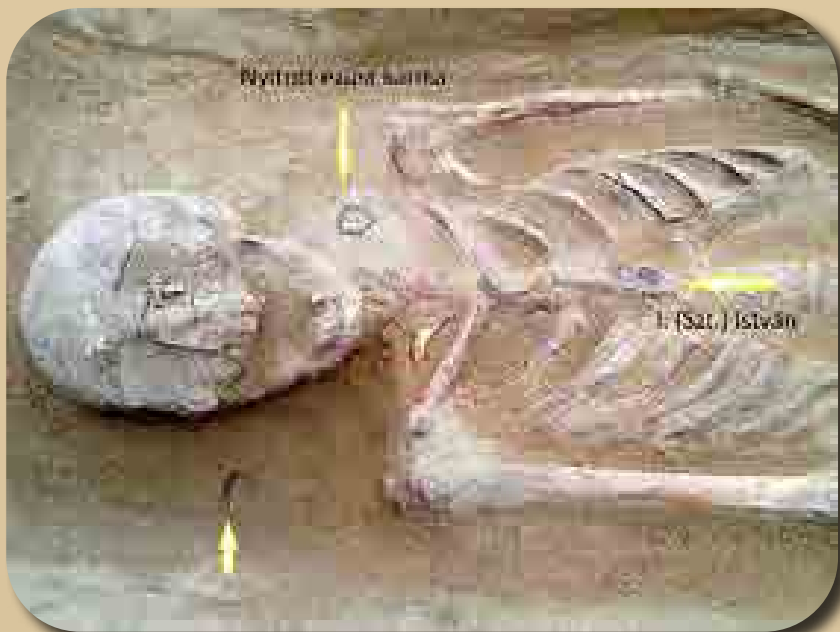

A 2. temető részlete a pénzes sírok elhelyezkedésével

A Csepel-sziget a Lázár-térképen (1528 előtt)

A tárgyak restaurálása után elkezdődhetett a leletanyag feldolgozása, így az 55. sír denárjainak értelmezésére is sor került. A homokban nehézkesen rögzíthető állapotot, és az állatok által okozott bolygatást is figyelembe véve úgy gondoljuk, hogy a pénzek eredetileg V alakban helyezkedhettek el az elhunyt kulcsontjain, és talán a nyaka körül. Minden denáron két lyuk figyelhető meg egymáshoz meglehetősen közel, nagyjából 3-4 mm távolságban. Több pénzen megfigyelhető, hogy a lyukak fúrással készültek, az elő- vagy hátlapról indítva, ezek átmérője közel 2 mm.

A 29. sír mellékletei

A sír elemzése előtt meg kell említeni, hogy a temető hat sírjában obulusként is kerültek denárok az elhunytak mellé.

E pénzeket (I. István, I. András, Salamon [ur. 1063–1074] és Béla *dux* [ur. 1048–1060] érméit) a váz különböző részeire helyezték. A leggyakrabban a szegycsontra, vagy annak környékére, de előfordultak még a bal mellen, a bordákon, a nyakcsigolyáknál és a bal alkarcsontok mellett is.

Az obulus eredetileg ógörög súlymérték volt. Később az obolosz, ógörög váltópénz, illetve egy-egy ilyen értékű pénzdarab volt, amiből egyet a halottak szájába (nyelve alá) tettek az alvilági révész, Kháron számára, az alvilági Sztüx folyó révészének fizetségéül. Az Árpád-korban obulusnak hívták az I. András király idején (ur. 1046–1060) megjelenő, féldenárt érő Árpád-kori magyar érméket is. A régészetben pedig minden halottnak szánt pénzt (legyen az bármilyen értékű), ami az egyén szájából vagy a test egyéb részéről kerül elő, és nem viseleti elemként szolgált, szintén obulusnak nevezünk.

Említést kell tennünk arról a további három sírról is, melyekben az 55. sírhoz hasonlóan viseleti elemként átfúrt denárok voltak. A 60. sírban egy Béla *dux* denár volt, a gyermek bal alkarcsontjai mellett, míg a 74., szintén gyermektemetkezésében a nyakcsigolyákon 2 helyen átütött I. (Szent) István-denár volt. Ezeket a pénzeket talán nyakláncként felfűzve vagy ruhára felvarrva viselhették.

A sír viseleti rekonstrukciójához elkezdtem összegyűjteni a párhuzamokat, azaz olyan 11. századi temetkezéseket, melyekben több korabeli pénz is viseleti elemként jelentkezik. Kiderült, hogy a kora Árpád-korban nem jellemző, hogy 3 db pénznél több kerüljön a halott mellé temetéskor. Noha a 10. században ismert szokás volt a ruházat vagy a lószerszámzat 9–10. századi pénzekkel való díszítése, azok veretként való használata (ezeknél a pénzen a lyukasztás az elmentéses oldalakon van a stabil rögzítés miatt) a kora Árpád-korra szinte teljesen kikopott.

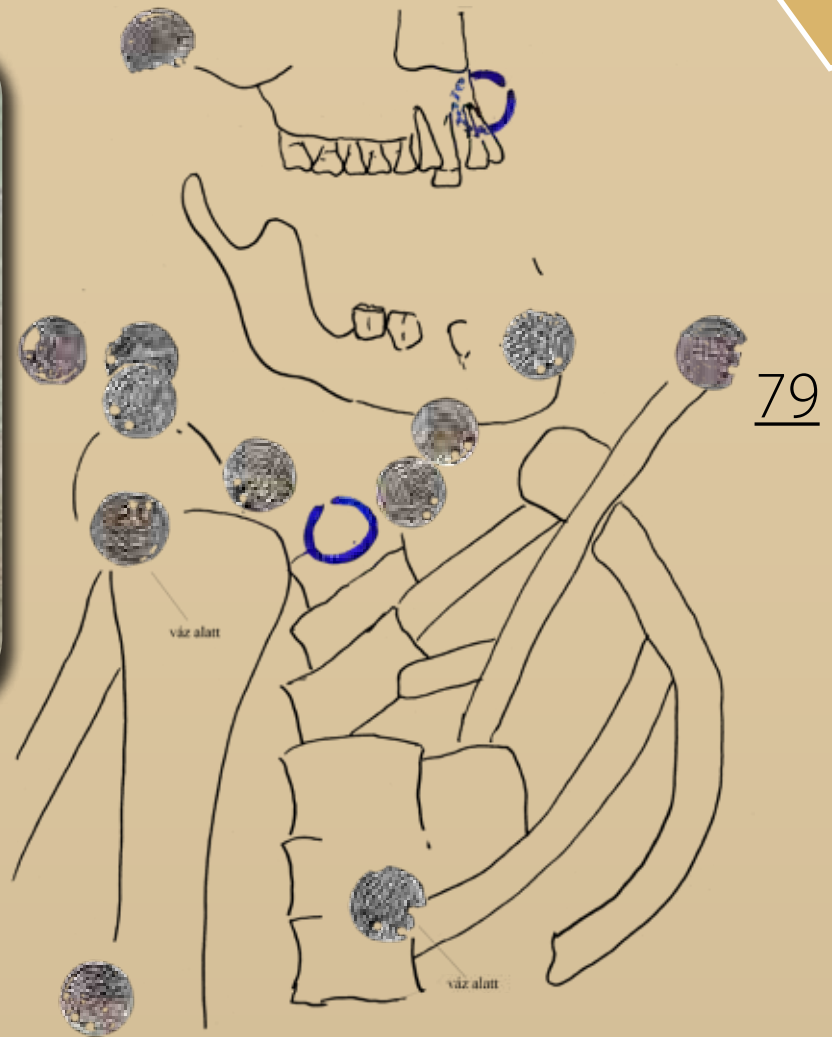

Az 55. sír mellékleteinek elhelyezkedése a sírban

Az 55. sír pénzeinek elhelyezkedése a koponya körül

A 10. században előszeretettel viseltek nyakláncra fűzve római kisbronzokat, de időnként előfordulnak felfűzve kalandozás kori nyugat-európai pénzek is. Ennek a szokásnak a továbbélése, azaz a pénzek ékszerként vagy ruhadíszként való viselete lehet a még szórányosan fellelhető, közel két tucat sírban megjelenő kora Árpád-kori átfűrt denár.

Az 55. sír pénzeinek elhelyezkedése a vázon

Az 55. sír pénzei

Az 1–3 lyukkal átütött denárok többnyire a koponya vagy a nyak környékéről kerültek elő, ritkán a kéz csontjai között. Jellemzően gyermeksírok mellékletei között fordulnak elő, 1–5 darabszámban. A pénzek mindig a széleiken vannak átfúrva, egymás mellett ütött/fúrt 1–3 lyukkal, így csüngőként a nyakban, esetleg nyakláncra fűzve viselhették azokat. A szokás I. (Szent) István uralkodásának idejére jellemző, de még a 11. század második felében is gyakorolhatták. Az olyan Árpád-kori sírokban, melyekben több denár is előkerült (eltekintve a lyukasztás meglététől), nem értelmezhetők viseleti elemként. Az ismert nyolc lelőhelyen zömében erszény tartalmaként kerültek sírba a denárok. Ilyen az 1984-ben talált Rezi-Gyöngyösi csárda lelőhely 4. sírja is. Az itt előkerült 57 db érmét a váz bal bokája felett a lábszárcsont belső oldalán négy kicsi oszlopban, finom szövésű vászonhoz korrodálódva találták meg.

Az 59. sír mellékletei

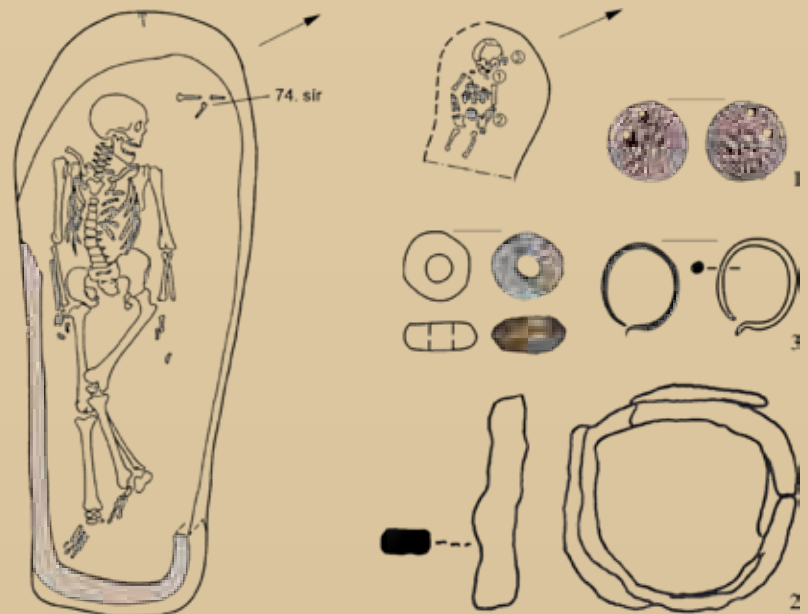
Az 55. sír viseleti rekonstrukciója (Boldog Zoltán rajza)

Az esztergomi Szent Mihály-templom 24. sírjában lelt 32 db denár pontosabb lelőköri körülményei egyelőre ismeretlenek. A felsorolást a Kaposvár 61. út lelőhely 501. sírja követi, ahol a váz bal lábszárcsontjai mellett feltehetően textilbe csavart 14 db denár került napvilágra; átlukasztásról nincs adatunk. 7 db érme két sírban volt. Az egyik a Mezőberény-Kérhalom-dűlő köznépi temető 43. sírja. Sajnos a közlésből itt sem derül ki, hogy az érmeket átfúrták-e avagy nem. A pénzek közül 2 db a szájüregben egymás alatt, 2 a mellkason, 3 egymás alatt a koponya jobb oldalától 8 cm-re helyezkedett el. A másik 7 db pénzes temetkezés az 1996-ban feltárt, és közöletlen Nyitra-Mostná ulica (Szlovákia) lelőhelyről ismert. A 96. sírban a koponya felett és a jobb boka mellett 7 db Salamon-denár volt. A sort az 5 denáros sírok követik, elsőként a Székesfehérvár-Rom-kert 2/1971. sírban lelt 5 db érme, ahol 4 db Szent István és 1 db Orseolo Péter (ur. 1038–1041, 1044–1046) verete volt, átlukasztásról nincs adatunk. Végül, a legfontosabb sír, ahol a csepeli temetkezéshez hasonlóan átlukasztott denárok voltak a váz mellett, Várfalva-Jósika Gábor kertje 28. sírjából került napvilágra. A sír egy gyermek temetkezése volt, a váz nyakcsigolyáinál 5 db 2-3 lyukkal átütött érme feküdt.

A felsorolásból kitűnik, hogy a csepeli sír sajátos viseleti formájához egyelőre nem találtam pontos párhuzamot. Miután a pénzek sora alatt, azokhoz tapadva bőrdarabkákat is találtunk, a pénzek talán a 10–11. században jellemző rombusz alakú veretekhez, illetve az egy- vagy kéttagú csüngős veret-sorokhoz hasonlóan az elhunyt ingnyakdíszeként szolgálhattak. Boldog Zoltán segítségével rajzos rekonstrukciót készítettünk a pénzek esetleges elhelyezkedéséről.

A gyermek nyakcsigolyáján talált I. (Szent) István-denár (74. sír)

Béla dux denár a gyermek bal alkarcsontjai mellett (60. sír)

A váz megcsavart testhelyezete bizonyára elmozdította eredeti helyzetéről a ruházatot, így a rá varrt denárokat is, a rajzból ugyanakkor kitűnik a pénzek kicsiny mérete, s így díszítőértékük hajdani reális jelentősége is. Érdekes kérdést vet fel ugyanakkor a pénzek akkori értékének átgondolása, illetve a közösségen belül a pénz fogalmának értelmezése is. Ugyanebben a közösségben, azonos időszakban a sírokba tett egy-egy denár ugyanis obulusként, tehát túlvilági útravalóként jelent meg. Vajon mennyit érhetett egy denár az elhunyt tenyerébe vagy szájába rejtve, és megnyit a halott ruhájára varrva?

A 73. felnőtt és 74. gyermek sírja

SZÍNES PÉNZTÖRTÉNET

STRAUB PÉTER

Tóth Csaba: *Pénzek színes világa*.
Magyar Nemzeti Múzeum – Martin Opitz
Kiadó, Budapest, 2020, 223 oldal

Emagazinban az elmúlt években számos különleges, érdekes munkát ajánlhattam már az olvasók figyelmébe, de véleményem szerint az alább bemutatandó kötet több szempontból kiemelkedik ezek közül. Már a könyv megszületésének ötlete sem mondható hétköznapi. 2020 márciusában, a koronavírus-járvány első hulláma idején, amikor a múzeumok is bezárásra kényszerültek, jelen kötet szerzője fejébe vette, hogy nem hagyja ismeretek nélkül a múzeumokból kényszerűen kiszorult látogatókat. Így született meg egy videóblog- (vlog) sorozat ötlete, ami több mint egy évezred magyar pénztörténetének érdekeségeit mutatta be pár perces részekben. A végeredmény: 162 epizód minden egyes napon 2020. március 23. és augusztus 31. között; összesen 234 ezer megtekintés a Magyar Nemzeti Múzeum Facebook-oldalán és további 37 ezer az intézmény YouTube-csatornáján, megszámlálhatatlan megosztás és hozzászólás. A blog népszerűsége azonban a közösségi médiában a járvány elmúltával is töretlen maradt, hiszen

a részek az ősszel is tovább folytatódtak, azzal a különbséggel, hogy a videók nem naponta, hanem hetente újultak meg. Nem ismerünk hazánkban egyetlen más olyan internetes fórumon indított kezdeményezést sem, ami ilyen hosszú időn keresztül, ennyire széles intervallumot felölelve és ilyen tematikai sokszínűséggel mutatott volna be egy muzeológiai területet, s ilyen hatalmas és kitaró követőtáborral rendelkezett volna. Most pedig ez az első olyan numizmatikai kötet Magyarországon, amely egy videóblog nyomán készült. A vlog főszereplője és így a jelen kötet szerzője, Tóth Csaba több mint negyed százada dolgozik a Széchenyi Ferenc gróf által 1802-ben megalapított Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában, ahol a csaknem 150 ezer egyedi műtárgyat számláló középkor- és újkori magyar és a külföldi fémpénzek anyagát kezeli. Így nem volt meglepő a videók témaválasztása sem, amit alapvetően az előadó érdeklődése határozott meg, ezért elsődlegesen azok a kérdéskörök szerepeltek az egyes részekben, amelyekkel középkoros régész végzettsége és kutatási területe, egyetemi oktatói tevékenysége révén az utóbbi évtizedekben szorosabb kapcsolatba került.

A teljesen újszerű éremtörténeti sorozat elképesztő sikerének számos összetevője volt. Az egyik legfontosabb bizonyára az, hogy az nem szakmai, hanem kifejezetten tudománynépszerűsítő jelleggel, a nagyközönségnek készült. Mégpedig úgy, hogy a pénzeszközökön keresztül bepillantást engedett a magyar történelembe, a gazdaságtörténetbe és a pénzgazdálkodásba, valamint a kultúr- és művelődéstörténetbe egyaránt. A kirobbanó siker hátterében továbbá az előadó felkészültsége, valamint rendkívül közvetlen, olykor vicces stílusa állt. A készítőik szándékosan választották díszletül és a forgatás háttéréül a szerző lakását, ahol a gyermekek, a plüssállatok és a cukiságfaktort biztosító friss szerzeménynek számító házimacsák éppúgy feltűnhettek a képernyőn, mint a több évszázados leletek. A minimál költségvetésű részek elkészítésében minden a hattagú családra maradt. Nem kis szerepe volt a hatalmas népszerűségben annak,

ahogyan ezt kitűnően megoldották. Mindez persze nem lehetett volna napjaink csúcstechnikája nélkül, amit Tóth Csaba éppolyan otthonosan kezelt, ahogyan az érmék területén mozog. A szerző nem is titkolja a kötetben, hogy mekkora szerepe volt a sikerben a feleségének, aki a nagyfiával együtt a felvételek elkészítésében és azok megvágásában segédkezett. Nem is felejt el a köszönetnyilvánítást, amit az alábbi módon tesz meg: *„de legfőképpen abban alkotott nagyot, hogy oly gyengéden tudta le- és befogni a kezem, illetve a szám, amikor már-már túltoltam volna a vicceskedést”*. Nem mellesleg a most megjelent szemet gyönyörködtető kötet tipográfiája is a feleségnek, Bertók Krisztinának köszönhető, hiszen nagy rutinnal ő szerkesztette azt egybe. A mintegy 220 oldalon szereplő több mint ezer színes illusztráció album szépségűvé varázsolja az egyébként rekordgyorsasággal elkészült könyvet.

Tóth Csaba

a vlog készítése közben Veleméren

A szerző tematikus rendben 109 audiovizuális történetet fordított át nyomtatott formába. Köztük csupán egyetlen olyan van, mely nem szerepelt a vlogban, ezt azonban valószínűleg csak a legfanatikusabb rajongók veszik majd észre. A kötetben, melynek kronológiai keretét a népvándorlás korának érmei, kincsei és a mai pénzek jelentik, több mint egy tucat gyűjtemény legszebb, legértékesebb, s legfeltettebb pénzeit találja az olvasó.

A kötetben a numizmatika alapvető háttérismeretei után gyűjtők, gyűjtemények, szimbólumok, korszakok, területek, kuriózumok, történelmi személyiségek és események kerülnek bemutatásra 11 különböző színnel jelölt fejezetben. Míg a videóban a maximum öt perc hosszan elmondott történet felépítésén volt a hangsúly, a könyv oldalain mindig az adott műtárgy kerül középpontba, vizuálisan is elválasztva az éremhez kapcsolódó leírást és a tágabb kontextusba helyezett történetet. A leletek többsége a kötetben Gedai Csaba remek fotóin csodálható meg. A könyv lapjain az internetes előzmények sem rejtőznek el, QR-kód segítségével ugyanis az olvasó pillanatok alatt a videók nézőjévé válhat.

Miután a különböző korok pénzei, mint egykori értékmérők, ma is változó értékkel rendelkeznek, így nem hiányozhatott a videókból, s így természetesen a könyvből sem, az aukciókon elkélt legdrágább pénzek áttekintése.

Az egykori fizetőeszközök árát minden esetben azok ritkasága és állapota határozza meg. A világon legdrágábban eladott pénzek top ötvenes listáján 43 darab az Amerikai Egyesült Államokban készült. A szerző a legértékesebb magyar érmék listáját is összeállította. De legalább ilyen érdekes az a fejezet, amely a középkori magyar pénzverés éremképeit tárgyalja, hogy miként kerültek a keresztény középkori Magyar Királyság pénzérméire mese-, illetve képzeletbeli lények. A késő Árpád-kor nagyjából kétszáz különféle éremtípusán hihetetlen változatos ábrázolásokkal találkozunk, amire sem korábban, sem később nem volt példa Magyarországon. Ezek közt nemcsak a megszokott királyportrék, címeremlékek, valamint az uralkodói jelképek és a szokásos vallásos jelképek szerepelnek, hanem mitikus állatok sora, köztük szfinx, hárpia, sárkány. Számos olyan, ma már meghatározhatatlan fantasztikus állatot is találni, melynek megalkotására csak a középkor emberének képzelete volt alkalmas.

A hiánypótlónak tekinthető könyv után tapasztalt nagy érdeklődés okán a numizmatika iránt érdeklődők számíthatnak a folytatásra is, mely a kötet gondozó Martin Opitz Kiadó tájékoztatása szerint *Az antik pénzek színes világa* címen fog megjelenni. Én biztosan el fogom olvasni!

A veleméri Szentháromság-templom egyik freskója

Mennyit ér egy régi pénz?

A 20. század elején a legértékesebb és leggyakrabban használt pénztörténelmi leltári példányok a 1000-as és a 2000-as aranykorona. A 20. század elején a legértékesebb és leggyakrabban használt pénztörténelmi leltári példányok a 1000-as és a 2000-as aranykorona. A 20. század elején a legértékesebb és leggyakrabban használt pénztörténelmi leltári példányok a 1000-as és a 2000-as aranykorona.

85

A paksi bécsi denárlelet

Ér a paksi lelet csomagszáma nem tartalmazott különleges anyagot, elemzése az más korú leletekkel való összehasonlítás alapján másképp alakult. A lelet csomagszáma alapján megállapítható, hogy valamikor a 16. század elején került ki az országba. Magyarországon a 15-16. században nem tudtunk különösen sokat a bécsi denárletről, ezért a lelet jelentőségét. Ennek használatát sokan az osztrák határon való átkelés, az amerikai korszak és a bécsi leletre is.

Szent László metamorfózisa

Értékét 1888-ban Nagyváradon volt felismerve a Szent László aranykoronák meggyógyulását. Az aranykoronák utolsó példányai, azaz a 1000-as és a 2000-as aranykorona, az aranykoronák meggyógyulását. Az aranykoronák utolsó példányai, azaz a 1000-as és a 2000-as aranykorona, az aranykoronák meggyógyulását.

Báthory Gábor aranya

Az Erdélyi Fejedelemségben nem volt jótanács az emlékművek készítése, az a darab viszont megemlékezett a nemzeti hősiességre. Az állatpárti a helytelen nem volt jótanács, a jótanács ellenben a szabadságharc emlékére készült, a kőbányai szobrász István Ábrahám által készített. A jótanács egy másik darabon is megemlékezett a szabadságharcra.

A szabadságharc fémpénzverése

Az Erdélyi Fejedelemségben nem volt jótanács az emlékművek készítése, az a darab viszont megemlékezett a nemzeti hősiességre. Az állatpárti a helytelen nem volt jótanács, a jótanács ellenben a szabadságharc emlékére készült, a kőbányai szobrász István Ábrahám által készített. A jótanács egy másik darabon is megemlékezett a szabadságharcra.

A Koszta Márton-incidens

Az Erdélyi Fejedelemségben nem volt jótanács az emlékművek készítése, az a darab viszont megemlékezett a nemzeti hősiességre. Az állatpárti a helytelen nem volt jótanács, a jótanács ellenben a szabadságharc emlékére készült, a kőbányai szobrász István Ábrahám által készített. A jótanács egy másik darabon is megemlékezett a szabadságharcra.

FÜBEN-FÁBAN ORVOSSÁG

A gyógynövényhasználat története és régészeti nyomai

Keresztes Noémi Ninetta

Ahogy a betegségek, úgy a gyógyításuk iránti igény és szándék is egyidős velünk. Az érzéstelenítés hiánya, a fertőzések és a vérzés veszélye miatt az emberiség történetének jelentős részében az operáció csak a legvégső esetben jöhetett szóba, így szinte minden problémát megpróbáltak inkább gyógynövényekkel kezelni. Az ősember a hozzá legközelebb eső természeti forrásokat ismerte és használta fel, ebből született meg idővel a népi gyógyászat, majd a fitoterápia tudománya. Ennek a hosszú történetnek pillanthatunk be néhány fejezetébe a következőkben.

A régészeti korokból fennmaradt növénymaradványokkal alapvetően az archaeobotanika tudománya foglalkozik: a különféle növényi maradványok előkerülhetnek pollenmaradványként, temetkezésekben, odaégett edények alján, sőt fogkövekben és úgynevezett koprolitokban (azaz megkővesedett ürülékben) is. Ezek egy része igazolhatóan gyógynövényekből származik. A gyógyító növények használatáról a régészeti leletegyüttesek növénymaradványain felül pedig további információkat szolgáltathatnak az írott és képi források is, például papiruszok, kódexek, festmények és szobrok, sőt akár nyelvészeti adatok is.

A jelenleg ismert legkorábbi régészeti bizonyítékok a gyógynövények használatára Dél-Afrikából, a mai Irak területéről és Spanyolországból származnak. Dél-Afrikában közel 77 ezer éves virágágyások nyomai kerültek elő, amelyekben rovarok távoltartására és gyógyászati célokra is használható gyógynövények maradványait azonosították. Irakban és Spanyolországban pedig 60 ezer éves Neander-völgyi vázak fogain

megmaradt fogkövekben azonosították több ma is használatos gyógynövény maradványait (pl. fűzfa, cikafark, kamilla). Az Alpokban talált jégmúmia, Ötzi beleiben és gyomrában ugyancsak találtak különböző

gyógynövény- és gombamaradványokat (pl. nyírfatapló), melyekkel valószínűleg a paraziták által okozott bélbetegségeit próbálta kikúrálni.

A gyógynövények használatának első írásos bizonyítéka Mezopotámiából származik. Egyes ékírásos agyagtáblákon 250-nél is többféle gyógynövényt sorolnak fel (pl. többek között a mákot is). De az ókori Egyiptom hatalmas tudásanyaga és gazdag orvosi ismeretei is kiterjedtek a gyógyító növényekre. A világ egyik első, gyógynövényekről szóló írásos emléke az ún. Ebers-féle tekercs

MIN-DEN MA
ÉLŐ FŐEMLŐS,
SŐT MÁS ÁLLATOK IS
FOGYASZTANAK TÁPÉRTÉKKEL
ALIG VAGY EGYÁLTALÁN
NEM BÍRÓ, ELLENBEN
BIZONYÍTOTTAN GYÓGYHATÁSÚ NÖVÉNYEKET.

A
RENDKÍVŰL
NEHÉZ ÉS VESZÉLYES
PIRAMISÉPÍTÉSI MUNKÁLTOKHOZ AZ EGYIPTOMI ORVOSOK
VÖRÖS- ÉS FOKHAGYMÁT AJÁNLOTTAK – UTÓBIBŐL MÉG TUTANHAMON SÍRJÁBAN IS
TALÁLTAK NÉHÁNY GEREZDET. A GYAKORTA
ELŐFORDULÓ SÉRÜLÉSEKRE AZ ELFERTŐZŐDÉS ELKERÜLÉSÉRE PENÉSZES KENYERET HELYEZTEK, AMINEK ALAPJA
A PENICILLIUM PENÉSZGOMBÁK
ANTIBAKTERIÁLIS HATÁSA.

A Neander-völgyi ember által is gyógynövényként használt kamilla (*Matricaria recutita*)

(Kr. e. 1534), amiben több mint 500 növény gyógyhatásai kerültek felsorolásra, köztük néhány ma is használt (pl. fűzfa, szenna, aloe, len, ricinus). A növények többé-kevésbé orvosi célú felhasználási lehetőségei közé tartozott a mumifikálás és a balzsamozás is, amikhez egyebek mellett mirhát és cédrust is használtak.

Indiában egészen korai források (pl. a Védák) is foglalkoznak a gyógynövényekkel. Az indiai növénygyógyászat (az ún. ayurvéda) máig az egyik legősibb hagyományokkal rendelkező orvoslás. A régióban már Kr. e. 4000 körül kimutatható például a kurkuma gyógyító céllal történő felhasználása. Az indiai növénygyógyászatban távoli eredetű gyógynövényeket, például az asztma kezelésére szolgáló afrikai fogpiskalófüvet is felhasználták.

Kínai régészeti ásatásokon már bronzkori településeken is kerültek elő gyógynövények magjai. A kínai

Az Ebers-papirusz asztma kezeléséről szóló részlete

Lándzsás útifű Dioszkoridész művének 6. századi bizánci fordításában

gyógyászat alapjait a kínai mitológia szerint egybként a mitikus Shennong császár fektette le (Kr. e. 3400 körül) gyógynövényes könyvében, ami eredetileg 237 receptet tartalmazott, amelyek száma a századok folyamán egyre bővült. Mire 1590-ben Li Shizhen megjelentette 52 kötetes művét, a *Gyógyító növények jegyzékét*, addigra már 1094 gyógynövényt és azok 11 ezer féle felhasználását ismer-tethette olvasóival.

A görög Hippokratész, a „nyugati orvostudomány atyja” közel 300-féle gyógyító növényt és az ezekből készült szereket alkalmazott betegei kezeléséhez. Receptjeinek alapanyagai között egyaránt szerepeltek drága, egzotikus növények, de egyszerű és könnyen hozzáférhető fajták is (pl. bodza, orbáncfű). Galenus római orvos alkalmazta először a ma is használt vizes és szeszes kivonatokat. Plinius 37 köte-tes művében, a *Természetrájzban* közel 1000 gyógynövény hatásairól esik szó. Dioszkoridész *De Materia Medica* című munkája pedig 1500 éven keresztül a herbalisták alapmű-vének számított a maga 600 bemutatott gyógynövényével, 1000 receptjével és 400 színes illusztrációjával.

A középkor folyamán a betegségeket többnyire Isten büntetésének tartották és a betegeket sokszor kirekesztették a társadalomból. A gyógyítás hivatalos képviselői a szerzetesek és az apácák lettek, a kolostorok gazdasága-iban szigorúan szabályozott gyógynövénykerteket hoztak létre, valamint itt készültek a különböző főzetek és kenő-csök is. Európa első gyógyszertárát Bingeni Szent Hildegárd (1098–1179) főapátnő hozta létre és üzemeltette. Mi sem mutatja jobban a bencések kiemelt szerepét a gyógyászat-ban, mint az, hogy 1101-ben Pannonhalmán elkészült az *Apátsági teák* című mű. A *Halotti beszédet* is tartalmazó (és egybként szintén bencés rendi) Pray-kódexben ugyancsak megemlítenek gyógynövényekből készült szereket.

A hivatalos egyházi kereteken kívül elsősorban falusi gyógyítók és javasasszonyok foglalkoztak a gyógynövé-nyekkel, azonban ez nem volt éppen veszélytelen foglalkozás, az egye-dülálló vagy özvegy, sokszor képletes értelemben, sokszor pedig szó szerint is a perifé-riára szorult asz-szonyok gyakorta váltak az egyre erő-södő inkvizíció cél-pontjává és könnyen egy boszorkányper vádlottjává is. Grynaeus

A
BO-
SZORKÁNYOK
„KELLÉKTÁRÁBA”
GYAKRAN SOROLT NÖVÉNYEK,
PÉLDÁUL A NADRAGULYA, A DATU-
RA ÉS A GYŰSZŰVIRÁG SZINTÉN
GYÓGYNÖVÉNYEK, AZONBAN
OLYAN ERŐS A HATÁSUK,
HOGY A HATÁSOS ÉS A HA-
LÁLÓS DÓZIS NAGYON KÖ-
ZEL VAN EGYMÁSHOZ.

Tamás növénynevekre, helynevekre és növényhasználatra utaló szavakra vonatkozó kutatásai alapján úgy tűnik, hogy a középkori Magyarországon a népi gyógyítók is alkalmazták például a csalánt, a fenyőt, a hagymát, a hársot és a nyírfa egyes részeit.

Az orvostudomány többi ágához hasonlóan a gyógynövényismeret az arab világban is továbbélt az európai középkor sötét évszázadaiban, Ibn Szína, azaz a nyugati források Avicennája (980–1036) ötkötetes művet jelentetett meg az ismert betegségekről és a kezelésükre használható 760-féle gyógyhatású növényről.

Dél- és Közép-Amerikában az európaiak megérkezéséig virágzó prekolumbián civilizációk ugyancsak gazdag gyógyító hagyományokkal rendelkeztek. Az inkák között külön foglalkozásnak számított a füvesember és a gyógynövénygyűjtő is, akik különféle teákat, tinktúrákat és kenőcsöket állítottak elő. Az európaiak által akkor még teljesen ismeretlen növényekkel is gyógyítottak. A maják és aztékok hatalmas városaiban régészetileg is kimutatható külön gyógynövényes utcákat tartottak fenn, ahol például mákolajból készült szemcseppet, valamint csonttörés utókezelésére való fügekaktuszport lehetett beszerezni.

A nagy földrajzi felfedezések során nemcsak étkezési növények, de különböző gyógynövények is átkerültek Európába, az európaiakat pedig annyira érde-

kelték az amerikai gyógynövények, hogy már 1552-ben megrendelték egy azték gyógyítótól a később Badianus-kézirat néven ismert növénygyűjteményt.

A reneszánsz idején Európában ismét az ember

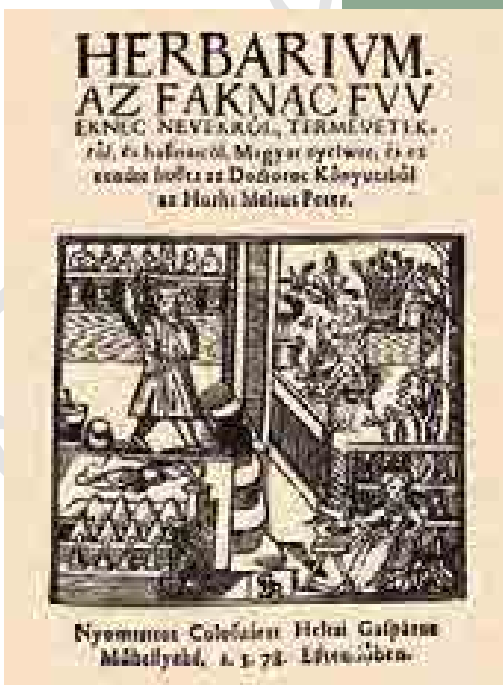
MÉ-
LIUSZ
JUHÁSZ PÉTER
ÍGY ÍR A MÁLYVA ÉS
AZ ÁNIZS GYÓGYHATÁSAIRÓL
HERBÁRIUM CÍMŰ MŰVÉBEN: „MALVA,
SZÉKREKEDÉS ELLEN: MIKOR AZ EM-
BER EROLKEDIC GYAKORTA, DE SEM
SZARHATIC, SEM VIZELHETIC, EZ
MALVA LEUELE ÉS GYÖKERE, AZ
KÖMÉNY, ÉS AZ ANIFUM, AZAZ
BÉCZI KÖMÉNNYEL HA BORBA
FŐZED, GYAKRAN ISZOD,
MEG INDITTYA.”

BRAZÍLIÁBAN A KR. U. 2-5.
SZÁZADBÓL SZÁRMAZÓ
CSONTVÁZAK MEDENCÉJÉBŐL
VETT KOPROLITMINTÁKBAN A
BÉLFÉRGESSÉG ÉS EGYÉB BÉLPA-
RAZITÁK KEZELÉSÉRE HASZNÁLHA-
TÓ GYÓGNÖVÉNYEK POLLENJEIT
AZONOSÍTOTTÁK. AZ INKÁK A DOHÁNY-
LEVELEK NEDVÉVEL SEBEKET FERTŐT-
LENÍTETEK, A KOKAIN ALAPANYAGÁT
SZOLGÁLTATÓ KOKACSERJÉT PE-
DIG FÁJDALOMCSILLA-
PÍTŐKÉNT HASZ-
NÁLTÁK.

került a középpontba, így megnőtt az érdeklődés a gyógyítás iránt is, ami lehetővé tette a gyógynövény-terápia további fejlődését is. A kor egyik legjelentősebb gyógyítója, Paracelsus (1493–1541) ismerte fel elsőként, hogy nem maga a növény, hanem a benne lévő, általa „ötödik lényegnek” nevezett elem a fontos, amelyet ma hatóanyag néven ismerünk. Ezek után már a modern gyógyszerészet alapjait megteremtő lépések következtek, melyek közül az egyik első a világ első farmakológiai tanszékének megalapítása volt 1533-ban Páduában. Ugyanebből az időszakból származik Magyarország gyógynövényeinek első tudományos igényű leírása (füveskönyve) Méliusz Juhász Pétertől, melyben közel 300 növényfaj és azok több mint 1000 népi neve szerepel.

A 16. század folyamán tehát megszületett a farmakobotanika tudományága, majd az igazi robbanásszerű fejlődés a 19. században következett be, elsősorban a különböző hatóanyagok izolálásával, később pedig a modern korban ezeknek a mesterséges gyártásával. Ezzel a folyamattal párhuzamosan, főleg az elszigeteltebb vidékeken azonban töretlenül élt tovább a gyógynövényekből készített orvosságok hagyománya.

Modern világunkban persze már szinte bármilyen problémára azonnal kaphatunk gyógyszert a patikában. Ugyanakkor nem szabad teljesen elfelejteni az emberiség kezdeti óta őrzött ősi tudást, a gyógynövények által kínált kíméletesebb és természetesebb megoldásokat sem.

Méliusz Juhász Péter Herbarium című művének címlapja (1578)

BARBÁROK

91

A TÉVÉSOROZAT EGY RÉGÉSZ SZEMÉVEL

BÁLINT CSABA

Kr. u. 9 szeptemberében a Római Birodalom történetének egyik legnagyobb vereségét szenvedte el, amikor a mai Észak-Rajna-Vesztfália területén található teutoburgi erdőben a germán törzsek koalíciója pár nap leforgása alatt három legiót pusztított el. A Netflix 2020 októberében debütált sorozata, a hazánkban forgatott *Barbárok* ezt a csatát és az ahhoz vezető eseményeket dolgozza fel. Cikkünkben utánajárunk, hogy mindezt mennyire hitelesen, s vajon a történeti és régészeti adatokat figyelembe véve teszi-e meg.

A Hermann- emlékmű a teutoburgi erdőben, tetején Arminius bronzszobrával

A sorozat főhőse Arminius, egy gyermekkorától a Római Birodalomban nevelkedett germán hadvezér. Életéről ókori írók, mint például Tacitus vagy Velleius Paterculus műveinek köszönhetően tudunk. Arminius fiatal felnőttként jelentős katonai karriert futott be a római hadszervezetben. A germánok végül vezetőiknek a római hadviselésben való jártasságának köszönhetően győzelmüket a teutoburgi erdőben is, hiszen Arminius végül szembefordult a birodalommal, és apjával, a heruszk törzs főnökével, Segimmerrel együtt vezette népét a csatába. Ahogy az a legtöbb, valós történelmi eseményeket feldolgozó fikciós történetben szokott lenni, a készítőik itt is időről időre eltértek a valós történelmi eseményektől, hogy fokozzák a történet drámai hangulatát. Az egyik ilyen elem a jelen sorozatban, hogy miután Arminiust gyerekként túszul ejtik a rómaiak, nem máshoz, mint Publius Quinctilius Varushoz, Germania későbbi kormányzójához kerül, aki végül a római legiókat vezette az ütközet során. A sorozat alatt így átélhetjük a főhős őrlődését, hogy vajon átálljon-e a birodalom által elnyomott és kizsákmányolt törzsek oldalára, elárulva ezzel nevelőapját, avagy kitarson az őt felnevelő rómaiak mellett. A valóságban ehhez képest kevésbé valószínű, hogy mostohaapa és mostohaúri kapcsolat lett volna Varus és Arminius között.

Ugyancsak nehezen igazolható a sorozat történései közül, hogy Arminius felesége, Thusnelda férjéhez hasonló jelentőségű szerepet kap a csata előkészületeiben és a küzdelemben. A hadvezérhez képest Thusneldáról jóval szűkösebbek az ismereteink az írott források alapján, noha a produkció papnőként, illetve harcusként mutatja be őt. Mivel a sorozatban Arminius valódi apja,

Segimer – miután Varus egy feloldhatatlan dilemma elé állítja – még a csata előtt feláldozza magát az isteneknek, Thusnelda veszi át pozícióját, mint a germán seregek vezére.

Sajnálatos módon magát az ütközetet a széria kissé minimalista módon jelenítette meg. A hat epizódból álló első évadból csupán az utolsó rész második fele foglalkozik a csatával. A valóságban az erdősen keresztülvonuló legiókat a germánoknak mintegy három napig tartott megsemmisíteni. A törzsi harcosok a szűk erdei utak miatt hosszúra nyúló római menetoszlopokat távol-sági fegyverekkel, dárdákkal és parittyákkal gyengítették meg, majd az elszigetelődött

egységeket összpontosított támadásokkal morzsozták fel. A csatában különböző erődítések is fontos szerepet játszottak, a germánok az erdőben például földsáncokat húztak fel, melyek mögül biztonságosabban tudták elhajtani fegyvereiket és ahová akár vissza is tudtak húzódni, de a legiók is sikeresen létesítettek egy megerősített

Marcus Caelius sírköve, amelyen az „elesett Varus csatájában” felirat olvasható

A teutoburgi erdő látképe

átmeneti tábor. Ehhez képest a sorozatban a barbárok alig egy nap leforgása alatt érik el a teljes győzelmet. Távolsági fegyvereket és erődítéseket alig látunk, sőt, a páncélzattal és egyéb felszereléssel jóval kevésbé ellátott germán harcosok a sorozatban nem félnek nyíltan megrohmozni ellenfeleiket és hosszú, kaotikus állóharcot kezdeményezni velük. Sajnos az a hiba – ami nagyon sok ókori vagy középkori témájú filmben látható –, miszerint a különböző szűrő- és vágófegyverek játsszi könnyedséggel hatolnak át fémből készült páncélokon, itt is szembeszökő. A hollywoodi filmekben kedvelt és előszeretettel bemutatott, csatamezőket elborító lángok kedvéért a germánok – a sorozatban legalábbis – nagy kiterjedésű tűzcsapdákat fektetnek le a legiók vonulásának útjába. A teutoburgi csatában ilyen megoldás alkalmazása több szempontból is problémás lett volna, ráadásul a korabeli értesülések alapján a csata alatt viharos, esős idő volt. Igaz, a képernyőn látott csata során is végül eleredt az eső.

Hibái ellenére a sorozat a hasonló produciókhoz képest mégis egészen sok dologban pontosabbnak, történetileg hűbbnek tartható az átlagnál. A nyelvi viszonyokat például – véleményem szerint – jól mutatják be. A rómaiak korrekt klasszikus latint beszélnek. A germánok nyelve ugyanakkor sajnos a modern német lett, de ez talán még mindig jobb, mintha a brit akcentussal beszélt angolt használnák. Noha akár választhatták volna az ősgermán egy rekonstruált verzióját, vagy a későbbi feljegyzésű, de valamelyest jobban ismert gót nyelvet.

A szériában több, a római írók által a germánokról valóban feljegyzett ismeret is feltűnik, ami egyértelműen jelzi, hogy a sorozat készítői sok esetben

Publius Cornelius Tacitus római történetíró
(55/56 – 117-120)

Thusnelda szobra Firenzében

alapos kutatómunkát végeztek vagy legalábbis megfogadták a szakmai tanácsokat. Ilyen például a germán törzsek éjszaka tartott gyűlése, a sorozatban ezek során tárgyalják meg, hogy miképp is szálljanak szembe a rómaiakkal. Korrektül mutatják be, hogy a germánok számára nem létezett egységes Germania vagy akár csak egységes germán nép, hanem különböző saját identitással, névvel és szokásokkal rendelkező törzsek konglomerátuma létezett, amit csupán a rómaiak kezeltek egy kulturális tömbként. A történetben az is nagy szerepet kap, hogy Arminius, Thus-

nelda és a készítőik által kitalált gyermekkori barátjuk, Folkwin, igyekeznek megbékíteni és összefogni az időnként egymással rivalizáló vagy akár háborúzó törzseket, a heruszkokat, a marsusokat, a chattusokat és a bructerusokat. Hiteles temetkezési szokások, így a régészeti és írásos források által egyaránt igazolt halotti máglyák is feltűnnek a történetben, a szertartás résztvevői pedig testtartásukban a híres 1. századi bronzszobrot, az „imádkozó szvébet” utánozzák.

A legnagyobb dicséret a Netflix barbárjait a kosztümök és felszerelések miatt illeti. A római katonák ruhája, páncélja és fegyvere nagyon jól tükrözi a korabeli viszonyokat, továbbá tartózkodtak a mármár klisének számító, viszont a filmekben gyakorta viselt céltalan bőr alkarvédőktől. A csata helyszínén talált egyik legfontosabb régészeti lelet, egy római lovassági sisakhoz tartozó bronz arcmaszok replikája is feltűnik a képernyőn. A germánok felszerelése is szerencsére nélkülözi a „filmes germán-skandináv” bőrgúnyákat, és helyette korhű, lenvászonból és gyapjúból készült tunikákat, nadrágokat és fibulával összefogott köpenyeket hordanak.

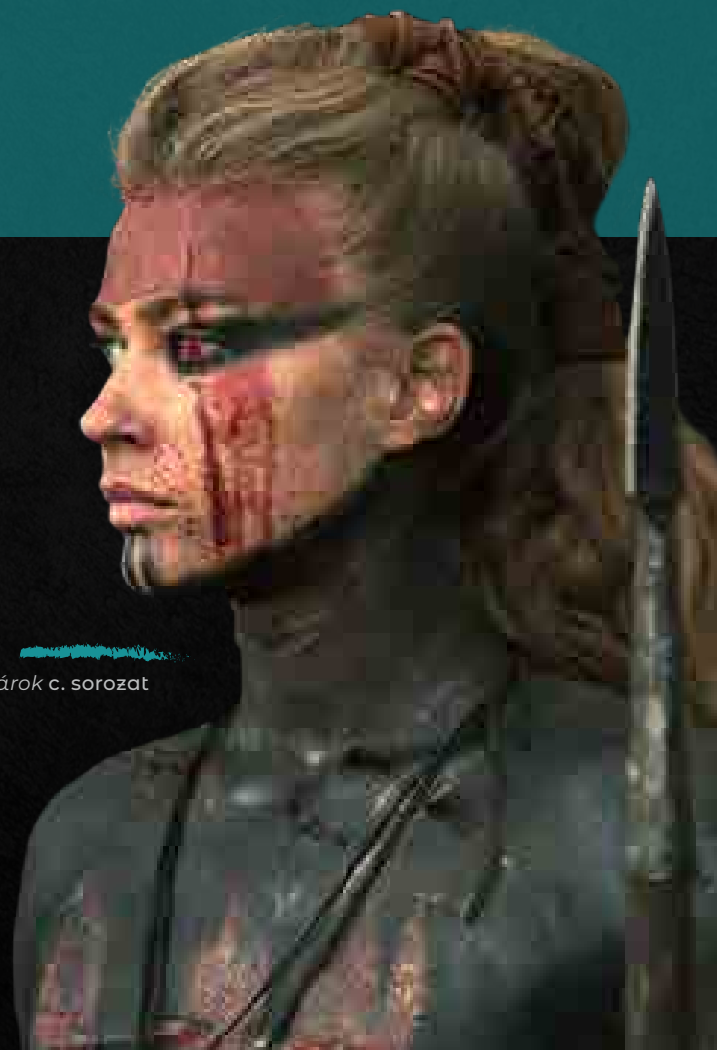
A hajviseletet is helyesen mutatják be, sok harcos hosszúra növesztett haja a régészeti leletek alapján is jól ismert, jellegzetes kontyszerű, úgynevezett szváb tincsből van összefogva. Persze azért a felszerelések terén sem minden tökéletes, hisz a csatában a germán harcosok közül sokan használnak állatokat szimbolizáló arcmaszkokat, vagy egyenesen állati koponyákat. Az előbbiekre csupán későbbi, a germán kultúrkörből származó bizonyítékokat ismerünk (ilyenek a nevez állatmaszkok Hedebyből vagy a vendeli sisaklemezék ábrázolásai), azonban ha használtak is ilyen maszkokat a Kr. u. 1. században, csatában ezek nem lehetnek túl praktikusak, mivel a látást jelentősen korlátozzák.

Hiányosságai és tévedései ellenére mégis azt lehet mondani a *Barbárok*ról, hogy a történelmi sorozatok és filmek sorában hatalmas előrelépést jelent a hitelesség tekintetében, kiváltképp olyan művekhez képest, mint Ridley Scott *Gladiátora*, avagy a *Vikingek* című széria. Kíváncsian várom a következő évadot; remélhetőleg az első hibáit kiküszöbölve nézhetjük tovább a germánok és Arminius történetét, hiszen ez még a teutoburgi csata után is tartogatott izgalmas fordulatokat. Addig is, akit érdekel ez a korszak, és mindeddig nem látta a Netflix *Barbárok* című sorozatát, annak mindenképp ajánlom, nem fog csalódnia!

Az Osterby- (Németország) mocsárban talált halott hajviselete, az ún. szváb csomó

Barbárok c. sorozat

BARBAREN

Rövid hírek a világból

Bácsmegei Gábor

95

Guatemalában, az El Palmar nevű lelőhelyen egy templomi emelvényt és egy temetkezést tártak fel a régészek. A templom lépcsőin talált hieroglifák szerint Kr. u. 726 szeptemberében egy Ajpach Waal nevű követ kereste fel Copan városát, ami kb. 300 mérföldre feküdt El Palmartól. A követtség célja egy szövetség létrehozása volt Copan királya és Calakmul (egy város El Palmar közelében) királya között. A követtség sikerrel járt, és a most feltárt sírban maga a követ, Ajpach Waal feküdt. Fogaiba piritet és jádeköveket ültettek be, és a jobb sípcsontján olyan sérülések nyomai látszanak, mint a modern kori rögbijátékosokon vagy labdarúgókon.

Egy maja követ

Vandál fazekasműhely
Lengyelországban

Wrzępia
(Lengyelország)

közelében a régészek geofizikai módszerek segítségével kb. 130 edénygetű kemencét találtak. Ilyen nagy számban igen ritkán kerülnek elő az edények kiégetésére szolgáló kemencék Európában. Néhány feltárása is megtörtént már, és az eredmények alapján ezekben a kemencében egy bizonyos edénytípust égettek. A korongolt, kb. 50 cm nyakátmérőjű és 70 cm magas edényeket valószínűleg tárolásra használták Kr. u. 3–5. században. Akkoriban germán törzsek lakták e vidéket, feltehetőleg vandálok.

Néhány éve a kutatók kidolgoztak egy módszert, amivel ki lehet mutatni az ősi emberi DNS-t a lelőhelyek földjéből is. A DNS-t a bőrdarabkák, hajszálak, kiszáradt ürülék és testnedvek tartalmazhatják. A Max Planck Intézet kutatói 150 földmintát vizsgáltak meg egy spanyol és két szibériai barlangból, melyek kora 50 ezertől a 200 ezer évig terjedt. A kapott eredmények szerint két genetikai hullám mutatható ki a Neander-völgyi népeiségben, melyek szétterjedtek Euráziában. Az egyik kb. 135 ezer éve, míg a másik kb. 105 ezer éve létezhetett, és az első hullám egyik ágából származhat az összes későbbi, ilyen módon vizsgált csoport.

A Neander-völgyi DNS
nyomában

A görög sziget, Kászosz partjainál 2019-ben kezdtek egy 3 éves kutatási projektbe, melynek célja a partvidéki vizek felderítése. Eddig több mint 200 órát merültek a búvárok, és munkájuk során előkerült egy hispániai olívaolajat és észak-afrikai amforákat szállító hajó maradványa a Kr. u. 2–3. századból, valamint egy-egy, szintén amforákat szállító hajó a Kr. e. 1. és Kr. e. 5. századból. Maga a sziget fontos kereskedelmi utak találkozásánál fekszik, ezért további roncsok felbukkanása várható a part menti vizekben.

Újabb hajóroncsok Kászosznál

Darázsfészkek segítettek a kormeghatározásban

Nyugat-Ausztráliában igen sok ősi sziklarajz található, melyek kormeghatározása igen bonyolult feladat. A kutatók nemrégiben kiválasztottak 16 olyan rajzot, mely felett vagy alatt darázsfészkek találhatóak, és ezeknek a fészkeknek a korát igyekeztek meghatározni radiokarbonos vizsgálatokkal. A kapott eredmények alapján a legtöbb vizsgált rajz 13–17 ezer éves lehet, melyek közül a legidősebb egy kengurut ábrázol.

Az egykori város falain kívül, egy római villa istállójában került elő egy gazdagon díszített, négykerekű szekér. A régészek szerint ezt a járművet csak ünnepi alkalmakkor használták, és ez az első ilyen lelet a környékről. A korábbi ásatások során e lelettől nem messze három ló, illetve két férfi maradványait is megtalálták. Egyikük egy úr lehetett, míg a másik személy valószínűleg annak szolgálója volt.

Ünnepi szekér Pompeji falainál

A VILÁG ARANYKÉSZLETE

97

A demonocracy.info lemodellezte a világ aranytartalékait. Ugyan a vélemények eltérőek, hogy pontosan mekkora a világ aranykészlete, de a készítő 166 500 tonnára becsüli.

A magyar aranytartalék 12 kg-os, 23 cm hosszú, 8 cm széles aranyrudakban áll.

Számold ki, hányszor lehetne lefedni a Puskás Aréna területét a világ aranytartalékával, ha mind a magyar méretezésű aranyrudakba lenne öntve! A Puskás Aréna focipályájának mérete: 105x68 m.

A megfejtést beküldők között három nyereményt sorsolunk ki. A megfejtést 2022. február 15-ig a hatartalanreg@gmail.com e-mail-címre vagy postai úton a Móra Ferenc Múzeum címére (6720 Szeged, Roosevelttér 1-3.) kérjük elküldeni.

Előző játékunk nyertesei:
Kovács Péter, Kövesi Patrik, Márkus Péter.

Gratulálunk!

A VAGYON ÉS AZ ÉTKEZÉS KAPCSOLATA

Zay Orsolya

98

Megvendélni valakit az emberiség történetében mindig is egyfajta presztízst jelentett: megmutatni, hogy elég tehetős vagyok ahhoz, hogy ezt megtehessem, s igyekezni, hogy elkápráztassam a vendégeimet. Ez a szokás a mai napig minden kultúrában élénken él, a 21. századi ember is tökéletesen érti a vendéglátás jelentőségét az élet minden területén. Így teszünk ma egy ballagási banketten, egy esküvői ebéden vagy egy üzleti tárgyalás során is. Érintettük már a témát itt, a *Határtalan Régészet* hasábjain is, hiszen Homérosz leírásaiban éppúgy megtaláljuk a katonák, királyok és istenek egymást megvendéglő lakomáinak leírását, ahogy a cukorfogyasztás kapcsán már szintén szóba került a nagyra értékelt vendég, akinek drága, különleges ételt kínálunk.

Nem volt ez másképp a középkori ember hétköznapjaiban sem, és itt nem csak a közismertebb királyi és főnemesi lakomákra kell gondolnunk. Egy polgár életében is voltak olyan élethelyzetek, amikor egy vendégséggel járó lakoma fontos fordulópontra volt az életnek, sőt kötelező részét képezte annak, még ha anyagilag rendkívül megterhelő is volt biztosítani ehhez a feltételeket. Kevesen tudják, hogy a legényből mesterré válás, vagyis a céhbe lépés során bizony a pénzbeli fizetésen kívül számos egyéb juttatással tartozott a fiatal mester. Miután sikeresen letette az idősebb céhtársak előtt a vizsgát, a céhszabályzatok részletesen kitértek arra is, hogy mi egyébbel tartozott: egy kisebb összeg befizetése mellett általában a listában szerepelt még a céh által használt gyertya vagy viasz megfizetése, a céh által fenntartott oltár gondozása (akár gyertyával vagy pénzzel), valamint legalább egy ebéd és egy vacsora a teljes céhtagság számára! Ilyenkor a legtöbb céhszabályzat azt is rögzítette, pontosan milyen és

hány fogás kell a két alkalomra, illetve mennyi és milyen bort vagy sört illik biztosítani az étkezéshez. A nagykallói szücscéh céglevelét 1673 decemberében erősítette meg I. Lipót magyar király, melyben az alábbi lista olvasható: „*harminckét cipő (olyanok, melyeket a céh jónak ítél [sic!]), három búzakenyér, 75 pénz árán hús, ebből legalább három velős legyen, főzve rizskásával, a többi sült hús legyen. Emellett három tyúk, száfrányosan, borsosan, továbbá három malacot, melyből kettőt fekete lével, egyet süttessen meg hat font disznóhússal együtt. Továbbá disznó orját káposztával, amiből két tálnyi legyen, majd emellé még disznó főt, tormával és ecettel. Halat (csíkot) főzessen, hozzá illő fűszerekkel, és adjon ezekhez diót, mogyorót és perccet elegendőt.*” Ezt elolvasva elmondhatjuk, hogy a fiatalok „vállalkozói pályakezdése” már a középkorban is jelentős előzetes anyagi befektetéssel járt, mert a listát végigfutva egyetlen valószínűleg velem minden kedves olvasó, hogy ezt előteremtteni ma sem lenne egyszerű...

RECEPT

Az alábbi recept eredetije a *Liber Cure Cocorum* szakácskönyvben található, mely az 1430-as években készült Angliában. Sokféle sűrű levesfélélet (*broth, potage*), mártást, főtt és sült húsos receptjeit tartalmazza. Ezek az ételek a középkori ember mindennapi eledelje közé tartoztak. Rendkívül sok húslében sűrűre főzött ragut fogyasztottak, főként kenyér, galuska, laska és a késő középkorban elterjedő rizs kiegészítésével. De ezek megjelentek a lakomák során is: ahogy fentebb láthattuk a magyar példát, bizony a céhvacsorán is többféle húsos ragut és „levet” (vagyis mártásfélélet) kértek számon a fiatal mesteren. Ezért esett a mostani választás erre a finom és könnyen elkészíthető ragura.

Galambragu

HOZZÁVALÓK:

- 2 darab megtisztított, konyhakész galamb
- 2-3 kisebb vöröshagyma
- 2-3 gerezd fokhagyma
- 2 szál sárgarépa
- 2 szál fehérrépa
- 1 liter húslé
- 2 kanál liszt
- zsír
- 1 pici ecet (ízlés szerint hozzáadható vagy elhagyható)
- fűszerek: száfrány, só, fekete bors, gyömbér, petrezselyem

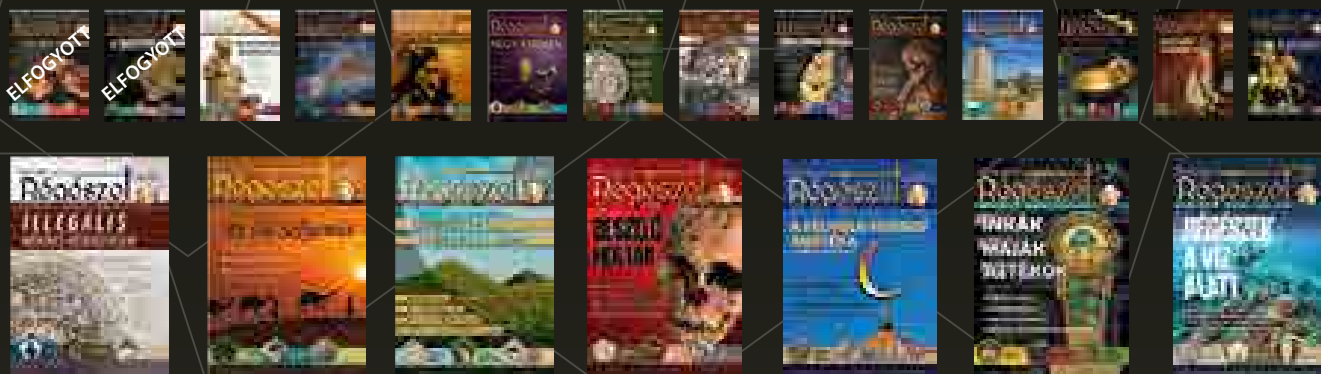
AZ ELKÉSZÍTÉS:

A galambokat feldaraboljuk, majd a fazékba, a húslébe tesszük. Mellé tesszük a megtisztított zöldségeket és fűszerezzük. Mielőtt levonnánk a tűzről, rántást készítünk zsírral és liszttel felhígítással. Ezt hozzáadjuk a húsléhez és sűrűbbre főzzük. Forrón tálaljuk a vendégeknek, középkori szokás szerint, friss kenyérszeletet is kínálhatunk hozzá.

RENDELJE MEG EDDIG MEGJELENT LAPSZÁMAINKAT:

Érdeklődjön a hatartalanreg@gmail.com e-mail-címen.

FIZESSEN ELŐ A KÖVETKEZŐ LAPSZÁMOKRA!

A keresztés háborúk régészete

Épp 730 éve, Akko 1291-es visszafoglalásával „hivatalosan” is véget ért a szentföldi keresztés hadjáratok közel kétszáz éves periódusa, mely a középkori Európa egyik legnagyobb szabású vállalkozássorozata volt. Noha keresztésnek nevezett háborúkat még jóval később is vívtak (gondoljunk csak az Ibériai-félsziget felszabadításához vezető, muszlimok ellen indított katonai akciókra, a Balti-tenger melléki pogány törzsek ellen a Német Lovagrend által irányított hadjáratokra vagy épp az európai eretneknek nyilvánított közösségek, így a bogumilok vagy épp az albigensek elleni háborúkra), ezek kivétel nélkül már csupán az európai kontinensre korlátozódtak. Eddig-

re azonban épp a Szentföldért vívott háborúknak köszönhetően a középkori európai társadalmakban, azok technikai, gazdasági és kulturális univerzumában már döntő változások zajlottak le. A nagybetűs Kelettel való közvetlen találkozás, az interakciók tömkelege gyökeres változásokat hozott az európaiak életében, amely változások a 14. század elején lezajló nagy pestisjárvány hatásaival kiegészülve megteremtették egy új korszak alapjait. A szentföldi keresztés háborúk régészeti szempontból is kiemelkedő fontossággal bírnak. Nem csupán elképesztő méretű várak megépítését eredményezték a Közel-Keleten, de a Kelet-Mediterráneumból Európába jutó szellemi értékek, technológiák, sőt konkrét termékek/tárgyak is e korszak régészeti kutatásának homlokterében állnak. Ráadásul a keresztés háborúknak és azok régészeti kutatásának számtalan magyar vonatkozása is van. Közismert, hogy az ötödik keresztés hadjárat egyik motorja épp II. András magyar király volt, így magyar katonák tömegei harcoltak és estek el Keleten a keresztés eszmények szolgálatában. De az utóbbi évtizedekben közvetlen magyar régészeti kutatások is megindultak – zömmel szíriai helyszíneken –, melyek a keresztés háborúk korához kapcsolódó régészeti kutatások nemzetközi térképére is felhelyezték országunkat. 2022. évi első számunkat éppen ezért a keresztés háborúk modern régészeti kutatásának szenteljük.

Előfizetve a magazin 990 Ft helyett **csak 750 Ft**-ba kerül, ami évente mindössze 3.000 Ft!

Az éves előfizetés négy lapszámra vonatkozik, a befizetés banki átutalással lehetséges.

A 2022. február 11-ig beérkező megrendelések esetén az előfizetés a 2022. márciusi lapszámmal fog indulni.

Megrendeléskor, kérjük, tüntesse fel a nevét és a címét a közlemény rovatban vagy küldje el a lenti e-mail-címmel!

(Cím hiányában nem áll módunkban elküldeni az újságot.)

Számlatulajdonos neve: Móra Ferenc Múzeum

Számlaszám: 12067008-01374152- 00100004

A közlemény rovatban, kérjük, tüntesse fel: Határtalan Régészet, valamint nevét és címét.

Címünk: 6720 Szeged, Roosevelttér 1–3.

E-mail: hatartalanreg@gmail.com

Telefonszám: +36-62-549-040

vatera

vateranumizmatika.hu

A LEGNAGYOBB MAGYAR NUMIZMATIKAI PIACTER

- Több mint 70 000 numizmatikai termék
- Havi több mint 20 000 adásvétel a numizmatika kategóriában
- Online aukciók és azonnal megvásárolható termékek
- Biztonságos vásárlás pénzvisszafizetési garanciával
- Egyszerű vásárlás, kényelmes eladás

vateranumizmatika.hu

AHOL A VEVŐK ÉS AZ ELADÓK EGYMÁSRA TALÁLNAK

MORAMUZEUM.HU

MORAMUZEUM

A magazin támogatója

